LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

TOMISLAV BANDIN
AZ ANTIKOALÍCIÓRÓL

PENAVIN OLGA
VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ ÉS KORA

BELA DURANCI
„ABSZURD KÖLTÉSZET LAPJAI" — MAURITS FERENC

VÉKÁS JÁNOS INTERJÚJA SZELI ISTVÁN AKADÉMIKUSSAL,
BEFEJEZŐ RÉSZ

JUNG KÁROLY, PENAVIN OLGA, BÁLINT ISTVÁN,
RUŽICA KOVAČ-ŽNIDERŠIČ KÖNYVKRITIKÁI

6
1987

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XVII. évfolyam, 6. szám, 1987. november—december

„NEM AZ EMBEREK TUDATA AZ, AMELY LÉTÜKET, HANEM MEGFORDÍTVA, TÁRSADALMI LÉTÜK AZ, AMELY TUDATUKAT MEGHATÁROZZA."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához Előszó, 1859.

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

A Forum Könyvkiadó Kiadói Tanácsa

Dr. Bányai János
Bognár Antal
Mgr. Bordás Győző
Dr. Bori Imre
Dudás Károly
Fehér Ferenc
Fehér Kálmán
Gion Nándor
Gobby Fehér Gyula
Illés Lajos
Major Nándor
Maurits Ferenc
Minda Tibor
Dr. Móra András, a Tanács elnöke
Rajcsán István
Tóbiás László
Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Dr. Gabrić-Molnár Irén
Dr. Jung Károly
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Dr. Szórád György

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

Készült a Forum nyomdában, Újvidéken
A szám kéziratának leadási ideje 1987. október 20.
Megjelent 1987. december 20.
YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

Tomislav Bandin Az antikoalícióról 819

Rehák László Lenin kortársai (A marxista filozófia Marx után, II. rész) 836

Penavin Olga Vuk Stefanović Karadžić és kora 861

Takács Miklós Egy XV. századi konzol a péterváradi erőd falában 885

Bela Duranci „Abszurd költészet lapjai" — Maurits Ferenc 895

Kortársaink

Vékás János Így hozta a történelem...
Interjú Szeli István akadémikussal, III. rész 910

Ötven év

Danilo Kecić A vajdasági haladó ifjúsági mozgalom és Tito (részlet) 932

Nemzetközi szemle

J. Szabó József Irán a nagyhatalmi vetélkedés központjában 945

Könyv- és folyóiratszemle

Jung Károly Egy alapmű új kiadásban (Ljubomir Stojanović: Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića) 960

Penavin Olga Szerb népdalok és hősregék 963

Bálint István Minden áru és mindenki munkás (Harry Braverman: Munka és monopoltőke) 967

Ružica Kovač—
—Žnideršič A nemzetiségi kérdésről (Rasprave in gradivo 86/19. szám) 973

Illusztráció

Maurits Ferenc munkái

Original scientific paper

Tomislav Bandin

AZ ANTIKOALÍCIÓRÓL

Az empirikus kutatások és a szocialista önigazgatás megvalósulásának bíráló értékelései arra utalnak, hogy a jugoszláv társadalom szervezetébe mélyen beépültek a vertikális[1] és a horizontális[2] hatalmi koalíciók.* A hivatalos és nem hivatalos vezetői struktúrák összefonódása által olyan erőellensúly, sőt erőfölény alakult ki a munkásosztállyal szemben, amelynek mélyreható következményei a munkásönigazgatásban és a küldöttségi döntéshozatalban, a munka motiváltságában és a termelés hatékonyságában egyaránt megmutatkoznak. Ennélfogva a létrejött koalíciók hatalmának leépítése és gyökeres felszámolása igen komoly feladat, amelynek jellege azonos a munka gazdasági és emberi felszabadításának síkján folyó osztályharcéval.

A munkásosztály mint az antikoalíció letéteményese

Ha elfogadjuk Marx álláspontját, amely szerint „a munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell kiharcolnia",[3] csak arra a megállapításra juthatunk, hogy a hatalmi koalíciók ellen kizárólag maga a munkásosztály veheti fel eredményesen a küzdelmet. Ehhez azonban a munkásosztálynak, mint az antikoalíció letéteményesének rendkívül hatékonyan kell megszerveződnie, hogy magához ragadhasson minden gazdasági és társadalmi hatalmat. Egy olyan társadalomban viszont, amelyben minden döntéshozatali jogot — főként a munka eredményei feletti rendelkezést — a különböző koalíciók sajátították ki maguknak, még ha nem is ők rendelkeznek a termelőeszközökkel, a munkásosztály mint hatalmi erő nem léphet a társadalmi élet színterére. vagy mindinkább leszorul onnan. Az intézményesen fejlődő önigazgatás kereteiben, minthogy a társult dolgozók döntéshozatalának gazdasági alapjai csekélyek, és az utóbbi időben állandóan szegényednek,[4] az „erősebb jogán" mindenütt a vertikális és

* A hatalmi koalíciók kialakulásának okairól és következményeiről lásd a szerző A hatalmi koalícióról c. cikkét. Létünk, 1987/5. sz.

horizontális hatalmi koalíciók kerülnek fölénybe. Ebből kifolyólag a munkásönigazgatás anyagi alapjainak bővítése és megszilárdítása elsőrendű társadalmi feladat, alapkövetelmény, egyben a legfőbb támpont a hatalmi koalíciók hatáskörének szűkítéséhez. Az önigazgatás anyagi alapjának bővítése és megszilárdítása ezenfelül döntően hat a termelőerők fejlődésére, a termelés hatékonyságára, a jövedelem növelésére és újrafelosztására, valamint előnyben részesíti a társult munka alap- és egyéb szervezeteit. Hogyan fogják a társult dolgozók, a munkások elfoglalni ezeket a társadalmi és gazdasági pozíciókat? Ennek a kérdésnek az elfogadható, helyes megoldásától függ a munkásosztály és a hatalmi koalíciók viszonyának végső kimenetele a jugoszláv társadalmi életben.

Heroizmus, spontaneitás, motiváltság és hatékony társadalmi szerveződés

Pangás, sőt hanyatlás következett be a termelőerők fejlődésében, a termelés hatékonyságában és a gazdálkodás jövedelmezőségében. Kialakult egy bűvös kör, amely objektíve behatárolja az önigazgatás anyagi alapjának bővítését és megszilárdítását, s ezért döntő kérdéssé vált: hogyan lehet kitörni ebből a bűvös körből? Nyilvánvaló, hogy csakis a termelés növekedésével, nagyobb gazdasági hatékonysággal, illetve ezekből kifolyólag a növekvő jövedelem segítségével. A szocializmus kiépítésének jelenlegi szakaszában azonban sokkal nehezebb önigazgatási alapon meghatározni az anyagi alap erősödését eredményező módszereket. A tömegek heroizmusa, a forradalmi lelkesültség és az időnkénti „eszmei injekciók" szemmel láthatóan nem alkalmasak arra, hogy korunk modern munka- és életkörülményei közepette megfelelően hassanak az emberi tudatra. Ne bocsátkozzunk részletesebben (és jóval mélyebbre hatolva) a szocializmus és külön a szocialista önigazgatás stratégiai elemeibe, cselekvési szempontból azonban mindenképpen a hatékonyabb (anyagi és erkölcsi) motiválás lehet az első és legfontosabb lépés az önigazgatás anyagi előfeltételeinek erősítése szempontjából. Az anyagi és erkölcsi motiváltság a termelés növelésének és a gazdálkodás hatékonyságának döntő előfeltételét képezi, majd törvényszerű visszahatásával anyagi alapot teremt a motiváláshoz is. Vitathatatlan ez a kölcsönösség, és nem ismeretlen sem az elmélet, sem a társadalmi gyakorlat számára. Vitássá válhat viszont a szóban forgó kölcsönhatás adott elemeinek érintkezési pontja, pontosabban az egyes elemek elsőbbségének kérdése, valamint a motiválás fő irányának megválasztása a tudományos-technológiai forradalom jelenleg feltörő harmadik hullámában. A kérdés nem egyszerű, de még bonyolultabbá teszi a jugoszláv társadalom égető gondja, a válság, amely már túl hosszú ideje tart, s ezáltal objektíve és pszichikailag is elhomályosítja a jövő távlatait.

El kell tekintenünk az elsőbbségi és a motiválási irány kérdésétől, de épp az egyes alkotó elemek hatékony szerkezetének és megfelelő irányának meghatározása végett nagyon fontos, hogy világos távlatot nyissunk

a társadalom előtt. Ehhez szilárd gazdasági és technológiai paraméterek kellenek, amelyeknek megteremtését csakis a hatékony gazdasági és politikai rendszer, az önigazgatás, a demokrácia, a szabadság, az egyenlőség és a felelősség szavatolhatja. Elkerülhetetlen követelmény a társadalmi átalakulás és revitalizálás a szocialista önigazgatás eredeti elvei és a technológiai előrehaladás alapján. A válság mélypontja felé közelítünk, s ez a dráma arra utal, hogy az idő nem nekünk dolgozik, tehát az átalakulás és a revitalizáció további halogatása ma a legközvetlenebb ellenfél, főként a munkásosztály számára. Szükségszerű, hogy ezt végre igazán megértsük.

Visszatérve a motiválás sorrendi és irányvételi kérdésére hangsúlyoznunk kell, hogy többféle megoldási lehetőség kínálkozik, amelyeknek azonban egy-egy adott időszakon belül a hatásfoka is különböző. Az első változat: az akkumuláció rövid távú feláldozása azzal a céllal, hogy a lehető legnagyobb pénzeszközökkel (személyi jövedelmekkel) serkentsük a termelés növelését, a hatékonyságot és jövedelemszerzést — ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy a termelés anyagi tényezőinek, kapacitásainak nem eléggé hatékony kihasználása elsősorban a dolgozók nem kielégítő motiváltságára vezethető vissza. A második változat: az akkumuláció fokozása azzal a céllal, hogy a technikai felszereltség növelésével, az új, magas szintű technológia révén a termelés, a hatékonyság, a jövedelem, így a személyi jövedelem is jobban növekedhet a jövőben — feltéve, ha a jövőt előbbre helyezzük a jelennél. Ennek két előfeltétele van: 1) ha viszonylag magas szintet érünk el a személyi fogyasztásban, és 2) ha megalapoztuk a társadalom említett világos perspektíváit. A harmadik változat: a termelés, a hatékonyság és a jövedelem növelése az akkumuláció és a személyi fogyasztás kiegyensúlyozott fokozása alapján, ennek feltétele viszont az emberi tényező (a társult dolgozó) olyan serkentése a termelés, a hatékonyság és a jövedelem növelésére, hogy a személyi jövedelem alakulása összhangban legyen a felhalmozás fokozásával (az akkumulációhoz „kötődjön").

Az ország jelenlegi gazdasági és társadalmi helyzetében, amelynek két legfőbb jellemzője: a rendkívül alacsony fokú felhalmozási képesség[5] és a kevéssé motivált[6] emberi tényező, az első és a második változatot eleve elvethetjük. Az elsőt azért, mert az akkumuláció további csökkenéséhez vezetne vagy vezethetne, s ezzel veszélybe sodornánk egész további technológiai, gazdasági és társadalmi fejlődésünket. A második pedig azért, mert ezáltal még inkább csökkenne az anyagi serkentés, és veszélybe kerülne nemcsak a társult dolgozók létfenntartása, hanem ilyen alapon a termelés, a gazdasági hatékonyság és a jövedelem is. Ezek szerint az adott körülmények között kizárólag a harmadik változatot tekinthetjük reálisnak és elfogadhatónak, hisz az egyidejűleg motivál a személyi jövedelmek illetve a személyi fogyasztás és az akkumuláció növelésére. Bármelyik lehetőséggel is éljünk azonban, de különösen a harmadik esetben, amely a realitások figyelembe vételével a legelfogadhatóbb, mert a személyi jövedelmek növelését társadalmi mércék alapján a felhalmozás alakulásához „köti" (az akkumuláció legalacsonyabb fokának megállapodásos szabályo-

zásával), egyetlen pillanatra sem tehetjük kérdésessé a társult dolgozóknak azt az önigazgatási jogát, hogy valóban önállóan (de semmiképp sem felelőtlenül) döntsenek a társult munka alapszervezetében megvalósított tiszta jövedelem elosztásáról. Ez a megszorítás roppant fontos a szocialista önigazgatás alapvető termelési viszonyainak életrekeltése szempontjából, kiváltképpen azért, mert ezek az alapvető termelési viszonyok, amennyiben a jövedelemmel való rendelkezés tükrében vizsgáljuk őket, az eddigi gyakorlatban merőben kérdésessé váltak. Ezt igazolja a jövedelem felosztásának eddigi módja, az, hogy az általános és közös fogyasztást eléggé szabálytalanul állandóan előnyben részesítjük, a társult dolgozóknak a tiszta jövedelem elosztására való jogát pedig a horizontális hatalmi koalíciók egyre inkább kisajátítják.[7]

Amikor a motiválás harmadik változatát reálisnak, ennélfogva elfogadhatónak ítéljük meg, semmiképpen sem gondolunk arra, hogy ez a megoldás lesz az akkumuláció és a személyi fogyasztás optimális és állandó növekedésének automatikus mozgatórugója. A személyi jövedelem és az akkumuláció növelésének egybehanoglásával azonban a termelés, a hatékonyság és a jövedelem növelésére a jövedelemelosztási rendszerben kedvező hatású motivációs mechanizmust építhetünk ki. Ennek a mechanizmusnak a működése viszont csak akkor lehet teljes és tartós, ha megteremtjük annak előfeltételeit, hogy a társult dolgozók teljesen önállóan határozhassanak az akkumulációs eszközök felhasználásáról[8] saját szervezetük és az egész társult munka technikai-technológiai előrehaladása érdekében. Ennek kivételes jelentősége van a termelés, a hatékonyság és a jövedelem növekedésére, hiszen az alkalmazott motivációs mechanizmus működése azonnal gyöngülne, mihelyt a társultmunka-szervezet technológiai lemaradása miatt lelassulna a jövedelemnövekedés üteme. Az okozati összefüggés tehát nyilvánvaló. A nagyobb termelésre, hatékonyságra és jövedelemre serkentő motivációs mechanizmus csak úgy lehet teljes és tartós értékű, igazán hatékony, ha maguk a társult dolgozók rendelkeznek a termelőmunka feltételeivel és eredményeivel, egyúttal ez az alapvető cselekvési iránya a kialakult koalíciók által képviselt hatalom leépítésének és felszámolásának is.

A munkásosztálynak a társadalmi hatalom területeinek meghódításáért folytatott harcában a munkások ösztönszerű megmozdulásai, amelyek leginkább a társadalmi munka obstruálásában, az önigazgatásból való távolmaradásban,[9] sztrájkokban és hasonlókban nyilvánulnak meg, nem olyan megoldások, amelyek összhangban vannak a szocialista önigazgatás jellegével, lényegével. A szocialista önigazgatás nem termeli ki önmagától az idillikus nyugalmat, a különböző szociális rétegek konfliktusmentes állapotát és viszonyát. Társadalmi-gazdasági tartalmával és intézményeivel azonban feltételeket és lehetőségeket teremt a különböző, nem ritkán ellentétes érdekek összeegyeztetésére. Akkor viszont miért fordul elő mégis, hogy a munkások az előbb említett ösztönös, gyakran ellenőrizhetetlen megmozdulásokhoz folyamodnak? Ebben számos, de egymással szoros összefüggésben álló tényező játszik közre: az önigazgatás béklyóba szorítása

a szegényes[10] és szűkös[11] anyagi alappal; a dolgozók vitális önigazgatási jogainak bitorlása; a bérviszonyok és a bérmunka pszichológiájának fenntartása" a privilegizált differenciálódás a dolgozók egyéni törekvéseinek érvényesítésében; a bárminemű változás előmozdításának képtelensége; a szellemi zárlat; a befolyásos struktúrák és egyének pazarlása. Magától értetődik, hogy a munkások spontán megmozdulásainak okait a felsoroltakkal nem merítettük ki; valójában csupán azokra az egymással kölcsönösen összefüggő tényezőkre utaltunk, amelyek a munkások magatartását leginkább egyidejűleg befolyásolják. A munkások spontán reagálása akkor következik be, amikor az önigazgatás mechanizmusa, amelyet a vertikális és horizontális hatalmi koalíció blokád alá helyezett, felmondja a szolgálatot. Így alapvető kérdésként vetődik fel az: hogyan lehet a dolgozók ösztönös, gyakran ellenőrizhetetlen akcióit[12] az önigazgatási intézmények irányítása alá vonni? Habár a kérdés rendkívül összetett, sőt talán sorsdöntő a szocialista önigazgatás további fejlődésére nézve, a válasz mégis egyetlen követelményként fogalmazható meg: a társult dolgozók önigazgatása anyagi alapjának kiszélesítésével és megszilárdításával. A kialakult hatalmi koalíciók gazdasági alapjainak felszámolásával szilárd támpontot teremthetünk a munkásosztály társadalmi hatálmának kiteljesedéséhez, ami az önigazgatás intézményei útján jut kifejezésre. A társadalom világos távlatainak megalapozásával, a szocialista önigazgatás eredeti elveinek megújításával és újjáélesztésével, egy mélyebbre hatoló gazdasági reformmal és a politikai rendszer működésének módosításával, az önigazgatás anyagi alapjának kibővítése és megszilárdítása útján szükségszerűen létrehozható a társadalmi termelés hatékony munkás-szerveződése. A társult dolgozók így juthatnak ahhoz az „önigazgatási eszközhöz", amelynek segítségével sikeresen szembefordulhatnak azokkal, akik az őket megillető gazdasági, társadalmi és önigazgatási jogokat akarják tőlük elvenni. Ez az elvi álláspont annak a szükségességére utal, hogy az eredeti elképzelések alapján újraélesszük és továbbfejlesszük a társult munka alapszervezeteit, azoknak egymással való társulásait és kapcsolatfelvételét, s ennek alapján az önigazgatás teljes, integrális rendszerét.

A társadalom „tisztviselőtlenítése" — a hatalmi koalíció egyik láncszemének kiiktatása

A tisztviselői apparátus állandó erősödése a társult munkában és az egész társadalomban a hatalmi koalíciók kialakulásának[13] fontos láncszeme. Ennek a láncszemnek a kiiktatása két okból is nagy fontosságú: 1) a „tisztviselősítés" jelensége általános társadalmi méreteket öltött, s 2) az adminisztrációs-technikai apparátus elárasztotta a gazdaság és a társadalom egész szervezetét. Nem bocsátkozunk a „tisztviselősítés" okainak és következményeinek tárgyalásába,[14] de arra mindenképpen rá kell mutatnunk, hogy milyen módszerekkel szabadulhatunk meg a társadalomnak ettől a rákfenéjétől, letörve mindazoknak az erőknek ellenállását, ame-

lyek a hatalmi koalíciókat alkotják, és elválaszthatatlanul egybefonódnak az adminisztrációs-technikai apparátussal. Bizonyos, hogy a javasolt intézkedéseket, vagyis a társadalom „tisztviselőtlenítését" a munkásosztály, az antikoalíció letéteményese támogatni fogja. A leghatékonyabb intézkedések a következők lehetnének:

1. A társult munka törvényének módosításával és kiegészítésével meg kellene tiltani a közös szolgálatok létesítését a társultmunka-alapszervezetekben.

2. A termelő és alkotó munkát reálisabban és serkentőbben kellene díjazni, illetve a fölösleges nem termelő (irodai) munkát kellene leértékelni.

3. A társadalmi-politikai szervezetek szakszolgálatait össze kellene vonni minden szerveződési és működési szinten.

4. Összevonni és csökkenteni az önigazgatási érdekközösségek szakszolgálatait, különösen a községekben.

5. Felszámolni, mint teljesen fölösleges intézményeket, a körzeti gazdasági kamarákat.

6. Minden köztársaságban és tartományban sürgősen felülvizsgálni a községek számát és működését, a már létrejött körzeti illetve községközi közösségeket pedig teljesen megszüntetni.

7. Ugyancsak megszüntetni a gazdasági jellegű szövetségeket, közösségeket és intézményeket, amelyeknek leglényegesebb — koordinációs szerepét az ÖTMSZ-k vehetik át egymást követően az egyes köztársaságokban és tartományokban.

8. Haladéktalanul ésszerűsíteni a társadalmi tevékenységű munkaszervezetek hálózatát, s mielőbb megszüntetni a párhuzamos szervezeteket.

9. Minden szinten csökkenteni és ésszerűsíteni az állami adminisztrációt.

10. Összevonni és ésszerűsíteni a bankok és más pénzintézetek, továbbá a biztosító intézetek hálózatát, amelyeknek működése sokféle hátrányos következménnyel jár (gazdasági alapot teremtenek a hatalmi koalíciók működéséhez, pénzügyleteikkel, bezárkóznak a társadalmi-politikai közösségek határai közé stb.), s ugyanakkor egyes bankok ezer-kétezer és még több tisztviselőt foglalkoztatnak.

Mindez természetesen csupán néhány lehetőség a társadalom „tisztviselőtlenítésére", amire sürgős tevékenységi programokat kell kidolgozni. Ehhez hatékonyan hozzá kellene járulnia minden önigazgatási szervnek és társadalmi-politikai szervezetnek, nemcsak az intézkedések és programok kidolgozásában, hanem még inkább azok végrehajtásában. Kétségtelen ugyanis, hogy a hatalmi koalíciók erős védelmi vonalát csak egy összehangolt önigazgatási és politikai akcióval lehet áttörni.

Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk még a következőket is: a nem termelő munkások siserehada, különösen a társult munka szervezeteiben, amellett, hogy nagymértékben hozzájárul a tiszta jövedelem, s ezen belül a személyi fogyasztásra és felhalmozásra szánt eszközök felemésztéséhez, jórészt kiszorítja a munkásokat az önigazgatásból, mellék- sőt vakvágányra

tereli őket. Ez a kiterjedt tisztviselői réteg ugyanakkor a legteljesebben és általában minden fenntartás nélkül kiszolgálja a vertikális és horizontális hatalmi koalíciók érdekeit. Ebben a történelmi hagyományok és a nekik nyújtott (nem csekély) privilégiumok egyaránt közrejátszanak, s ezáltal teljesedik ki az a hatalmi szövetség, amely a munkásosztálynak a hatalomból csupán morzsákat juttat. Ez az az indíték, amely a munkásosztályt és az önigazgató társadalom leghaladóbb erőit arra készteti, hogy nyílt harcban távolítsa el ezt az „élősködőt" a szocialista társadalom testéről.

Az önigazgatás integrális rendszere — a hatalmi koalíciók felszámolásának útja

Kiindulópontként azonnal meg kell fogalmaznunk a sarkalatos igazságot: mindaddig szó sem lehet a hatalmi koalíciók működésének korlátozásáról, gyökereik átvágásáról, amíg nem folyamodunk mélyreható változásokhoz a gazdaságirányításban és a szocialista önigazgatás politikai rendszerének működésében. Kozmetikázással, részleges intézkedésekkel nem törhetjük át a hatalmi koalíciók védősáncát, nem foszthatjuk meg a gyökerektől, amelyek teljesen behálózzák a társadalmi döntéshozatal minden területét. A kiutat a szó legtágabb értelmében kizárólag az önigazgatás integrális rendszerének kiépítésében találhatjuk meg, ez alatt — tömören fogalmazva — a munkásosztály társadalmi hatalmának horizontális és vertikális irányban való korlátlan kiterjesztését értem, minden lényeges társadalmi kérdésre vonatkozóan. Az önigazgatás integrális rendszere ugyanúgy megfelelő változtatásokat követel a politikai rendszerben, mint a káderpolitikában és etikai-erkölcsi magatartásunkban. A rendszerbeli változtatásokat az alkotmány (ide értve a köztársasági és tartományi alkotmányokat is), a társult munkáról szóló törvény és a legfontosabb egyéb társadalmi szabályzók módosításával kell kezdenünk. A vertikális hatalmi koalíciók csúcsainak leépítése érdekében gazdasági téren lényeges változásokat kell eszközölnünk a föderáció, a köztársaságok és a tartományok viszonyában; a részérdekek eluralkodása helyett az egész szocialista közösség céljait kell előtérbe helyeznünk.[15] A részérdekek fölérendeltségének felszámolása érdekében mindenekelőtt meg kell fosztanunk hatalmuktól azokat a decentralizált államtulajdonosi monopóliumokat, amelyek a bankokban (a köztársasági-tartományi szintű társult bankokban) és a társadalmi-politikai közösségekben koncentrálódó névtelen állami tőke hovafordításáról döntenek. (Az ilyen jellegű akkumulációs eszközök nagyságrendjére szemléletesen utalnak a 8. jegyzetben található adatok.) Mint ahogy azt már korábban is javasoltam,[16] a decentralizált névtelen állami tőke folyamatos feltöltődését és állandó megújulását csak erélyes intézkedésekkel akadályozhatjuk meg, ezek egyike a társultmunka-szervezetek adósságainak eltörlése az olyan kölcsönök vonatkozásában, amelyek a bankok fiktív hitelpotenciáljából eredtek, olyan forrásokból, amelyeket

a társadalmi-politikai közösségek adminisztratív kényszer útján hoztak létre, azzal a törvényes kötelezettséggel, hogy ezeket az eszközöket be kell ömleszteni az ügyviteli alapba.[17] Ezzel a hatalomfosztással, illetve a társultmunka-szervezetek újratermelési képességének erősítésével létrejönnének a legfőbb anyagi és társadalmi előfeltételei a munka és eszközök „határokat nem ismerő" szabad társításának, ez még inkább megnyirbálná a decentralizált államtulajdonosi monopóliumok hatalmát, méghozzá nemcsak gazdasági téren, de a társadalmi élet egyéb területein is. Ha így a teljes akkumuláció a társult dolgozók közvetlen ellenőrzése illetve fennhatósága alá kerülne, végérvényesen összeroppanna a vertikális hatalmi koalíciók gerincoszlopa. Ha viszont a döntéshozatalnak ebben a központi kérdésében nem következik be fordulat, akkor minden egyéb változás (a káderesserek például) csupán a módszerek módosítását jelentheti, pontosabban csak a mechanizmus (a „stílus") változhat, de a gazdasági és társadalmi döntések lényege marad a régi. A történelmi tapasztalatok viszont egyértelműek: a szociális változások kulcsát az a társadalmi réteg tartja a kezében, amely az akkumuláció (a többletmunka) sorsáról dönt. Más szóval, a vertikális koalíciók hatalmát nem azzal, vagy legalábbis elsősorban nem azzal törhetjük meg,[18] hogy kicseréljük az embereket, hanem ha a döntéshozatal fennálló (régi) viszonyain változtatunk, főképp ami az akkumulációval való rendelkezést illeti. A káderek, akik a vertikális hatalmi koalíciót alkotják, persze elzárkózhatnak minden változás elől. Egyszer azonban minden zárlatnak vége szakad. Minél közelebb jutunk a (gazdasági és társadalmi) válság drámai mélypontjához, annál jobban feszül a zár, s ha felszakad, akkor, ahogyan a kommunista mozgalom logikája szerint történnie kell, színre lép a társadalom két legfőbb szociális tényezője: a munkásosztály és élgárdája, a Kommunista Szövetség. A munkásosztály és a hatalmi koalíciók viszonyában ez vezetne el a végkifejlethez. Nem politikai intervenciókkal, hanem gazdasági és társadalmi reformokkal kell tehát véget vetni a vertikális koalíciók hatalmának, amelynek alapját a bankokban és társadalmi-politikai közösségekben koncentrálódó, az általános és közös fogyasztást szolgáló akkumulációs eszközök, az elidegenített és önállósult jövedelem képezi.

Végül is milyen eszközökkel és megoldásokkal foszthatjuk meg életképességüktől a hatalmi, főként a vertikális koalíciókat? Az első és legfontosabb teendő, mint már hangsúlyoztam, az önigazgatás integrális rendszerének kiépítése és működésbe helyezése a társult munka alapszervezeteitől kezdve egészen az önigazgatási érdekközösségek és a társadalmi-politikai közösségek legfőbb testületéig. Ugyanakkor a döntéshozatalban döntő fölényt kell biztosítani a közvetlen termelőkből álló és a küldöttségi testületeknek, vagyis a végsőkig le kell szűkíteni a végrehajtó és politikai szervek hatáskörét,[19] illetve az ügyviteli struktúrák és követőik (a társadalmi-politikai szervezetek tisztségviselői, a tisztségviselők és mások) rendelkezési jogát. Épp ezért elfogadhatatlan az a javaslat (ami egyébként már bekerült a köztudatba), hogy a társult munka alapszervezeteit ki kell zárni a gazdasági és politikai rendszerből, hiszen ebben az esetben az önigaz-

gatás integrális rendszerének súlypontja áttevődne a közvetítőkre, a munkásosztály reprezentánsaira, mindenekelőtt pedig a horizontális hatalmi koalíciókra. Ezáltal még szabadabb utat nyitnánk a vertikális hatalmi koalíciók befolyásának.

A küldöttrendszer hatékonyabb működése érdekében viszont az önigazgatás integrális rendszerében fel kell szabadítanunk a küldötteket a szűk politikai körök nyomása alól, s ennek legbiztosabb módszere a közvetlen választások bevezetése, mégpedig kivétel nélkül minden küldöttség; még inkább minden küldött vonatkozásában.

Nagy József *fordítása*

Jegyzetek

[1] A vertikális koalíció nem hivatalos szövetsége a társultmunka-szervezet vezetői struktúrájának és a gazdasági-politikai hatalom elidegenített központjának.

[2] A horizontális koalíció nem hivatalos szövetsége a munkaszervezetek vezetői struktúrájának és a munkaszervezetekben működő társadalmi-politikai szervezetek tisztségviselőinek.

[3] Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzata. Marx—Engels: Válogatott művek. Budapest, 1949. I. kötet, 363. o.

[4] Az alapvető jövedelemelosztási viszonyok (a társultmunka-szervezetekre eső rész és a többi részesedő iránti kötelezettség aránya tekintetében) arra utalnak, hogy 1982 és 1985 között a termelő munkaszervezetek részesedési aránya (51,1% és 61,2% között) kisebb volt, mint bármikor az előző 15 évben (1966 és 1981 között 61,9% és 67,8% között ingadozott). A legalacsonyabb részesedést az utóbbi 25 évre visszamenőleg 1985-ben jegyezték (ekkor a munkaszervezetek részesedése 51,1% volt, míg 1963-ban 51,4%.) Adatforrás: Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije. Közgazdasági Intézet, Zágráb, 1986.

[5] Az előbb említett kiadványban olvasható a következő megállapítás is (95—96. o.): „Az elmúlt, 1985. évben a társultmunka-szervezeteknek csaknem a 12%-a gazdálkodott minden felhalmozás nélkül, további 23% pedig az újratermelést legfeljebb 2%-kal bővíthette. Ez azt jelenti, hogy tavaly a munkaszervezeteknek közel 35%-a gazdálkodott akkumuláció nélkül, vagyis a kifizetődőség határán . . . , s ha ehhez még hozzászámítjuk a munkaszervezeteknek azt a 21%-át is, amelyben az akkumuláció 2—5% között mozgott, akkor kiderül, hogy a tmasz-ok teljes számának 55%-a gazdálkodott a rentabilitás határán (egyharmada pedig akkumuláció nélkül) illetve a bővített újratermelés legalacsonyabb fokán."

[6] Az 1983-ban végzett véleménykutatás szerint a dolgozók 44%-a volt elégedetlen a személyi jövedelmével, míg 45% részben volt elégedett, 11% pedig teljesen elégedett (a véleménykutatás 811 dolgozóra terjedt ki több társultmunka-szervezetből). Egy évvel később (egy hasonló méretű véleménykutatás során, amely 420 dolgozót ölelt fel), a dolgozók

77%-a fejezte ki elégedetlenségét a személyi jövedelmét illetően, 22% volt elégedett, 1% pedig nem adott választ a kérdésre. (A véleménykutatást a szabadkai Közgazdasági Kar végezte 1983-ban és 1984-ben.)

7 Ezt a megállapítást a szabadkai Közgazdasági Kar által végzett véleménykutatás alkalmával a dolgozók is alátámasztották. 1983-ban a megkérdezetteknek 54%-a, 1984-ben pedig 38,2%-a fejezte ki azt a véleményét, hogy a tiszta jövedelem felosztására vonatkozó határozat saját társultmunka-alapszervezetükben a kisebbségnek, köztük elsősorban az igazgatónak és a befolyásos egyének szűk körének (főleg a társadalmi-politikai szervezetek vezetőinek) véleményét tükrözte.

8 Az állóeszközökre fordított beruházási eszközök előteremtésében az 1971—1980-as időszakban a társultmunka-szervezetek 26,8—36,5%-os arányban vettek részt, a bankok és társadalmi-politikai közösségek pedig 51,2—66,1%-át adták. A társultmunka-szervezetek hozzájárulása 1982-től folyamatosan növekszik, úgyhogy abban az évben kereken 40%, a következőben 45,3%, majd pedig 1984-ben már 50,9%-kal szerepeltek, míg a bankok és a társadalmi-politikai közösségek hozzájárulásának aránya 34,3% és 44,9% között alakult. A kedvező irányzat ellenére is még mindig túl nagy a gazdasági és politikai hatalom elidegenített (és önállósult) központjainak hatása az akkumulációs eszközök felhasználására, ami a társult munka szervezeteit természetszerűleg magas fokú függőségi viszonyba taszítja ezekkel a központokkal szemben a bővített újratermelés folyamatában.

9 A munkások ugyanis elutasítják, hogy formálisan olyasmiről döntsenek, *amiről valójában már döntés született* a vertikális és horizontális hatalmi koalíciók egyetértése alapján.

10 A termelés alacsony gazdasági hatásfoka miatt, amiben a táradalmi (rendszerbeli), a technikai-technológiai és a szervezési (szubjektív jellegű) tényezők egyaránt közrejátszanak.

11 A jövedelemre irányuló állandó és egyre hevesebb támadások miatt. Így pl. az 1978—1984-es időszakban hétszeresére növekedett a jövedelem, ugyanakkor a társadalom iránti kötelezettségek csaknem megtízszereződtek. Miközben állandóan csökken a termelés gazdasági hatékonysága, és mérséklődik a termelés növekedésének üteme, az általános és a közös fogyasztás nem tanúsít kellő rugalmasságot, és egyre inkább megterheli a jövedelmet.

12 Nem valamilyen külső ellenőrzésről, nyomásgyakorlásról és félelemkeltésről van szó, hanem a társult dolgozók önellenőrzéséről az önigazgatás intézményei és a munkásosztály politikai szerveződése útján.

13 A becslések szerint az adminisztrációs-műszaki dolgozók aránya a munkaszervezetekben eléri a foglalkoztatottak egynegyed-egyharmad részét. Ilyen alapon számolva 1985-ben pl. az anyagi termelést folytató társult munkában mintegy 1,32—1,85 millió „tisztviselő" dolgozott, amihez ha hozzáadjuk a gazdaságon kívüli tevékenységekben foglalkoztatott 1,08 millió dolgozót, akkor kiderül, hogy a nemtermelő munkások óriáshada mintegy 2,5—3 milliós tömeget képvisel. A jugoszláv gazdaság ezt nem viselheti el súlyos következmények nélkül. Stjepan Han egyetemi tanár adatai szerint (Zbornik SANU, Belgrád, 1984.) az adminisztrációs-műszaki dolgozók aránya a hazai gyáriparban a foglalkoztatottak össz létszámához viszonyítva 1966-ban 18,5%-ot tett ki, de 1981-ben már elérte a 27,3%-ot. A gyáripari dolgozók lét-

száma 1981-ben 18%-kal volt nagyobb, mint 1975-ben (1,4-ről 1,6 millióra nőtt), míg ugyanakkor az irodai dolgozók és a műszakiak létszámnövekedése elérte a 39%-ot (440 ezerről 612 ezerre emelkedett). Vagy pl. 1978-ban az adminisztrációs-műszaki dolgozók aránya az össz foglalkoztatotthoz viszonyítva Romániában 8,8, Magyarországon 20,4, Jugoszláviában pedig 27,6%-ot tett ki.

[14] Lásd a szerző cikkét: Teorijsko-empirijsko utvrđivanje uzroka i posledica „činovnizacije" udruženog rada. Ekonomika folyóirat, 85/3.

[15] Hogy ilyen viszonylatokban jelenleg milyen a helyzet, azt jól szemléltetik a Szövetségi Végrehajtó Tanács megállapításai az 1987. év első félévi gazdasági mozgásairól szóló jelentésében. Az idézett megállapítások mellett a saját véleményemet is kifejtem, összefüggésben a vertikális hatalmi koalíciók csúcsainak szükségszerű leépítésével.

A Szövetségi Végrehajtó Tanács jelentése már az első oldalon megállapítja: „Külön nehézségeket okoz a meghatározott gazdaságpolitika valóra váltásában az, hogy a társadalomban nem tapasztalható kellő készség a változások iránt, amelyeket a piaci törvények és a reális gazdasági kategóriák érvényesítése hozna magával, sem a Tervhatározat egyes céljainak hatékonyabb megvalósítása iránt..."

Hasonló jellegű és társadalmi súlyú megállapítások a jelentés más részeiben is megtalálhatók. Például: „A szűkebb területi egységek autarchikus fejlődésének igénye miatt... nemcsak a szélesebb társadalmi-politikai közösségek bezárkózása vált jelenséggé, hanem ugyanez jellemezte a szűkebb területi közösségeket is." Rámutat arra, hogy milyen nagy szükség van ma a szubjektív erők tettrekészségére és közreműködésére a társadalom égető gondjainak megoldásában, kiemeli: „Minthogy a társadalomban különböző érdekek léteznek, így ellenállás, tétlenkedés és következetlenség tapasztalható a hosszú távú gazdaságszilárdítási programban előirányzott változások iránt." Ezek a megállapítások kétségkívül a jugoszláv föderáció realitásait tükrözik, de logikusan adódik a kérdés: megvalósítható-e a meghatározott gazdaságpolitika, és ezen túlmenően a gazdasági rendszer reformja az elhangzott megállapítások révén, amelyek ezenfelül már évek óta ismétlődnek? A lehetséges válasz, a társadalmi valóság szem előtt tartásával, egyértelmű — nem valósulhat meg. Mit ér a megállapítás, az igyekezet, sőt még az intézményes változás is, ha ellenállásba ütközik, ha nem váltják valóra. Ezért érdemel figyelmet Marx figyelmeztetése, amelyet 112 évvel ezelőtt vetett papírra, s amely így hangzik: „A tényleges mozgás minden lépése többet ér, mint egy tucatnyi program". Ezzel a történelmi üzenettel szemben, úgy látszik, süketek és vakok vagyunk a magunk gazdasági és társadalmi valóságában.

Ennélfogva, szerintem, végre világosan ki kell mondanunk: kik azok, akik ellenállnak, tétlenek és következetlenek, hiszen csak így juthatunk tovább a megállapításoknál, és tehetünk „tényleges lépéseket" a gazdaságpolitika életrekeltésében. És még ennél is többre van szükség. Határozott, politikai jellegű intézkedéseket kell tennünk azok ellen a társadalmi erők és struktúrák ellen, amelyek akadályozzák a gazdaságpolitika megvalósítását és a változások végrehajtását. A köztársaságok és a tartományok ezekben a kérdésekben hallgatagok, nem tesznek „tényleges lépéseket", sőt obstruálják is a szövetségi állam in-

tézkedéseit, a változásokat, csak a „maguk gondjával" törődnek, miközben az ország gazdasága egyre mélyebbre süllyed. Megfeledkeznek arról a világosan megfogalmazott alkotmányos elvről, amely szerint „a köztársaságok és a tartományok felelősek a saját fejlődésükért, és az egész szocialista közösség fejlődéséért" (a JSZSZK alkotmánya, Alapelvek, 1974.).

A köztársaságokban és tartományokban nem tapasztalható semminemű önbírálat a megállapodásos gazdaságpolitika végrehajtásával vagy annak elmulasztásával kapcsolatban. A bírálat éle az SZVT felé irányul, miközben az adott környezetekben alig történik valami a közös elhatározások életrekeltéséért. Kik a felelősek ezekért az állapotokért? Bizonyos személyek, vagy csupán a különböző érdekek? Az érdekek sokasága valóban fennáll, ez történelmi realitás, ami összefüggésben van mindenekelőtt a termelőerők eltérő fejlettségi fokával, de ezek nem lehetnek, nem is lennének képesek arra, hogy az egész nemzetgazdaságot, az egész társadalmat a válság mélypontjára sodorják. Ha tárgyilagosan nézzük, és hosszabb időtávot veszünk alapul, akkor ez a sodródás a mélypont felé nemcsak magát a szocialista közösséget, tehát Jugoszláviát mint egészet, hanem annak részeit, a föderális egységeket is közvetlenül érinti. Olyan törvényszerűség ez, amelyet minél előbb, és minél átfogóbban meg kell értenünk.

[16] Lásd a Direktor c. folyóirat 87/3. számát.

[17] Hogy milyen mértékben vannak megterhelve az ügyviteli alapok és az egészében rendelkezésre álló eszközök (az ügyviteli alap és a teljes amortizáció) a beruházási hitelek törlesztési kötelezettségeivel, azt a következő adatok szemléltetik. Az 1961—1970-es időszakban a visszafizetési kötelezettségek aránya elérte az ügyviteli alapok eszközeinek 52,6—184,8%-át, illetve a rendelkezésre álló eszközkeret 29,9—52,7%-át. Az ezt követő 1971—1985-ös időszakban ez az aránymutató 74,1—197,8%-ot, illetve 35,3—67,3%-ot tett ki. (Adatforrás: Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije. Zágráb, 1986.)

[18] Rámutatva a hivatásos politikusok-vezetők rétegének szilárd helyzetére és a politikai döntéshozatalban betöltött mértékadó szerepére, dr. Najdan Pašić kiemeli (Istorijski koreni poverenja, Borba, 1987. július 29.): „Nem csupán a radikális követelések, hanem az önigazgatási viszonyok és intézmények felett bábáskodó bürokratikus paternalizmus hatásának csökkentésére és végleges felszámolására irányuló, szerényebb célkitűzésű intézkedések is elkerülhetetlen ösztönös vagy tudatos ellenállásba ütköznek a hivatásos vezetőknél, s ezen belül részint a politikai vezetők által alkotott hatalmi rétegnél." Pašić a káderváltozásokban látja a kiutat, és ilyen értelemben megállapítja: „Az egyik legnépszerűbb követelés kétségkívül az, hogy mélyreható változásokat kell végrehajtani a hivatásos politikai-vezetői rétegben, amely már régóta monopolizálja a kulcspozíciókat a kormányban és általában a politikai életben. Csakugyan épp ez az a változás, amit a legnehezebb valóra váltani" (Monopol „užih grupa", Borba, 1987. július 30.) Egyetértek dr. Pašićtyal, hogy ez a „legnépszerűbb követelés", de mint megoldás aligha lehet teljes, és még kevésbé lényegbevágó. Saját elképzelésemet, még ha csak vázlatosan is, ebben a szövegben igyekeztem kifejteni.

[19] A „szűkebb politikai körök" monopóliumát vizsgálva a káderpolitika vonatkozásában, dr. Najdan Pašić kifejti (Borba, 1987. július 30.): „Csak ennek figyelembe vételével érthetjük meg, hogy az önigazgatási intézmények és a küldöttségek széles hálózatára támaszkodó képviseleti testületek hivatalos mechanizmusa mögött miért kellett létrehozni a hatalom nem hivatalos struktúráit, melyeknek összetételét a hivatásos politikusok szűk körű oligarchiája alkotja, más szóval azok a személyek képezik, akik a társadalmi-politikai szervezetek és a főbb állami intézmények, a küldöttségi testületek és végrehajtó szervek élén állnak."

Rezime

Antikoalicije

Autor je u svom članku, koji predstavlja u izvesnom smislu nastavak njegovog članka, objavljenog u „Létünk" br. 5. obradio neke od najvažnijih, a možda i najvažnije probleme razvitka socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji. Pored svojih značajnih stavova, imao je u vidu i podatke i informacije, koje proizlaze iz studija Ekonomskog instituta u Zagrebu, Ekonomskog fakulteta u Subotici, kao i dr. Najdana Pašića, prof. Stjepana Hana i drugih.

U uvodnom delu svog članka, autor utvrđuje postojanje vertikalnih i horizontalnih koalicija moći. Vertikalne koalicije moći nastaju neformalnim spregama upravljačkih struktura OUR-a i otuđenih centara ekonomske i političke moći, a horizontalne iz formalnih i neformalnih veza funkcionera u društveno-političkim organizacijama i u OUR-ima.

Pored uvodnog dela, autor prikazuje svoje stavove u četiri poglavlja i to pod naslovima:

— Radnička klasa — matica antikoalicije;
— Heroizam i spontanost i motivacija i efikasna društvena organizacija;
— Dečinovnizacija društva — lom jedne karike koalicija;
— Integralno samoupravljanje — celovit put razgrađivanja koalicija moći.

U prvom delu se izlaže: radnička klasa je matica antikoalicije moći; ispravno zahteva posedovanje maksimuma ekonomske i društvene moći, što je glavni uslov za dalje razvijanje socijalističkog samoupravljanja, jer predstavlja materijalnu bazu, prvi osnovni zadatak, a uslov je za razvoj proizvodnih snaga.

U drugom delu autor ukazuje na to da je razvoj efikasnosti proizvodnje kod nas u zastoju, čak u regresiji, što predstavlja i smanjenje dohotka, pa prema tome i motivisanost radnika za proizvodnju. To smeta i neophodno potrebnom razvijanju društvene osnove za razvoj samoupravljanja. Razvijanje samoupravljanja predstavlja međutim prvi osnovni zadatak, bitan za razvoj proizvodnih snaga i odnosa. Od toga zavisi ishod osnovnih odnosa u našem društvu: radnička klasa — koalicije moći. Pri tome treba imati u vidu: a) kratkoročno žrtvovanje akumulacije zbog moguće maksimalne motivacije radnika novcem iz dohotka, to je neefikasno korišćenje materijalnih faktora proizvodnje. To je bez sumnje neprihvatljivo rešenje u odnosu na razvoj. b) Jača orijentacija ka akumulaciji predstavlja primat budućnosti, u uslovima zadovoljavajuće lične potrošnje, rasta proizvodnje i njene efikasnosti tj. ravnoteženi odnos između akumulacije i dohotka.

Dosadašnja praksa nerealnog usmeravanja dohotka ka opštoj i zajedničkoj potrošnji, predstavlja ugrožavanje samostalnosti udruženih radnika, u pogledu raspolaganja čistim dohotkom, u odnosu na horizontalne koalicije moći. To izaziva spontane akcije radnika, koje se ogledaju u opstrukciji rada, apsenciji u samoupravnim delatnostima, štrajkovima itd. Razume se, to nisu rešenja, koja odgovaraju samoupravljanju, jer samoupravljanje nije samo po sebi usaglašavanje različitih stavova raznih socijalnih struktura, ali stvara uslove i pretpostavke za razrešavanje tih oprečnosti. Ovi se uslovi nalaze u širenju materijalnih uslova samoupravljanja i u izvlačenju ekonomskih osnova iz ruku formiranih koalicija moći. Nužno je stvoriti efikasnu organizaciju radničkog samoupravljanja, na bazi proširenih materijalnih osnova.

U trećem delu članka, autor obrađuje značajne probleme i iznosi glavne mere, u vezi sa likvidacijom činovnizacije, koja postoji u našem društvu:

Dečinovnizacija u OUR-ima i društvu je jedan od najozbiljnijih koraka, protiv koalicija moći. Autor u tom pogledu predlaže osnovne i ozbiljne mere i to:

1) Izmene ZUR-a;
2) Realnije i stimulativnije vrednovanje proizvodnog i kreativnog rada i destimulacija neproizvodnog (kancelarijskog) posla;
3) Objedinjavanje stručnih službi društvenih i političkih organizacija, na svim nivoima;
4) Objedinjavanje i prema tome smanjenje SIZ-ova, naročito u opštinama;
5) Ukinuće regionalnih privrednih komora;
6) Stavljanje na dnevni red funkcije opština i regiona;
7) Ukinuće poslovnih udruženja i prenos njihove delatnosti na SOUR-e;
8) Racionalizacija mreže društvenih organizacija i ukinuće suvišnih;
9) To se odnosi i na državnu administraciju, na svim nivoima;
10) Racionalizacija mreže banaka i drugih finansijskih ustanova kao uslova za postojanje koalicija moći, uz istovremeno zatvaranje finansijskog potencijala, u okvirima društveno-političkih zajednica.

U četvrtom, završnom delu, autor razmatra veoma značajne probleme u vezi sa razgrađivanjem koalicija moći, putem daljeg razvijanja socijalističkog samoupravljanja. U okviru toga, što je veoma značajno, skreće pažnju na neke najvažnije korake, koje treba preduzeti, da bi se integralno samoupravljanje dalje ojačalo, rasprostiranjem društvene moći radničke klase, u odlučivanju o svim bitnim, društvenim pitanjima. U tom pogledu se predlaže:

— promene u odnosima federacije i republika i pokrajina izmenom Ustava, ZUR-a i drugih ključnih propisa;

— u otpisivanju dugova OUR-a nastalih na bazi fiktivnih kreditnih potencijala i prenos sredstava u poslovne fondove OUR-a, što predstavlja bez sumnje izvlačenje državno-svojinskog monopola, u pogledu upotrebe anonimnog, državnog kapitala, sa strane banaka i društveno-političkih organizacija. Time bi se stvorile bitne promene u pogledu slobodnog udruživanja rada i sredstava;

— treba da dođe do promena, u postojećim odnosima, posebno u pogledu akumulacije;

— time bi došlo do izgradnje integralnog samoupravljanja, na visokom nivou, od OOUR-a do skupštine SIZ-ova.

Završavajući svoja izlaganja, autor skreće pažnju da isključenje OOUR-a iz privrednog i političkog sistema nije prihvatljivo, jer bi to značilo stvaranje još širih uslova za postojanje i dejstvo vertikalnih koalicija moći.

Resummee

Antikoalitionen

Der Verfasser hat in seinem Artikel der in bestimmtem Sinne, Fortsetzung seines Artikels publiziert in „Létünk" Nr. 5. bedeutet, eine der wichtigsten, vielleicht die wichstigste Probleme der Entwicklung der sozialistischen Selbstverwaltung in unserem Lande, bearbeitet. Neben seiner sehr bedeutenden Standpunkten hat er auch die Daten und Informationen im Auge gehabt, die aus den Studien des Zagreber Ökonomischen Instituts; der Ökonomischen Fakultets von Subotica; des Dr. Najdan Pašić und des Prof. Stjepan Han und anderer Fachmänner folgen.

In dem einführendem Teile seines Artikels, stellt der Verfasser fest, dass bei uns vertikale und horizontale Koalitionen der Macht bestehen. Die vertikalen Koalitionen der Macht entstehen durch die unformelle Verbindung der dirigierender Strukturen der Organisationen der Vereinigten Arbeit, mit den entfremdeten Zentralen der ökonomischer und politischer Macht; die horizontale Koalitionen, durch die formelle und nicht formelle Bindung der Funktionnäre in dem gesellschaftlich-politischen Organizationen, mit denen in den Organizationen der vereinigten Arbeit.

Nach dem einführendem Teile, stellt der Verfasser seine sehr wichtigen Stellungsnahmen in vier Abteilen und zwar unter den folgenden Titeln vor:

— Die Arbeiterklasse, Grundquelle der Antikoalition;

— Heroismus, Spontaneität und Motivation, sowie wirksame gesellschaftliche Organisationen;

— Entmächtigung der Beamtenschaft der Gesellschaft — Bruch eines Ringes, der Koalitionen der Macht;

— Integrale Selbstverwaltung — volkommener Weg der Liquidation der Machtkoalitionen.

Im ersten Teil wird ausgeführt: die Arbeiterklasse ist Urquelle der Antikoalition der Macht. Gleichzeitig verlangt die Arbeiterklasse den Besitz des Maximums der ökonomischen Macht. Das ist nämlich die grundlegende Bedingung für die weitere Entwicklung der socialistischen Selbstverwaltung, da es die materielle Grundlage; die erste grundlegende Aufgabe und Bedingung zur Entwicklung der produktiven Kräfte representiert.

Im zweiten Teil, untersucht der Verfasser: das Problem der Wirksamkeit der Produktion ist bei uns in Hinderniss — sogar in Regression — geraten, was auch den Rückgang des Einkommens und daher auch der Interesse der Arbeiter für die Produktion, bedeutet. Das stört die unbedingt nötige Entwicklung der gesellschaftlichen Grundlage für die Entwicklung der Selbstverwaltung. Die Entwicklung der Selbstverwaltung ist inzwischen die erste grundlegende Aufgabe, wesentlich für die Entwicklung der Produktivkräfte und Produktivverhältnisse. Davon hängt die Entwicklung der grundlegenden Verhältnisse ab, des Gegensatzes Arbeiterklasse — Koalitionen der Macht. Dabei muss man im Auge halten: a) kurzlebiges Aufopfern der Akumulation im Ziele der maximalen Motivation der Arbeiter, mit dem Gelde aus dem Einkommen ist unwirksamer Gebrauch der materiellen Produktivfaktoren. Das ist selbstverständlich eine unannehmbare Methode der Entwicklung; b) stärkere Orientation nach der Akumulation bedeutet eine Priorität, anbetracht der Weiterentwicklung, voraussetzend auch befriedigenden personellen Verbrauch. Wachstum

der Produktion und ihres Effektes heisst gleichmässiges Verhältniss zwischen der Akumulation und des Einkommens.

Die bisherige Praxis der unreellen Orientierung des Einkommens in der Richtung des gemeinsamen und allgemeinen Verbrauchs, ist Gefährdung der Selbstständigkeit der vereinigten Arbeiter in Hinsicht der Verfügung, mit dem reinen Einkommen, gegenüber der horizontalen Machtkoalitionen. Das ruft spontane Aktionen der Arbeiter hervor, welche in Obstruktionen in der Arbeit, Absenzionen in Hinsich der selbstverwalterischen Aktivität, Streiken usw. zu bemerken sind. Es ist zu verstehen, dass diese keine Lösungen sind, die der Selbstverwaltung entsprechen, da die Selbstverwaltung nicht an sich selber die Verständigung zwischen verschiedenen sozialen Strukturen bedeutet, schafft aber Bedingungen und Voraussetzungen zur Lösung solcher Gegensätze. Diese Bedingungen befinden sich in der weiteren Entwicklung der sozialistischen Selbstverwaltung und dem Entreissen der ökonomischen Grundlagen aus den Händen der Machtkoalitionen. Es is nötig eine wirksame Organization der Arbeiterselbstverwaltung zu schaffen, aus Grund der verbreiteten materiellen Grundlagen.

Im dritten Teil seines Artikels, bearbeitet der Verfasser besonders bedeutende Probleme und bringt die wichtigsten Massnahmen zur Entmächtigung der Beamtenschaft vor, die bei uns besteht.

Die Entmächtigung der Beamtenschaft in den Organizationen der vereinigten Arbeit und in der Gesellschaft, ist einer der wichtigsten Schritte gegen den Machtkoalitionen. Der Verfasser empfiehlt in dieser Hinsicht, ernste Massnahmen, sowie:

1. Änderung des Gesetzes der vereinigten Arbeit;
2. Reellere Bewertigung der produktiven und schöpferischen Arbeit und Destimulation der unschaffenden Arbeit (Büroarbeit);
3. Zusammenschalten der Fachdienste in den gesellschaft-politischen Organisationen, auf allen Flächen;
4. Zusammenschalten und daher auch Vermindern der selbstverwalterischen Interessengemeinschaften, besonders in dem Gemeinden;
5. Abschaffung der regionellen Wirtschaftskammer;
6. Verhandlungen über die Funktionen der Gemeinden und Regionen;
7. Abschaffung der Geschäftsführungsvereine und Übergabe ihrer Aktivität den zusammengesetzen Organisationen der vereinigten Arbeit;
8. Rationalisation der Organisationen des Netzes der gesellschaftlichen Organisationen und Abschaffung der Unnötigen;
9. Dasselbe ist in Hinsicht der staatlichen Administration, an allen Flächen nötig;
10. Rationalisation des Netzes der Banken und anderer Finanzinstitutionen, als Vorbedingung zum Bestehen der Machtkoalitionen und gleichzeitige Abschaltung der Finanzkräfte im Ramen der gesellschafts-politischen Gemeinschaften.

Im vierten, Schlussteile untersucht der Verfasser sehr wichtige Probleme der Zergliederung der Machtkoalitionen durch weitere Entwicklung der Selbstverwaltung. Dabei zeigt er als besonders wichtig, auf einige wichtigste Schritte hin, die man vornehme muss, um die integrelle Selbstverwaltung zu verstärken, durch Erweiterung der Macht der Arbeiterklasse, in Hinsicht der Entscheidungen, über die grundlegenden Fragen der Gesellschaft. In dieser Hinsicht schlagt der Verfasser vor:

— Änderung in den Verhältnissen, zwischen der Federation, der Republi-

ken und Autonomgebieten, durch die Änderung der Verfassung, des Gesetzes der vereinigten Arbeit und anderer grundlegender Vorschriften;

— Abschrift der Schulden der Organisationen der vereinigten Arbeit, entstanden auf Grund des fiktiven Kreditpotentiales und Übertragung dieser Mitteln in den Geschäftsfonden der vereinigten Arbeit, das unbedingt den Auszug des staatlich-eigentümlichen Monopols bedeutet, anbetracht des Gebrauchs des anonymen Staatskapitals, in den Banken und staatlich-politischen Organisationen. Damit wären grundlegende Änderungen für die freie Verbindung der Arbeit und der Mittel erzielt.

— Es soll zu Änderungen kommen, in nen bestehenden Verhältnissen, besonders in Hinsicht der Akkumulation;

— Damit könnten wir zum Aufbau der integrellen Selbstverwaltung auf hohem Nivo kommen, von den Organizationen der vereinigten Arbeit, bis zu den Hauptverhandlungen der selbstverwalterischen Interessengemeinschaften.

In seiner Schlussausführung zeigt der Verfasser darauf hin, dass das Ausschliessen der Grundorganizationen der vereinigten Arbeit, auf den ökonomischen und politischen System unannehmbar ist, da das weitere Bedingungen für das Bestehen der vertikalen und horizontalen Machtkoalitionen bedeuten würde.

Original scientific paper

Rehák László

LENIN KORTÁRSAI

(A MARXISTA FILOZÓFIA MARX UTÁN, II. RÉSZ)

3. LENIN KORTÁRSAI NYUGAT-EURÓPÁBAN A MARXIZMUS EREDETI ÉRTÉKEINEK REAFFIRMÁLÁSÁÉRT

3.1 Antonio Gramsci és elődje Antonio Labriola

Antonio Labriola (1843—1904) élete vége felé, ötvenes éveiben vált hegelianus egyetemi tanárból marxistává, és csatlakozott a munkásmozgalomhoz. Engelsnek élete utolsó éveiben élénk levelező partnere volt. Labriola műveiben kiemelte, az addig ismert Marx és a közös Marx- és Engels-művek dialektikus jellegét, harcosan lépett fel a francia anarchoszindikalista Georges Sorellal (1847—1922) szemben, aki szintén ötvenedik életéve után csatlakozott a munkásmozgalomhoz. Labriola életútja inkább hasonlít Franz Mehringéhez (1846—1919), nemcsak azért, mert körülbelül egykorúak voltak, foglalkozásukra nézve hivatásos társadalomtudósok, hanem azért is, mert mindketten életük delén túl csatlakoztak a munkásmozgalomhoz. Mégis ha Labriolát Lenin kortársaként említjük, azt elsősorban nem azért tesszük, mert műveiben a módszer és alapállás hasonló Mehringéhez (mindketten maradandó értéket teremtőkhöz tartoztak a II. Internacionálé korszakában),[76] hanem azért, mert Antonio Gramscinak volt szellemi atyja. Annak a Gramscinak, akit némi túlzással a Nouvel Observateur folyóirat a 60-as években „Nyugat Leninjének" nevezett. Valójában Labriola Gramsci révén vált bizonyos értelemben Lenin kortársává annak ellenére, hogy marxistaként alig tíz évig tevékenykedett.

Az igazi Lenin-kortárs Antonio Gramsci (1891—1937) volt, eszmei fejlődésére Labriolán kívül Benedetto Croce (1866—1952) hatott, aki mint újhegeliánus polgári filozófus kora egyik legtehetségesebb elméje volt, és Olaszország határain kívül is érvényesült szellemi befolyása. Életében (filozófiai-politológiai hagyatéka alapján) két szakaszt különböztetünk meg. Az első szakasz 1926 novemberével zárul, amikor a fasizmus eluralkodása idején letartóztatják (akkor Gramsci Torino nemzetgyűlési képviselője és az OKP újonnan megválasztott főtitkára). A másik szakasz a Musso-

lini börtönében töltött évtized (húsz évre ítélték), ahol felörlődik különben is beteges szervezete, de rendkívüli szellemi erőfeszítéssel (rossz életkörülmények, a szükséges irodalom hiánya) maradandót alkot, mégha részben töredékesen is.

Az első időszakban a gyakorlati politikai harc, annak elméleti és politikai indoklása áll előterében Gramsci munkáinak. Ennek az időszaknak állomásai az Ordine Nuovo újság kiadása Torinóban Palmiro Togliatti és Filippo Turati főmunkatársakkal. Bonyolult küzdelmet vív a munkáspárton belül, a munkások és a dolgozók bizalmának és támogatásának elnyeréséért (mindkét esetben előszóval és ihletett írásokkal). 1924-ben Torino országgyűlési képviselőjévé, 1926 januárjában Lyonban az olasz párt IV. kongresszusán az OKP vezetőjévé választják. Irodalmi-elméleti munkássága, amelynek javát börtönéveiben alkotja, nagyon szerteágazó és elmélyült. A szakirodalom meglehetősen egyöntetűen állapítja meg filozófiai jelentőségét — noha vannak olyan marxisták és marxológusok, akik A. Gramsci nézőpontjaiban az 1926. évet cenzúraként jelölik meg.[77] A tárgyilagos elemzés megállapítja, hogy a változás nem nézeteiben, hanem életkörülményeiben, témakörének bővülésében és vizsgálódási módszerében következett be. Ezzel szemben egyesek (G. Tamburano és V. Morelle) „két" Gramsciról írnak, noha csak ismeretei fejlődéséről van szó. Vannak olyanok is, akik „három" cezúrával elválasztható Gramsciról írnak, mivel élete utolsó éveiben a szocialista társadalom kialakítását tárgyalva közvetve igen bírálólag ír a sztálini rendszerről, ennek alapján egyesek „antiszovjetizmust" vélnek nála felfedezni. Ezzel kapcsolatban 1977-ben Betlen János leszögezi: „Már azért sem igaz, hogy Gramscit valamilyen »ellenzéki« irányzat követői közé lehet sorolni, vagy hogy írásaiban valamilyen »új út« lehetősége fogalmazódna meg. 1920. szeptemberétől kezdve Gramsci egyértelműen leninista, éspedig a szó legszorosabb értelmében: ha vitatkozik is a bolsevik párttal, sohasem határolja el magát tőle."[78] Természetesen a szocializmus fejlődéséről van szó, amely szükségszerűen különböző formában és sajátságokkal valósítható meg, valamint arról, hogy Gramsci leninista lett és meg is maradt annak, de semmiképp sem úgy, ahogyan azt Sztálin és követői a maguk változatában hirdették.

Ahhoz, hogy világosabban körvonalazzuk és egyben jobban megértsük Gramsci nemzeti és európai jelentőségét, ami egyben fényt derít időszerűségére és a ma sem lankadó érdeklődésre Gramsci életműve iránt, két forrást idézünk: egy olaszországi szerző tanulmányát és egy hazai szerzőpárét. Antonio Gramsciról írt könyvében Giansiro Ferrata a következőket írja: „... Gramsci évek során át élő példaként szolgált pártján belül, de átfogóbb, politikai és etnikai-politikai keretekben is. Példája volt annak, aki nem választja szét, hanem összesíti a kulturális értékeket. Napjainkban ez a példa önmagát megújító erőként jelentkezik, és ma jobban mint valaha arra utal, mit képviselünk jelenünkben, és arra is, ami lenni szeretnénk, de érezzük, hogy még nem vagyunk."[79] A Gramsci válogatott munkáihoz írt előszóban Marija és Jože Vilfan a következőket írják: „Abban, amit nemzetinek, de még inkább regionális meghatározottságnak ne-

vezhetnénk lelhetjük fel Gramsci eredetiségét és erejét, egyúttal általános érvényű és időszerű jelentőségét. Ez a felmerült problematika és a cselekvés konkrétságát jelentette és nem korlátoltságát, mert Gramsci a marxizmusból indult ki, az olasz munkásosztályon belüli folyamatokat és osztályfeladatokat mindig nemzetközi távlatokba helyezte, összekapcsolva azokat a nemzetközi tapasztalatokkal. Az olasz problémákra való összpontosítása állandóan csak a konkrétummal való szembesülést jelentette, és hozzásegítette, hogy megszabaduljon a sémáktól és mintáktól, valamint hogy új dolgokat fedezzen fel..."[80]

Filozófiai értelmezése igen eltérő (nyilvánvaló manipulálásokkal is találkozunk), de a szakirodalom egyetért abban, hogy Gramscinak, mint marxista filozófusnak és mint marxistának általában, jelentősége megkerülhetetlen. Így Dobrosav Bjeletić 1980-ban a következőket írja Gramsci filozófiai írásaihoz készült bevezető tanulmányában: „Gramsci is hangsúlyozta — ahogyan Marx is tette —, hogy a forradalom elméletének tudományos megalapozása a forradalmi harc egy minőségileg új szakaszát jelenti. »Az a filozófia, amely eltávolodik az elmélettől, történelemtől és a politikától, nem lehet más, mint metafizika«, figyelmeztet Gramsci, tekintettel arra, hogy feltételezi a filozófia és a gyakorlat egységét."[81] Gramsciról írt elemzésében Szabó Tibor kiindulópontja a következő: „Olyan politikus volt, akinek munkásságában elmélet és gyakorlat, filozófia és politika szervesen összekapcsolódott egymással."[82] Vanja Kraljević az olaszországi helyzet jó ismerője, terjedelmes tanulmányt szentelt neki, amit a következő szavakkal kezd: „Az utóbbi években, az új megmozdulásokkal és áramlásokkal, folyamatokkal és változásokkal párhuzamosan a nemzetközi és kommunista mozgalomban világviszonylatban jelentősen megnőtt az érdeklődés Antonio Gramsci élete és műve iránt. Róla mondta Palmiro Togliatti, hogy Gramsci a legnagyobb marxista gondolkodó, akit nemcsak Olaszország vallhat magáénak, hanem Nyugat-Európa is, és Olaszország Kommunista Pártja számára szerencse, hogy élén olyan vezető, olyan elméleti és gondolkodó egyéniség lehetett, mint Antonio Gramsci volt..."[83]

Sztálin és követői az általuk kialakított egyeduralmi korszak idején azzal a követeléssel álltak elő, hogy az Olasz Kommunista Párt írásos nyilatkozatban ítélje el és határolja el magát. Gramsci irodalmi hagyatékától és munkásságától. Vanja Kraljević esettanulmányában ismerteti az OKP titkárságának 1938. szeptember 16-i ülésének eredményeit, amelyen P. Togliatti kellő diplomáciai érzékkel elhárította ezt a követelést. Az indoklás az volt, hogy mindaz ami a párt történetéhez tartozik, az már ténynek minősül, ami a jövőre vonatkozóan nem kötelezi az OKP-t, viszont a feladat a jövő felé való fordulás. Így mentette át Togliatti — nem éppen a legelvszerűbben — a jövő számára, volt harcostársának, Antonio Gramscinak életművét.[84]

Erről az életműről Togliatti a torinói egyetemen 1949. április 23-án tartott előadásában (ne feledjük, ez a sztálinista „tájékoztató irodás" idők első éve, akkor utasította el Togliatti Sztálin javaslatát, hogy foglalja el a Tájékoztató Iroda főtitkárságát, amit Sztálin véleménye szerint Tog-

liatti (Ercolinak személyi tekintélyével kellett volna növelnie) többek között kifejti: „A történelmünk feletti elmélkedés új irányt kap majd; új tartalmat kap társadalmunk szerkezetének és fejlődésének tanulmányozása akkor, amikor az általa kimunkált elvek és szabályok valósággá válnak értelmiségünk körében és az egész olasz népben. Az új lendület országunk élete is biztosítani fogja majd, amikor a gondolat és a cselekvés emberei közül mind többen arra lesznek serkentve, hogy felszámolják a választófalakat népünk irányába, a nemzeti élet realitása érdekében, és az egység új alapokon jöhet majd létre... A nyom, amelyet maga mögött hagyott, a legmélyebbek egyike; a mag, amelyet elvetett, már gyümölcsöket is hozott. Rajtunk múlik, hogy ezekből a magvakból minél gazdagabb termést arassunk, mindannyiunk érdekében, minden olasz munkás és értelmiségi, az egész ország érdekében."[85]

Gramsci jelentőségét nem mindig mérik fel tárgyilagosan. Amennyiben rosszindulatról beszélünk, úgy az egyoldalúság által diktált túlzásról van szó, amikor is nem szó szerint kell érteni a meghatározásokat. Így Szabó T. a felsorolt több ellentmondásos értékelés között megemlíti (1985), hogy Angliában és Amerikában különösen elterjedt az az értelmezés, amely szerint Gramsci a fiatal Lukács Györggyel együtt az úgynevezett „nyugati marxizmus" vagy „neomarxizmus" megteremtője és tipikus képviselője (P. Anderson, A. Davidson, R. R. Morow).[86] Megjegyzendő, hogy a „fiatal Lukács" már csak aránylag volt ifjú (Lukács 1924-ben 39 éves), és saját eszmei fejlődésének áttekintésekor ekkor még nem tekinti magát teljesen marxistának. Szerinte majd csak 1929-ben és 1930-ban[87] válik azzá. Mindenesetre a szubjektív önértékelés nem perdöntő, mert nem vitás, hogy 1924-ben Lukács saját véleménye ellenére is „marxistább" volt, mint amennyire marxista lehetett Sztálin élete végéig minden melldöngetése ellenére, és ezen az sem segített, hogy hívei „a negyedik klasszikusként" magasztalták.

Ivo Petrinović bizarabbul fogalmaz, amikor forrásmunkákra is hivatkozva kifejti: „... A francia folyóirat, a Nouvelle Observateur néhány évvel ezelőtt Gramsci műveinek franciaországi megjelenését azzal fogadta, hogy „Nyugat Leninének" nevezte. Véleményem, hogy ez találóan jellemzi életművét, de hozzáfűzném, hogy Gramsci nagysága, mint Leniné is, abban van, hogy egy adott társadalmi helyzet konkrét történelmi elemzését nyújtotta. Mint ahogy Lenin Marx Tőkéjének meséjét orosz elmével mesélte el, ahogyan képletesen Umberto Cerroni modja, úgy Gramsci is Marx és Lenin életművét egy fejlett társadalom konkrét, új körülményei között tárgyalta, és innen ered időszerűsége."[88]

Dióhéjban jellemezve Gramsci életművét elmondhatjuk, hogy elsősorban a Lenin (lényegében az alapvonalaiban már Marx) által kidolgozott társadalmi forradalom elméletét bővítette és mélyítette el, szem előtt tartva saját országa, egy aránylag fejlett dél-európai állam demokratikus hagyományait és kulturális örökségét. Fejtegetéseiben a lényeg a proletariátus hegemóniája, ami Lenin szerint is azonos a proletariátus diktatúrájával, de nem jelenti feltétlenül a diktatórikus kényszereszközök korlát-

lan alkalmazását, hanem az olaszországi körülményekhez alkalmazott lehetséges megoldásokat. Gramsci ebben is Lenin követője volt — távol állt a leninizmus sztálinista ábrázolásától; többek között azzal a tudománytalan dogmával is szemben állt, amely alapján a Tájékoztató Iroda idején Tito Jugoszláviáját vádolta, hogy eltér a szocializmus építésében az egyetlen helyes, szovjet úttól. Ennek alátámasztására idézünk Lenin 1922. november 25-ei felszólalásából a III. Kommunista Internacionálé IV. kongresszusán:

„... Az a benyomásom, hogy ezzel a határozattal nagy hibát követtünk el, mert magunk vágtuk el a további siker útját. Mint már mondottam, a határozatot nagyszerűen kidolgoztuk, aláírom, mind az 50 vagy még több pontot. De nem értettük meg azt, hogyan kell átadni a külföldieknek a mi orosz tapasztalatainkat. ... A határozat túlságosan orosz: az oroszországi tapasztalatokat tükrözi, ezért a külföldiek számára teljesen érthetetlen, a külföldiek pedig nem érhetik be azzal, hogy a falra akasszák, mint valami szentképet és imádkozzanak előtte. Ezzel semmit sem lehet elérni. Külföldi elvtársainknak át kell venniök az orosz tapasztalatok egy részét. Hogy miképpen fog ez végbemenni, azt én nem tudom."[89]

Gramsci az olaszországi körülményeket szemmel tartva sokat és elmélyülten foglalkozik az értelmiséggel, a munkásosztály helyzetével és eszmei áramlataival, az osztályszövetség stratégiájával, az ország kulturális hagyatékával, kulturális fejlődésével és etikai kérdésekkel. Elmélyül Niccolo Machiavelli (1462—1527) jogi-politikai műveiben, tanulmányozza fő művét, *A fejedelmet* (1513), amelyet a szokványostól merőben más módon értékel. Lehántolja a műről a kor és a szerző politikai keret-kényszerűségeit, és kimutatja tartós, az utókor számára jelentős mondanivalóját, valamint azokat a tételeket, amelyeknek közvetlenül van mondanivalójuk korunk embere számára, de *legalábbis* továbbgondolásra késztetnek.

Börtönévei alatt Gramsci elmélyed a nagy szellemi befolyást gyakorló Benedetto Croce műveinek elemzésében, akit Mussolini fasiszta rendszere igyekezett kisajátítani, de a második világháború végén és az utána következő években, amikor Croce közéleti és politikai szerepet is vállalt, kimutatta, hogy alapvető polgári álláspontján megmaradva határozottan antifasiszta beállítottságú volt Olaszország sötét éveiben is. Ebben az esetben Gramsci hasonlóan járt el mint Marx Hegellel. Rámutatott Croce mondanivalójának lényegére és értékeire, és mint sallangot lehántolta róla az idealista-polgári burkot.

Gramsci jelentősége és időszerűsége a marxizmus, mint a világot átfogó eszmeáramlata számára abban van, hogy lényegében párhuzamosan Leninnel egy Oroszországtól eltérő területen, egy fejlett ország társadalmi talaján és szellemiségében, hazai jelleggel fejleszti tovább a marxizmust.

3.2. Lukács György

Lenin tevékenységének utolsó évtizedében Nyugat-Európában jelentkezik a XX. század marxista filozófiájának két kimagasló egyénisége: Lu-

kács György (1885—1971) és Ernst Bloch (1885—1977), akiknek tevékenysége végigvonul Sztálin és csoportja pragmatikus-dogmatikus revíziós korszakán, sőt azon túl is. Több mint három évtizeden át ez a csoport sok marxista elméleti hozzáállására és gyakorlati magatartására gyakorolt döntő befolyást. A sztálinista csoport és szervezet erősödése idején az előbbi két teoretikushoz csakhamar csatlakozik Henri Lefebvre (1905—) is. Mindhármuk tevékenysége jóval túlhaladja a marxizmust revideáló sztálinista korszakot.

Az említett hármast különböző módon lehet értékelni. Mindenesetre a marxista filozófia olyan három személyiségéről van szó, akiket egyesek a Lenin személyével jelölt korszak utáni három legnagyobb marxista filozófusnak tartanak. Mások szerint viszont csak a kor filozófiájának jellegzetes egyéniségei. Hármuk munkásságát — nemcsak a filozófia terén fejtettek ki alkotó tevékenységet — lehetetlen megkerülni a marxista filozófiai irányzatok kialakulásának elemzésekor. (Hármast azért emlegetünk, mert Antonio Gramsci alkotásai csak a második világháború után, az 50-es években jelentek meg és éreztették hatásukat.)

A századforduló idején a marxizmus valódi értékeinek felszínre juttatásában, a forradalmi köztudatba való rögzítésében és továbbfejlesztésében V. I. Leninnek és munkatársai többségének elévülhetetlen szerep jutott. Ugyanez az erőfeszítés és törekvés jelen volt Nyugat-Európában is, ami jórészt éppen az októberi forradalom hatására jutott kifejezésre. Nyugat- és Közép-Európában Leninnel és elvbarátaival egyidejűleg olyan nagy egyéniségek jelentkeztek, akik noha éveikre nézve még fiatalok, de képesek voltak birokra kelni azzal a földszinti marxizmussal, amelyet az akkori marxista munkáspártok Nyugat- és Közép-Európában eszmeileg képviseltek. Nemcsak a II. Internacionálé megújított, reformista munkáspártjainak ellaposított marxizmusáról volt szó, meg a múltnak az újonnan megalakított III. Kommunista Internacionálé munkáspártjain belül is kifejezésre jutó opportunista csökevényeiről, hanem arról, hogy a kommunista pártokban Lenin életművét, mint számukra újszerű szemléletet, szektásan és dogmatikusan, lényegében nem európai módon fogták fel,[90] amitől maga Lenin is óva intette nyugat-európai követőit.

A marxistáink idősebb nemzedékéhez tartozó Bogdan Šešić (1909—) A marxista filozófia fejlődése és időszerű kérdései című könyvének IV. fejezetét, amelyben a jelenkori marxista filozófia főbb irányzatait tárgyalja, azzal kezdi, hogy megindokolja, miért tárgyalja csak Lukács, Lefebvre és Bloch alapvető tanítását: „Először azért, mert ők hárman a legjelentősebbek, másodszor pedig, mert a marxizmus összes változatai e három gondolkodó tanításaiból származtathatók."[91]

Lukács György saját bevallása és a szakirodalom nagyobb részének felmérése alapján Hegel tanításának közvetítésével vált fokozatosan marxistává. A döntő tényező ez irányú eszmei fejlődésében a gyakorlat, a politikai indíték volt: az imperialista első világháború elítélése (ebben valószínűleg Szabó Ervin hatása volt a legerőteljesebb), és elhatározása, hogy csatlakozik a néhány nappal előbb megalakult Magyarországi Kommunis-

ták Pártjához. Ebből kifolyólag vett részt neves értelmiségiként a Magyar Tanácsköztársaság létrehozásában és a fennmaradásáért vívott küzdelemben. Lukács 1919-ben már 34 éves, bár még néhány évig eszmei fejlődését tekintve a szakirodalom „ifjú Lukácsként" emlegeti, ő maga az 1930 körüli évekre teszi átgondolt marxistává való fejlődését. B. Šešić hívja fel a figyelmet arra, hogy a magukat neomarxistáknak nevezők nézeteik gyökereit az „ifjú Lukács" tanításából származtatják, figyelmen kívül hagyva a teljes életművét.

A Lukács jelentőségéről és tényleges értékeiről szóló tanulmányokat folyamatosan jelentették meg a szocialista Jugoszláviában, és ezek szervesen beépültek az ország szellemi életébe. Noha a Lukács-fordítások megjelentetése nálunk nem függött a személyiségéhez fűződő pillanatnyi, napi politikai konjunktúrától, ez még nem jelentette azt, hogy az ilyen hatás teljesen ki volt zárva. Egyes társadalomtudósok igyekeztek Lukács életművét a maguk értelmezésében, saját felfogásuk igazolására kisajátítani. De ezek csak törekvések maradtak, végeredményben nem valósulhattak meg.

A szocializmus különböző adottságok ellenére világfolyamat, de ezek ellentmondásossága miatt nagyszámú kérdést a marxistáknak még csak a jövőben kell megválaszolniuk. Ezért a marxizmus értelmezésében ezt nem kerülheti el Lukács György (de számos más jelentős marxista, köztük H. Lefebvre és E. Bloch) életművének megítélése sem. Sokféle ítélet jelentkezik — szükségszerűen —, amelyek helyes vagy hamis volta csak fokozatosan, az idők folyamán az új felismerések és események megvilágításában derülhet ki.

Másrészt Lukács György gondolatvilága igen szerteágazó, életműve igen dinamikus. Bátran birokra kel kora nyílt kérdéseinek megoldása érdekében, azokat nemegyszer nem képes véglegesen vagy hibátlanul megválaszolni az adott időszakban, csak eszmei fejlődése során jut kielégítő megoldáshoz, meghaladva így korábbi nézetét. Ezért Lukács György életműve nem kevés ellentmondást tartalmaz, ami lehetőséget ad különböző mesterkélt, kellő megalapozottságot nélkülöző ítéletek számára, amennyiben több mint félévszázados alkotó munkájának egy-egy kiragadott szakaszát hangsúlyozzák ki általános és kizárólagos érvénnyel.

Figyelembe véve Lukács György széles körű érdeklődését és alkotói tevékenységének sokoldalúságát — irodalomkritika és irodalomtörténet a német, a magyar és az orosz nyelvterületről, esztétikai és művészetelméleti kérdések, a forradalmi társadalmi gyakorlat elméleti megalapozása és előirányzása, a filozófia szűkebb értelemben vett egyes ágazatainak, mint a Marx előtti filozófiatörténet, az ismeretelmélet, az ontológia és a dialektika Hegel, Marx és Lenin alkotásaiban — ezek bármennyire is kapcsolódnak egymáshoz, Lukács mégis a filozófiában alkotott legjelentősebbet. Ezért filozófiai alkotásaival történik ma is — így volt ez a múltban is — a legtöbb manipuláció. Nem egy ízben igyekeztek a polgári beállítottságú szerzők maguknak (és reakciós társadalmi törekvéseiknek) kisajátítani életművét. Természetesen vannak olyanok is, akik lényegében sztálinista irányzatokból eredő dogmatikus nézeteik alapján igyekeznek tagadni Lukács

életművének értékét, vagy legalábbis bagatellizálni jelentőségét a marxista gondolkodás fejlődésének szempontjából.

Hasonlóan mint Marx és Lenin hatalmas, korszakot jelölő életműve esetében, néha még pusztán az átfogó ismeretek hiánya miatt is valójában Lukáccsal hadakoznak Lukács ellen. Az ilyen szerzők nem hajlandók tudomásul venni, hogy Lukács idősebb korában éppúgy, mint fiatalabb éveiben kritikailag viszonyult saját munkásságához és állásfoglalásaihoz, és számos esetben elmélyültebb és megalapozottabb nézeteivel meghaladta előbbi álláspontjait. Előbbi nézeteinek meghaladása a legritkábban történt külső hatalmi nyomásra — bár küzdelmes életútján erre is volt példa. Ilyen folyamatra elsősorban a belső kényszer és meggyőződés folytán került sor az állandó kutatási vágy és a marxista kritikának saját korábbi álláspontjaira való bátor alkalmazása következtében.

Például, aki Lukács viszonyulását Lenin életművéhez kizárólag az 1924-ben, a nagy forradalmár halálának évében írt tanulmánya alapján ítéli meg, és nem vesz tudomást arról, hogy élete során még négy külön tanulmányt írt,[92] Leninről, valamint az ifjú Marx filozófiai fejlődéséről írt tanulmányában is részletesen tárgyalja Lenin helyét és jelentőségét a marxizmus fejlődésében,[93] az valójában manipulál Lukács György egy meghatározott időszakban elért és kifejtett kutatási eredményeivel. Hasonló helyzetben vannak, akik a Történelem és osztálytudat 1922-vel lezárult tanulmánykötetét tartják Lukács alapvető művének, figyelmen kívül hagyva szintén jelentős későbbi alkotásait, és nem véve figyelembe az 1967 márciusában írt külön megjegyzéseit az 1923-ban megjelent kötetre.[94] Ezzel valójában A társadalmi lét ontológiájáról[95] című háromkötetes befejezetlen műve ellen küzdenek, mint ahogyan ezt tanítványainak egy csoportja tette, akiket „budapesti iskola"-ként is emlegetnek. Ellenvetéseikkel végleg eltávolodtak volt tanítómesterüktől, és nem voltak hajlandók elfogadni a Lukács további fejlődése és kutatásai révén meghódított magaslatokat. Hangsúlyozottan egy külön fejlődési úton haladtak (ez az eszmecsere széles nyilvánosságot kapott, közölte a Magyar Filozófiai Szemle[96] és a világ több országában folyóiratban vagy külön kiadású füzetben is megjelent).

A már megnevezett filozófiai művei mellett az életműhöz tartoznak a következők: Utam Marxhoz, válogatott filozófiai tanulmányok I. és II. kötet; A fiatal Hegel, a dialektika és az ökonómia összefüggéseiről; Az ész trónfosztása, az irracionalista filozófia kritikája; Az esztétikum sajátosságai. Ezenkívül könyvalakban is megjelentek filozófiai tanulmánygyűjteményei.[97]

Kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy Lukács György mélyen átérezte korunk világtörténelmi ellentmondásait és nyílt kérdéseit. Ez a felismerés késztette mint marxistát a társadalmi gyakorlati cselekvésre és szellemi képességei alapján az elméleti kutatásra. Maradandó a tőkés világ és gondolkodás mai és múltbeli megnyilatkozásainak lukácsi bírálata. De korszakot jelöl a marxizmus fejlődésében a szocializmus építése során felmerülő kérdések felvetése, szabatos megfogalmazása és a megválaszolá-

sukhoz nyújtott hozzájárulása is. Válasza nem lehetett minden esetben végleges, még kevésbé kimerítő, de hozzájárulása az igazi válasz megtalálásához nem vitatható el.

Mindenesetre Lukács György dialektikája, az elmélet és gyakorlat egységének általa való újbóli megerősítése a marxizmus fejlődésének kimagasló teljesítménye marad századunkban. Mindezt Lukács egy olyan időszakban valósította meg, amikor a sztálinista típusú pragmatikus dogmatista revízió gáncsolta a marxizmus fejlődését, és valójában gyöngítette átütő erejét.

— Lukács dialektikája — különösen a totalitás elvének érvényesítésével — az oksági kapcsolatok feltárásának fontosságát bizonyította. Lényegesek azok a kutatásai is, amelyek a szubjektív tényezőknek — az egyén és osztály társadalmi tudatának — alkotó tényezőként való funkcionálásának határait állapítja meg. Lukács a befejezetlenül maradt Ontológiájával[98] véglegesen bizonyította a marxista ontológia létjogosultságát, azt, hogy a metafizikától eltérően, az ontológia kérdéseiben a marxista filozófiának igenis sok mondanivalója van.

Lukács György egyes álláspontjai vitathatók, sőt egyenesen vitára és újravizsgálásra késztetnek, hiszen Lukács maga is kíméletlen kritikussággal vizsgálta felül előbbi nézeteit és kutatási eredményeit, nemegyszer érvekkel és új felismerésekkel támasztva alá meghaladásukat.

Hermann István a Lukácsról írt első, magyar nyelven megjelent monográfia szerzője könyve záró fejezetében a következőket emeli ki: „... Lukács önkritikus beállítottsága, belső korrekcióra való hajlama nem külső kényszernek, hanem a gondolkodási szükségszerűségnek eredménye volt. ... Lukács módszertani hagyatéka a kritikai attitűd. ... *Lukács nem győzte ismételni azt a lenini gondolatot, mely szerint nincsenek kiúttalan helyzetek.* Legalábbis nagy osztályok és nagy gondolkodók számára. Lukács nagysága abban volt, hogy mindig kereste a kiutat, noha azok néha zsákutcának bizonyultak ... Lukács életművében, az egyszer zsákutcának bizonyult gondolatot egy új és más vonatkozásban fel tudta használni valódi utak kiépítéséhez."[99]

3.3. Ernst Bloch

Ernst Bloch (1885—1977) egyidős Lukács Györggyel (hat évvel élte túl). Évtizedeken át nem éreztek rokonszenvet egymás iránt. Csak a második világháború után változik meg egymás közti viszonyuk, amiről Lukács 1971 elején súlyos betegen Megélt gondolkodás című írásában így vall: „Így — nem véletlenül — ilyen az esszékorszak lezárulása. Ebben persze E. Blochnak igen fontos a szerepe. Ellentmondás: döntő — és még nincs konkretizálható befolyása. Találkozás Budapesten. Az első beszélgetés sikertelenségének korrigálása. Jó kapcsolat. Élmény: Bloch személyisége révén igazolódott egy klasszikus (és nem mai, epigonszerű, egyetemi) stílusú filozófia, és ily módon előttem is nyitva áll ez, mint életút.

Egyúttal azonban: végső tartalom és felépítés minden befolyásoló hatás nélkül. Ezt találkozásunk után néhány évvel maga Bloch is megerősíti." (Spuren, 246. o.)[100] Ezért alantas manipuláció egymással szembehelyezni Lukácsot és Blochot (ezt megteszik nálunk is), még ha gondolatmenetük és filozófiájuk sok vonatkozásban eltérő is.

Bloch életútja még hányatottabb mint Lukácsé. A fasizmus elől a lipcsei egyetemi tanár a Nyugat államaiban keresett menedéket (Svájc, Franciaország és az Észak-Amerikai Egyesült Államok), ahonnan Brechttel együtt Kelet-Németországba tér vissza, miután a háború alatt kinyilvánította baloldali antifasiszta állásfoglalását. Második emigrációja 1961-ben kezdődik, miután 1959-ben egy országra szóló filozófiai értekezleten a marxizmust revideálóvá nyilvánítják Bloch filozófiáját és a beszámolót könyvalakban is megjelentetik. Így az idős, kelet-berlini egyetemi tanár Bübingenben (Német Szövetségi Köztársaság) folytatja tudományos munkáját, de nem vesz részt a napi politikai hajszában az NDK vagy más etatista szocialista ország ellen.

Ifjú korában E. Bloch érdeklődése igen szerteágazó volt, akárcsak Lukácsé. Érdekelte a filozófia, irodalom, zene, a természettudományok, közülük külön a fizika. Nézeteire különösen G. Simmel és M. Weber szociálfilozófiája és szociológiája hatott, valamint Heidelbergben tanító vagy tanuló kortársai (M. Weber, Husserl, Jaspers, Lukács, Th. Mann). Első jelentős műve az első világháború alatt írt Az utópia szelleme[101] (megjelent 1918-ban) és a nálunk fordításban meg nem jelent: Thomas Münzer mint a forradalom teológusa (1921).

Bloch akkori viszonyulása Hegelhez elutasító volt. Gajo Petrović abban a bevezető tanulmányában, amelyet Bloch könyvéhez 1975-ben írt tíz pontban sűríti össze az ifjú Bloch azon megállapításait, amelyek miatt elveti Hegel filozófiáját. A könyv először 1951-ben jelent meg Szubjektum-objektum címmel, és benne már véleménye változott: elfogadja Hegel filozófiáját. Hogy érzékeltessük Bloch Hegelt elvető álláspontját 1918-ból, röviden idézünk Gajo Petrović tanulmányából: „Először, Hegel filozófiája nemcsak azért rossz, mert nem hajlandó fáradozni a mostani rossz világ megváltoztatásán, hanem — hogy elhárítsa magától a felelősséget és kötelességet — arra is képes, hogy a rossz világot jónak nyilvánítsa. Bloch szavaival élve: »Akinek jó, annak könnyű jónak lenni. Hegel is így jár el, de téves helyen, mert nem nevezi meg azt, ami nem jó, hanem mindent jónak nyilvánít azért, hogy neki egymagában ne kelljen jónak lennie. — Így megszűnik minden szenvedés és igyekezet, minden emberi lét. Ez abban nyilvánul meg, hogy Hegel nem hajlott semmilyen követelés hangoztatására . . .« — . . . Hatodszorra: Hegelnél nemcsak az Én és az Isten megalázott, hanem a nép is, mert Hegel a történelmi haladást csak annyiban engedi meg, amennyiben a népek befogadják tudatukba a Szent Lelket, amely már befejezett és létező nélkülük is . . ."[102]

Sokkal később, második emigrációja előtt A remény elvéért (megjelent: I. kötet 1954-ben, II. kötet 1955-ben) 1955-ben megkapta az NDK Állam-díját, két évvel később pedig mint revizionistát misztikus és idealista

gondolkodót ítélik el, így a III. kötet már Majna-Frankfurtban jelenik meg 1959-ben.

Bloch munkássága szempontjából alapvető az emberi lét ontológiai vizsgálata és antropocentrizmusa. Gondolatmenete kétségtelenül Marx emberfelfogásából indul ki, de vitatható, hogy Bloch mennyire képviseli a marxizmus elmélyítését és gazdagítását. Amennyiben túl jut Marx felfogásán, akkor ez már Bloch részéről eltávolodást jelentene magától a marxizmustól?

Bloch vizsgálódásainak kiindulópontját két alapvető fogalom képezi. Az egyik a remény princípiuma (alapelve), amelyet az emberi lét elsődlegesen meghatározó elemévé nyilvánít, és különböző módon variál. Szerinte csak az a lényeges az ember és az emberi társadalom számára, ami még nem valósult meg, és a már megvalósult Bloch szerint lényegtelen. Ehhez a jövőre vonatkozó reményhez kapcsolódik Bloch egy másik alapfogalma, az utópisztikus remény, amely szerinte megkülönböztetendő az utópizmustól. Ez utóbbi irreális légvárakat jelent, míg az utópisztikus remény és elvárás az embert éltető és lényegét képező tényező. Noha Bloch elmélyült, nagy műveltségű gondolkodó, munkáinak mondanivalóját és szerkezetét tekintve, nyilvánvaló, hogy világéletében kabinettudós volt, és kevés köze volt a gyakorlati társadalomalakító tevékenységhez.

Nem vonható kétségbe Bloch életművének egyik, a jövőre vonatkozó alaptétele, amelyet Rasim Muminović Blochról szóló monográfiájában (1973) a következőképpen fogalmaz meg: „A szabad munka és a szabadidő előfeltétele a béke, amelyet a szocializmusnak kell biztosítania, ebben valósulhat csak meg az utópisztikus emberi álom és az emberek közötti barátság. A valódi munka és a szabadidő előrejelzését Bloch az európai világ történelmi hagyatékában látja, amely különböző versengésekben nyilvánult meg. Ezzel párhuzamosan felfedi az ember és a természet közötti kettősség meghaladásának lehetőségét, azáltal, hogy az emberek saját értékeiket átruházzák a tárgyakra, továbbá a szabadidő jelentőségét, amely cselekvő jellemzője lesz majd a történelem kezdetének."[103]

Bloch szerint a létezés nem más, mint a jövőben való megvalósulás révén létrejövő létezés. Ezért szerinte Marx életművében a tételes igazság mellékes, vagy utólag kieszelt dogmatikus megfogalmazás. Szerinte Marx tanítása az első konkrét útmutatás az elvont, illuzionista utópia meghaladására. A marxizmus — hirdeti Bloch — az első olyan filozófia, amely már képviseli a valóságos emberi filozófiának konkrét (megvalósítható) utópiáját. Ilyen és hasonló gondolatmenet alapján erősen megoszlanak a vélemények Blochról mint marxista filozófusról, függetlenül attól, hogy humanizmusát nem vonják kétségbe. Vannak komoly szerzők, akik a XX. század legnagyobb filozófusának tartják, ide tartoznak az elvont antropocentrikus neomarxisták. Mások meg tagadják, hogy Bloch egyáltalában marxista lenne, még ha (szerintük) valamikor az is volt. Bloch megítélése körül nyilván még sok vita lesz, de nem kétséges Bloch erőteljes hatása a filozófiára, beleértve a marxista filozófiát is.

Esetlen példa, de e sorok íróját Bloch olyan hegedűvirtuózra emlékezteti, aki képes a hegedű egyetlen húrján egy egész estét betöltő hangver-

senyt végighegedülni (ebben az esetben ez a húr a remény filozófiája és az utópia). De az egyhúros virtuóz minden elismerés mellett sem veheti fel a versenyt egy kamarazenekarral.

Blochról Predrag Vranicki a következőképp vélekedik: „Az ember problematikájának feltárása és megmunkálása még meglehetősen felszántatlan terület. Bloch életműve, minden lehetséges ellenvetés ellenére, ezen a területen egy mély barázdát szántott fel. Bloch sajátos egyéniség nem csak a marxizmus, hanem általában jelenkorunk filozófiája számára, aki lelép a megszokott filozofálás csapásairól."[104]

Gajo Petrović egész kérdéssor felvetésével készteti olvasóját Ernst Bloch megítélésére: „Vajon a remény Bloch gondolatmenetében központi vagy mellékes kérdés? Vajon a remény Bloch elmélkedésének gyenge pontja vagy erőssége? Vajon a remény gondolatának kifejtésével elmélyítette és gazdagabbá tett-e Marx tanítását, vagy pedig az idealizmus és irracionalizmus zsákutcájába taszította? Vajon ez általában véve eredeti gondolatmenet vagy a keresztény vallásból és teológiából kölcsönvett, eredetiséget nélkülöző-e?"[105]

Ezzel szemben Bogdan Šešić egészen határozott, amikor saját véleményét közli: „Általánosságban megállapítható, hogy Bloch filozófiájából hiányzik a tudományosság legcsekélyebb foka is ahhoz, hogy azt marxistaként lehessen jellemezni. Ennek a filozófiának lényeges jellemvonása az elvont humanizmus és az idealizmus. Ez világos Bloch gondolati tartalma és gondolkodásmódja alapján. E fogyatékosságok ellenére, a sajátos körülményeknek köszönve, elsősorban a szocialista társadalom kialakításának nehézségei miatt, ez a filozófia a közelmúltban és most is az egyik legerőteljesebb hatást gyakorolja a neomarxisták gondolatmenetére."[106]

Bloch termékeny alkotó volt.[107] Műveit Jugoszláviában az utóbbi évtizedekben szerbhorvát nyelvre fordítva szép számban jelentették meg,[108] filozófiájáról számos tanulmányt írtak.

3.4. Henri Lefebvre

Henri Lefebvre (1905—) a francia nyelvterület szokása szerint esszéisztikusan, olvasmányosabban fogalmazza meg mondanivalóját és kutatási eredményeit. Így kifejezési módjában szembetűnően különbözik Lukácstól és Blochtól. De Lefebvre két évtizeddel fiatalabb is kettőjüktől. Ezért a második világháború előtt csak két kötettel jelentkezik: 1937-ben A nacionalizmus a nemzet ellen és 1939-ben A dialektikus materializmus című könyvével. Ez utóbbit az első világháború utáni könyvével A hétköznapi élet bírálata (1947) cíművel egy kötetben adtuk ki szerbhorvát nyelven 1959-ben.[109] A jugoszláv kiadáshoz a szerző külön előszót is írt

Ezt követte még két művének hazai kiadása: Lenin életműveről és a marxizmus időszerű kérdéseiről, majd később nagy példányszámú zsebkönyv-kiadásban a marxizmus nyílt kérdéseiről írt könyve, amely magába foglalja az előtte már közölt és a marxizmusról szóló könyvet is.[110] Kétségtelen, hogy a hazai közönség előtt ekkortájt már kirajzolódott Lefebvre

arculata, erényeivel és fogyatékosságaival együtt. Annak ellenére, hogy elsősorban filozófus, témáit gyakran szociológiai megközelítésben tárgyalja. (Lefebvre alkotó tevékenysége kiterjed az esztétika és a műkritika területére is, de ez az alkotási terület kevésbé ismert a hazai olvasók előtt, ezeknek szintje sem éri el filozófiai-szociológiai munkáiét.) Mindenesetre Lefebvre már első nálunk megjelent könyvével, mint abban az időben rendhagyó, nem szokványos marxista mutatkozott be. Írásai lényegretörők, nyilvánvaló, hogy egyben az olvasóközönség népesebb táborához szól, de nem törekszik mindenképpen eredetiségre, még kevésbé meghökkentő fordulatokban gazdag közlésekre. Nem véletlen, hogy a második világháború után, mint a sztálinista gondolkodási keretekbe beilleszthetetlen társadalomtudóst és szerzőt, a Francia Kommunista Párt — amely abban az időben nyilvánvalóan dogmatikus elképzeléseket vallott — kizárta soraiból.

Lefebvre gyöngéje az, hogy noha nem hirdeti meg tolakodóan, de számára a marxizmus elsősorban az elidegenedés elmélete és útmutatás „a totális ember" megvalósítására az elidegenedés meghaladása révén. Ezt nem elvont kategóriákban közli, hanem például azáltal, hogy „a hétköznapok dialektikáját" elemezve meggyőzően rámutat az ember elsorvasztásának különféle formáira és az „ember elveszejtésére" a jelenkori kapitalista társadalmában és általában az ipari társadalomban, amelyben az áru jellegű termelés túlsúlyban van. Bogdan Šešić ehhez még hozzáfűzi, hogy Lefebvre elfogadja azt az aforizmát, amelyet Lucien Goldmann (1913—) fogalmazott meg, miszerint „a marxizmus puszta ideológia" esetleg még ezen is túlmenően: eschatológiai hiedelemre vezethető vissza. Akármenynyire vitatja Jean Paul Sartre (1905—1980) alapvető nézeteit, a franciaországi helyzet alapján nem zárkózik el attól a megfogalmazástól, amely szerint „a marxizmus unalmasan, unalomtól és unalomban fog elhalni".[111]

Azon felül, hogy Lefebvre számára a marxizmus központi kérdése az elidegenülés, kritikai hozzáállása a jelenkor valóságához abban is megnyilvánul, hogy feltárja egyes eszmék és formák fetisizálását és szembehelyezését a burzsoá társadalom adott realitásaival, mint például: a racionalizmust az értelemmel, a nacionalizmust a nemzettel és az individualizmust az egyénnel szemben[112] — figyelmeztet Danko Grlić.

Lefebvre számára a társadalmi fejlődés célja „a totális ember" megvalósulása, amely csakis egyidejűleg mint természeti és társadalmi lény valósulhat meg a kizsákmányolás nélküli és a merev munkamegosztás következményeit kiküszöbölő kommunista társadalomban.

Lefebvre nem mindig cinikus a marxizmus szerepe és elhivatottsága dolgában. Sőt, ellenkezőleg! Ezért A marxizmus időszerű kérdései című könyvében (első francia kiadás 1958) az alábbi következtetésre jut: „Elöljáróban már rámutattunk, hogy a marxizmus egészében kétségessé válna, amennyiben nehézségei és problémái kisiklanának saját elemzési módja alól. Igyekeztünk bizonyítani az ellenkezőjét. Különösen azt, hogy a tárgyilagosság komoly válságát, amely a marxista gondolkozásban jelentkezett, s objektív okai voltak, marxista elemzés alá kell venni . . . . . Mindmáig

nincs tehát szükség arra, hogy elfogadjuk a végletet jelentő hipotézist: hogy kételkedjünk magában a gondolati rendszerben."[113]

Lefebvre jelentős alkotásai közül legalább még öt jelent meg nálunk az utóbbi két évtizedben. Különösen érdemes felfigyelni A strukturalizmustól innen (első francia kiadása 1971), Az urbánus-forradalom (1970) és A gondolat világgá válik (1980) című könyvekre.[114]

4. A MARXIZMUS PRAGMATIKUS ÉS DOGMATIKUS REVÍZIÓJA

4.1. J. V. Dzs. Sztálin és követői

Joszip Viszarjonovics Dzsugasvili-Sztálin (1879—1953) mint filozófus, valóban meghökkentő fogalompárosítás, mert Sztálin nemcsak nem foglalkozott filozófiai kérdésekkel, de nem is volt hozzájuk érzéke (függetlenül attól, mit állított róla udvartartása a zengő dicshimnuszokban). Sztálin világéletében hadilábon állt a filozófia tartalmi és módszertani kérdéseivel. Így, róla mint filozófusról nemigen beszélhetünk. A filozófiai lexikonok ezt rendszerint úgy oldják meg, hogy Sztálint meg sem említik.[115]

Ezzel az eljárással azonban sajnos Sztálin és a marxista filozófia viszonya nem intézhető el, mert bár nem foglalkozott filozófiával, mégis közvetlenül vagy közvetve erős befolyást gyakorolt a marxista filozófiára azáltal, hogy revideálta a marxizmust. A 30-as évek „filozófiai frontjával" megbízott sztálini figura az 1901-ben született Mark Boriszovics Mitin volt, aki élete végén a hírhedt tájékoztatóirodás hetilapot is szerkesztette, amely egyidejűleg több nyelven jelent meg. A szilárd békéért és a népi demokráciáért címmel.

A JKSZ 1958-ban meghozott programja Sztálin és csoportjának revizionizmusát mint „a marxizmus és leninizmus tudományos tételeinek sajátos etatista-pragmatikus revízióját" jellemzi, rámutat továbbá arra, hogy „elméleti elemzéseiben Sztálin a materialista dialektika módszereitől elhajolt a szubjektivizmus és a metafizika felé", továbbá hogy az idézte elő világviszonylatban „a dogmatizmus megjelenését a kommunista mozgalomban, az álforradalmi szektásság" előretörését.[116]

[1] Sztálinnak és csoportjának befolyása eszmei téren csak fokozatosan, politikai és államhatalmi helyzetük erősödésével növekedett. A Szovjetunión kívüliek számára gyakorlatilag ma is hozzáférhetetlenek már azoknak a művei, akik a századforduló idején Leninnel együttműködtek. De még azoknak az alkotásai is alig elérhetők, akik Lenin törzsgárdáját alkották a fiatal szovjet állam első éveiben. Sztálin is oda tartozott, noha nem volt ennek a körnek fontosabb tagja. Egyes korabeli jelentős marxisták (Rubin, Szokolnyikov, M. Szelektor, A. Deborin, Pjatakov) személyi adataihoz is nehezen jut hozzá a mai olvasó. Jó részüknek, akiket Sztálin és csoportja hamis vádak alapján a politikai kirakat-pörökben fizikailag és erkölcsileg megsemmisített, teljes rehabilitása még várat magára.

Hogy képet alkothassunk milyen nagyszámú jeles marxista társadalomtudósról van szó, a legkiválóbbakat fel is soroljuk. Először is azokat, akikkel Lenin a századforduló körül működött együtt: Georgij Valentyinovics Plehanov (1856—1918), Vera Ivanovna Zaszulics (1849—1919), Jurij Oszipovics Martov (Cederbaum J. O. 1873—1923) és Pavel Oszipovics Akszelrod (1850—1928). Lenin közvetlen munkatársai az októberi forradalom napjaiban és az önálló útjára lépő fiatal szovjet állam idejében Nyikolaj Ivanovics Buharin (1888—1938) — „a párt kedvence", (Lenin halálos ágyán írta róla), Lev Davidovics Bronstein—Trockij (1879—1940), Grigorij Jefszejevics Zinovjev (1883—1936), Lev Boriszovics Rosenfeld—Kamenyev (1883—1936), Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij (1881—1938), Alekszej Ivanovics Rikov (1881—1938), David Boriszovics Rjazanov (1870—?) voltak, valamint Pjotr Ivanovics Sztucska (1865—1932), Jevgenij Boriszavlovics Pasukanisz (1890—1937), Karl Bernhardovics Radek (1885—?), Varga Jenő (1874—1964), Alexandr Petrovics Szmirnov (1877—1936).

Sztálin nézeteiről és felfogásairól meg kell jegyeznünk, hogy nem egyszerű tévedésekről van szó, hanem egy újabb keletű revízióról, amelynek káros hatása nemcsak abban volt, hogy „Sztálin ... sok elméleti felfogását megcáfolta a gyakorlat",[117] hanem hatalmas erőt is képviselt, és nagy befolyást gyakorolt, mert mögötte egy nagyerejű állam állt. A sztálini befolyást — az általa képviselt dogmatizmusnak újabb keletű forrásai is vannak — még napjainkban is érezzük. Természetesen elsősorban azoknak a társadalmi tényezőknek jelenléte a lényeges (még ha módosult formában is), amelyek annak idején lehetővé tették és életre hívták a marxizmus sztálinista revízióját.

Predrag Vranicki erről a revízióról a következőket írja: „Amennyiben valaki azon az állásponton van, hogy Sztálin filozófiai koncepcióját marxistának kell tartani — tekintettel arra a tagadhatatlan tényre, hogy Sztálin maga is meg volt erről győződve, valamint tartalmilag is sok olyasmi van műveiben, amit kitagadva megtalálhatunk Marxnál, Engelsnél és Leninnél — midjárt hangsúlyoznunk kell azt is, amit röviden már eddig is igyekeztünk kidomborítani, hogy nála alapvetően hiányzik: *a marxista gondolkodás szelleme.* Nemcsak olyan lényeges marxista elemek hiányoznak, amelyek nélkül nincs korszerű marxista elmélet, hanem a problémák felvetése és megoldása is lényegében ellenkezik a marxizmus szellemével ...[118] A szerző kifejti, hogy vonakodik Sztálin nézeteit revizionizmussal illetni, mert ez egy „annyira elnyűtt és kompromittált kifejezés", hogy helyette inkább a „marxizmus Sztálin által való kivetítésének és értelmezésének" nevezné. Amíg a puszta megnevezésről van szó, addig ez P. Vranicki problémája. A lényeg az, hogy aki a JKSZ programjának álláspontját vallja magáénak, a marxizmus sztálini pragmatikus és dogmatikus revíziójáról beszélhet és nemigen fogadhatja el a „sokféle marxizmusról" alkotott nézetet sem.

A marxizmus értelmezése szempontjából a sztálini revízió még nem vált érdektelenné, noha eredeti változatában tulajdonképpen letűnt a történelmi színtérről. Ezzel a körülménnyel két jellemző vonatkozásra hívnám fel

a figyelmet. Az elsőt Edvard Kardelj fejtette ki 1972. szeptember 18-án Mostarban, elmondott és gyakran idézett előadásában, amelyben a következőket állapítja meg: „Amikor azt mondom, hogy »sztálinista-dogmatikus erők« nemcsak a kominformista ideológiára gondolok, hanem arra a másik, a mi talajunkon kifejlődött bürokratikus-technokrata ideológiára is, amelyről már korábban beszéltem."[119] A másik közelítési szempontot, amelyet szintén figyelembe kell vennünk a marxizmus sztálini revíziójával kapcsolatban, jól fejezi ki 1975-ben megjelent könyvében a francia marxista, Jean Elleinstein: „A szocializmus létezik. Ellentétben azzal, amit Roger Garaudy mond, az SZSZKSZ nem fordít hátat a szocializmusnak. Megteremtette saját típusú szocializmusát, amely beilleszkedik egy adott, területileg és időben meghatározott keretbe, amely nem azonos a miénkkel. A sztálini jelenség egy olyan történelmi terepen keletkezett, fejlődött ki és fakult el, amely kimondottan különbözik a mi francia körülményeinktől."[120]

Sztálin marxizmusról vallott nézetét leginkább az 1938-ban jóváhagyott A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártjának története (rövid tanfolyam) című, tankönyvnek használt kötet IV. fejezete 2. pontjában foglalja össze A dialektikus és történelmi materializmusról[121] címmel. Ez a szöveg volt éveken át a sztálinista bölcsek köve.

Ez az írás, amelyet némi jóakarattal Sztálin népszerűsítő szövegének könyvelhetünk el, elméletileg két lényeges dőreséget tartalmaz.

„A marxizmus dialektikus módszerét" Sztálin négy „alapvonással"[122] „a marxizmus filozófiai materializmusát" pedig három további „alapvonással" jellemzi.[123] Ez a „pontokba szedés" annyira leegyszerűsíti és megmásítja az objektív és szubjektív dialektika lényegét, annyira dialektikaellenesen, egymástól elszakítva, külön-külön vázolja fel azokat, hogy vajmi kevés segítséget nyújt az olvasónak a dialektika megértéséhez.

A másik szembeötlő dőreség, hogy Sztálin a maga leegyszerűsített, szegényes jellemzésével megfogalmazza a „filozófiai materializmust", és kimondja, hogy ennek alkalmazása a társadalmi valóságra „történelmi materializmust" eredményez. Mivel a jellemzés annyira szegényes, a legkülönbözőbb példákat és eseményeket sorolhatja fel előzetes állításai illetve jellemzői bizonyítására. A jóhiszemű olvasó, ha valóban az volt, és hozzá még értesületlen is, arra a meggyőződésre juthatott, hogy a marxizmus tudomány-közelségébe jutott.

Ezért megszívlelendők Predrag Vranicki megállapításai Sztálin filozófiájáról és elméleti tevékenységéről.[124] „Sztálinnak az a törekvése, hogy az élenjáró személyiség szerepét játssza nemcsak mint államférfi, hanem mint elméleti vezéralak a marxizmus minden területén, sőt még ennél tágabb értelemben is, eléggé bizonyítja, hogy olyan személyiség volt, aki azt hitte magáról, hogy józan eszével képes mindig az abszolút igazságot birtokolni. Ez egyben kidomborítja szűk kulturális látókörét, hisz arra az álláspontra jutott, hogy képes szuverénül uralni néhány nagykiterjedésű tudományos területet.

Sztálin dicsőítői nagy erőfeszítés sok jószándékot fektettek abba,

hogy szerény terjedelmű írásairól, amelyek a dialektikus és történelmi materializmusról szólnak, valamiképpen kimutassák, hogy a marxista elmélet fejlődésének „csúcsteljesítményei", s ezzel együtt felfedjék az akkori idők szovjet szellemi életének „mélyre süllyedt korlátoltságát". Vranicki hozzáfűzi (ez Sztálin sok más természetű írására is vonatkozik), hogyha ezt a szöveget mint népszerűsítő irományt kezelték volna, méghozzá nem is a legsikerültebb kísérletként, amelynek feladata a marxista filozófia ismertetése, akkor ez az írás meg sem érdemelte volna, hogy a marxista történelem megemlítse. A tragikum abban volt, hogy sokan ezt a marxista gondolkodás legmagasabb teljesítményeként kezelték néhány évtizeden át.

A maga nem dialektikus, józan észjárású, szubjektivista, metafizikus gondolkodása alapján Sztálin, a bürokratikus társadalmi réteg vezéregyénisége, de egyben rabja is Marx—Engels—Lenin tételes tanításait is megmásította, revideálta. Sok társadalmi torzulás végrehajtásának élenjárója volt, még többnek „elméleti" megindoklója. Hosszú lenne a lajstrom mindezek felsorolására. Néhányat a fontosabbak közül azért meg kell említenünk.

Így Sztálin és a rendszer, amelynek élén állt, nem törekedett a munkásosztály diktatúrájának erősítésére. Sztálin felcserélte az osztálydiktatúrát az osztály élcsapatának diktatúrájával, ami gyakorlatilag a kommunista párt diktatúrája volt a munkásosztály nevében. De ez is csak elvben volt érvényes. Az élcsapat párt egyeduralma a társadalom felett a szovjet adottságok közepette valójában az erősen bürokratizált és hierarchizált pártvezetőségek, pontosabban a tisztségviselők teljhatalma volt. Sztálin vezetése idején — Lenin majd Buharin és más vezetők a bürokratizálódás veszélyére való figyelmeztetése ellenére — a vezető politikai elit egybeforrott az államgépezet szintén hierarchizált rétegével.

Azáltal, hogy Sztálin elvetette a proletárdiktatúra államának fokozatos elhalásáról szóló marxista tanítást, és kinyilatkoztatta a szocialista állam folyamatos erősödését, nézeteivel a hivatásos irányítók nagyszámú társadalmi rétege külön érdekeinek kifejezőjévé vált, és ideológiájuk védelmezője lett a marxizmusra való hivatkozás leple alatt.

Sztálin a proletariátus diktatúrájának meghatározásakor — amit rövid időre, a forradalom válságos szakaszában el is lehet fogadni, de semmiképpen sem lehet hosszú távra általánosítani — sajátos módon értelmezte Lenint. A diktatúra szerinte „a proletariátusnak törvény által nem korlátozott, erőszakra támaszkodó uralma", amelyet Sztálin hosszan tartó állapotnak képzelt.[125] Annak ellenére, hogy Leninre és Marxra hivatkozott, a diktatúra nála ténylegesen és főleg a társadalmi gyakorlatban a vezetőknek a dolgozók felett gyakorolt, tekintélyuralomra alapozott irányítását jelentette a törvények figyelembe vétele nélkül. Ez nem akadályozta Sztálint különösen hatalomra kerülésének első éveiben, hogy Lenint a maga módján magyarázgatva és rá hivatkozva hosszasan variálja — szóban és írásban — a proletariátus diktatúráját, az élcsapat párt diktatúráját, a vezető személyiségek diktatúráját, az osztályszövetséget és a proletariátus

diktatúráját, a proletariátus megnyilvánulási formáit stb. A valóságban a „tekintélyes vezetők" élén Sztálin és udvartartása állt, a dolgozók, a munkásosztály volt a vezetést igénylő „tömeg". Így azután a szocialista törvényszerűségről szóló sztálini eszmefuttatások merő kétszínűséggé süllyedtek.

Sztálin még hatalmának megszilárdítása elején egy megalapozatlan megállapítással állt elő. Nevezetesen kinyilatkoztatta, hogy a szocializmus erősödésével növekszik a már legyőzött osztályellenség ellenállása, és ezáltal a szocializmus erősödésével párhuzamosan éleződik az osztályharc. Gyakorlatilag ez az államhatalmi erőszakszervek lakosság feletti hatalmi nyomásának növelését és a szocialista humanizmus elvének további háttérbe szorítását jelentette.

Bogdan Šešić 1980-ban ezzel kapcsolatban teljesen jogosan állapítja meg többek között a következőket: „A proletariátus diktatúrájának sztálini értelmezése a proletár demokratizmus és a bürokratizmus visszaszorítása nélkül — először is nagyon egyoldalú és leegyszerűsített; másodszor, ellentmond Lenin „proletár demokratizmusról" szóló elméletének, harmadszor, elméleti alapul szolgált, a szocializmus kezdeti építése közepette jelentkező minden eltorzulás indoklására (ide számítva a vezetők törvényszegéseit és hibáit) — végső vonatkozásban pedig az államnak és szerveinek a társadalom és a munkásosztály fölötti erőként való kialakításához."[126]

4.2. *A sztálinista revízió társadalmi gyökerei*

Sztálin nézetei nem pusztán csak egy felelős tisztségviselő hibás gondolkodásmódjának és az adott társadalmi körülmények téves értékelésének szüleményei, noha tagadhatatlan Sztálin személyes felelőssége és személyes tulajdonságainak szerepe is, de nem ezek voltak a leglényegesebbek.

A JKSZ 1958-ban meghozott programja többek között a szocializmus megmaradásának és építésének tárgyi nehézségeiről a Szovjetunióban az első világháború végén és az azt követő években, valamint részben Sztálin személyes felelősségéről a következőket írja:

„A termelőerők nagyon fejletlenek voltak, ezenkívül a háborúk is elpusztították őket. Ennek a nagy országnak jelentős részében súlyos általános elmaradottság uralkodott. Az októberi szocialista forradalom győzelme ellen s később a Szovjetunió, mint az első szocialista állam ellen irányították erőfeszítéseiket az egész világ egyesült reakciós imperialista körei. Azon a gyenge alapon, amelyet a szocializmus a volt cári Oroszországtól örökölt, nem fejlődhettek tovább a szocialista társadalmi viszonyok. Kényszerítő szükség volt, hogy meggyorsítsák az új társadalom anyagi alapjának építését, mindenekelőtt a nagyiparnak, a gyáripar továbbfejlődési alapjának építését . . .

Az államgépezetben való hatalomösszpontosulást azonban az állampolitikai rendszer fejlődésében jelentkező bürokratikus-etatista irányzatok, hibák és torzulások követték, ezekkel együtt a kapitalizmusból a szocializ-

musba vezető átmeneti időszakot sok ellentmondás jellemezte. Ez a gyakorlat végeredményben nemcsak az államhatalom, hanem mindinkább egy ember uralmának megerősödéséhez is vezetett...

...De Sztálin objektív és szubjektív okokból nem szegült szembe a bürokratikus-etatista irányzatokkal, amelyek a hatalomnak az államgépezet kezében való nagyfokú összpontosulásából, a párt- és az államgépezet összenövésből, az egyoldalúan kifejezésre jutó központosításból fakadtak. Ellenkezőleg, ő maga lett ezeknek a törekvéseknek politikai és eszmei hordozója."[127]

A marxizmusnak a Sztálin és csoportja által véghezvitt revízióját lehetővé tevő tényezőket Šešić A marxista filozófia fejlődése és a jelenkori problémái című könyvében (első kiadás: 1974) a következő hat tényezőbe sűríti: 1) Az ország általános elmaradottsága, a termelőerők pusztulása; 2) a kulák-paraszt és burzsoá ellenzék az országon belül; 3) az SZK (b) P—ban és a magában a KB-ben a csoportok és a frakciók súlyos ellentéte (jobboldali és baloldali elhajlók: Trockij, Buharin és mások az egyik, Sztálin és csoportja a másik oldalon); 4) a fiatal szovjet köztársaságot bekerítette a külföldi tőke, az országban nehéz feltételek között volt születőben a szocializmus; 5) valóságosan fennállt a veszély, hogy a párt széthullik, és az országban újra visszaállítják a kapitalizmust; 6) végül az is történelmi tény volt, hogy Oroszország nem rendelkezett demokratikus politikai hagyományokkal, az ország addig a legkegyetlenebb, cári önkényuralmi rendszer országa volt.[128]

Az olasz Giuseppe Boffa kétkötetes tanulmányában Lenin úgynevezett politikai végrendeletével (halálos ágyán a kongresszusnak írt üzeneteiről van szó) és a jegyzetek társadalmi előzményeivel foglalkozva hivatkozik Gramsci 1931-ben papírra vetett fejtegetéseire, amelyeket Mussolini börtönében Machiavelli kapcsán a „cezarizmusról" írt. Ezt a társadalmi állapotot Marx a maga idején állami bürokratizmusként jellemezte, elemezte a társadalmi erőviszonyokat a Napkirály uralmi rendszere idején, a bonapartizmus lényegét és Bismarck uralmi rendszerét. Ezeket az ismereteket igyekszik Boffa alkalmazni a Szovjetunió társadalmi helyzetére fennállásának első éveiben. Szerinte a húszas évek elején egyensúlyviszony létesült a két számottevő társadalmi osztály — a munkásság és parasztság — között, amelyek osztályszövetségesek voltak a forradalom és a polgárháború időszakában. Mivel 1918-ban és 1920-ban szerinte egymással ellentétbe kerültek, a „cezarizmus állapotára" jellemző helyzet következett be. Így, a Kommunista Párt — a proletár párt — a NEP engedményei után, osztályalapjaiban meggyengülve közvetlen módon szembesült a hatalmas paraszti Oroszországgal.[129] Az ilyen társadalmi nehézségek és Lenin végzetes betegsége közepette Sztálin és Trockij, „a jelenlegi KB két tekintélyes vezető egyénisége" (Lenin fogalmazása), csoportja a központi bizottságon belüli szakadás bekövetkezésével fenyegetett.[130]

Kétségtelen, hogy Sztálin Lenin halála után többé-kevésbé az örökébe lépett. Az igazság viszont az, hogy Lenin és Sztálin kapcsolatai eszmei és

gyakorlati téren egyaránt már 1920-ban meglehetősen lazák voltak, együttműködésükön mindinkább a szakadás jelei mutatkoztak, kezdve a szövetségi állam alkotmányának megszövegezésétől és a kaukázusi tevékenységtől sok más problémáig. Ezért nem légből kapott az a fejezetcím, amelyet Louis Fischer adott Leninről szóló könyve egyik fejezetének: „Sztálin Lenin ellen".[131]

Lenin tett egy utolsó erőfeszítést, hogy Sztálin teljhatalomra törését megakadályozza a pártkongresszushoz intézett levelében. A második, 1922. december 24-i jegyzetben többek között leszögezi: „Amikor Sztálin elvtárs főtitkár lett, korlátlan hatalomra tett szert, én viszont nem vagyok meggyőződve, hogy képes lesz minden esetben ezt a hatalmat megfelelően alkalmazni."[132] Ennek ellenére Sztálin még Lenin betegsége alatt, de később 1924 és 1925-ben Lenin halála után is, a pártszervezetbe való „lenin beiratkozás" idején számos lépést tett a nagy nyilvánosság felé, hogy bizonyítsa: ő volt Lenin leghűbb tanítványa.[133]

(A befejező rész a következő számban)

Jegyzetek

76 Antonio Labriola: Tanulmányok a történelmi materializmusról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966.

77 Szabó Tibor: Előszó, in: Antonio Gramsci: Politikai írások (1916—1926). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985., 8. o.

78 Betlen János: Utószó, in: Antonio Gramsci: Az új fejedelem. Jegyzetek Machiavellihez. Magyar Helikon, Budapest, 1977., 439. o.

79 Djansiro Ferata: Antonio Gramši: Izdavačko preduzeće „Rad", Beograd, 1969., 215. o.

80 Jože i Marija Vilfan: Predgovor. in: Antonio Gramši: Izabrana dela, Kultura, Beograd, 1979., 15. o.

81 Dobrosav Bjeletić: Filozofija istorije i politike u delu Antonija Gramšija. in: Antonio Gramši. Filozofija istorije i politike, Izbor iz dela Pisma iz zatvora, Slovo Ljubve, Beograd, 1980., 18—19. o.

82 Szabó Tibor: i. m. 7. o.

83 Vanja Kraljević: Antonio Gramši, Život i delo, Slovo Ljubve, Beograd, 1980., 5. o.

84 Vanja Kraljević: i. m. 337—338. o.

85 Palmiro Toljati: Gramši mislilac i čovek akcije (Govor održan na Univerzitetu u Torinu, 23. aprila 1949. godine) in: Antonio Gramši: Problemi revolucije, Intelektualci i revolucija, BIGZ, Beograd, 1973., 24—25. o.

86 Szabó Tibor: i. m. 8—9. o.

87 Lukács György: Történelem és osztálytudat — Marxista fejlődésem 1918—1930. Magvető, Budapest, 1971., 732. o.; Lukács György: Utam Marxhoz. Válogatott filozófiai tanulmányok, II. kötet — Utam Marxhoz. Magvető, Budapest, 1971., 13. o.

88 Ivo Petrinović: Predgovor. in: Antonio Gramši: O državi (Izbor, prevod i predgovor dr Ivo Petrinović). Radnička štampa, Beograd, 1979., 19. o.

[89] V. I. Lenin Művei 33. kötet (1921. augusztus—1923. március) — A Kommunista Internacionálé IV. világkongresszusának, A munkás- és vöröskatona-küldöttek petrográdi szovjetjének. Szikra kiadás, Budapest, 1953., 430. és 431. o.

[90] A dogmatikus nézetek képviselőinek viszonyulásáról Lukács első Lenin életművével foglalkozó tanulmányához, lásd részletesebben e sorok írójának Lukács Lenin-képe című tanulmányát, Létünk 1985., 6. szám, 832—860. o.

[91] Bogdan Šešić: Razvoj i savremeni problemi filozofije marksizma (Treće, ispravljeno i dopunjeno izdanje). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1980. 153. o.

[92] Lukács György: Lenin. Magvető, Budapest, 1970.

[93] Lukács György: Marx és Lenin. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985., 64. 153. o. (megírási éve 1954).

[94] Lukács György: Történelem és osztálytudat. Magvető Kiadó, Budapest, 1971., (Marxista fejlődésem 1918—1930), 695—735. o.

[95] Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról (I. kötet: Történelmi fejezetek, II. kötet: Szintetikus fejezetek, III. kötet: Prolegomena). Magvető Kiadó, Budapest, 1976.

[96] Fehér Ferenc—Heller Ágnes—Márkus György—Vajda Mihály: Feljegyzések Lukács elvtársnak az Ontológiáról. Magyar Filozófiai Szemle, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978/1. sz. 88—114. o.

[97] Lukács György: Utam Marxhoz. Válogatott filozófiai tanulmányok I. és II. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971. — Lukács György: A fiatal Hegel, a dialektika és az ökonómia összefüggéseiről. Kossuth Könyvkiadó—Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. — Lukács György, az irracionalista filozófia kritikája (negyedik kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. — Lukács György: Az esztétikum sajátossága I. és II. kötet (változatlan lenyomat). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. — Lukács György: Curriculum vitae. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. — Lukács György: Forradalomban, cikkek, tanulmányok 1918—1919. Magvető Kiadó, Budapest, 1987.

[98] Részleteket a könyv megjelenése előtt a Magyar Filozófiai Szemle közölt (tizenhatodik évfolyam), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 1. szám (1—58. oldal), és 1972. 2. szám.

[99] Hermann István: Lukács György gondolatvilága. Tanulmány a XX. század emberi lehetőségeiről. Magvető Kiadó, Budapest, 1974., 404—405. o.

[100] Lukács György: Curriculum vitae — Megélt gondolkodás, 1971 elején, (súlyos betegen), 35 sűrű, kézzel írt oldal. — Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket írta: Ambrus János. Magvető Kiadó, Budapest, 1982., 19. o.

[101] Ernst Bloch: Duh utopije (predgovor Kasim Prohić). Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1982.

[102] Gajo Petrović: Bloch i Hegel ili mogućnost filozofskog sistema danas — megjelent mint bevezető tanulmány. Ernst Bloch: Subjekt-Objekt, Objašnjenja uz Hegelovu filozofiju (Drugo, prošireno izdanje). Naprijed, Zagreb, 1975. VIII—IX. és X. o.

[103] Rašim Muminović: Filozofija Ernsta Blocha. Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1973., 262. o.

[104] Predrag Vranicki: Historija marksizma (treće izdanje, II knjiga). Naprijed, Zagreb, 1975., 225. o.

[105] Gajo Petrović: Nada u misli Ernsta Blocha — bevezető tanulmány Ernst Bloch: Princip nada (prvi svezak). Naprijed, Zagreb, 1981. XII—XIII. o.

[106] Bogdan Šešić: Razvoj i savremeni problemi filozofije marksizma (Treće, ispravljeno i dopunjeno izdanje). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1980., 163. o.

[107] Gajo Petrović idézett tanulmányában (Ernst Bloch: Princip nada, I. Zgb. 1981) részletes német nyelvű Bloch-bibliográfiát közöl, lábjegyzetben a XII. és XIII. oldalon. Gordana Škorić a zágrábi Kulturni radnik c. folyóirat 1978. évf. 2. számában (124—137. o.) közli a Blochtól és Blochról szerbhorvát nyelven megjelent művek bibliográfiáját (1978-ig): 5 könyv és 48 írás, Blochról pedig 101 közlemény.

[108] Elsőnek megjelent könyve: Subjekt-Objekt, Objašnjenje uz Hegelovu filozofiju (pogovor: Darko Grlić). Naprijed, Zagreb, 1959., Drugo prošireno izdanje (pogovor: Gajo Petrović): Naprijed, Zagreb, 1976.; Tibingenski uvod u filozofiju (pogovor: Danilo Pejović). Nolit, Beograd (1. izdanje 1966., 2. izdanje 1973.); Marksove teze o Fojerbahu (Valójában egy kiragadott fejezet a később fordításban nálunk is megjelent „Das Prinzip Hoffnung, Band I"-ből.). Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1976.; Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo (predgovor: Ante Pazamin), Komunist, Beograd, 1977.; Politička mjerenja, Doba pošasti, Predmartovski period (pogovor: Rašim Muminović). Svjetlost, OOUR izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1979.; Experimentum mundi, Pitanje-kategorije izvlačenja i saznanja — praksa (pogovor: Zdravko Kučinar), Nolit, Beograd, 1980.; Princip nada I—III. kötet (bevezető tanulmány: Gajo Petrović), Naprijed, Zagreb, 1981., Duh utopije (predgovor: Kašim Prohić). Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1982.; Oproštaj od utopije? (Predavanja; izdanje pripremila i pogovor napisala Hanna Gelke), Komunist, Beograd, 1986.

[109] Henri Lefebvre: Dijalektički materijalizam — Kritika svakidašnjeg života. Naprijed, Zagreb, 1959.

[110] Anri Lefevr: Lenjinova misao. Kultura, Beograd, 1969.; Anri Lefevr: Marksizam. Kultura, Beograd, 1961., Anri Lefevr: Marksizam. Aktuelni problemi marksizma, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1973.

[111] Bogdan Šešić: Razvoj i savremeni problemi filozofije marksizma (Treće, ispravljeno i dopunjeno izdanje). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1980., 160. o.

[112] Danko Grlić: Leksikon filozofa (Treće, nepromenjeno izdanje). — Lefebvre-címszó, Naprijed, Zagreb, 1983., 232. o.

[113] Anri Lefevr: Marksizam — Aktuleni problemi marksizma. BIGZ, Beograd, 1973., 183. o.

[114] Anri Lefevr: Antisistem, Prilog kritici tehnokratizma. Radnička štampa, Beograd, 1978. Anri Lefevre: S onu stranu strukturalizma, Komunist, Beograd, 1973. Anri Lefevre: Urbana revolucija, Nolit, Beograd, 1974. Henri Lefebvre: Misao postala svijetom. Treba li napustiti Marxa? Globus, Zagreb, 1981. Anri Lefevr: Prevazilaženje kapita-

lizma, Reprodukcija proizvodnih odnosa. Svjetlost, Sarajevo és Globus, Zagreb, 1982.

115 Filozófiai Kislexikon (ötödik kiadás). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. Danko Grlić: Leksikon filozofa (Treće, nepromenjeno izdanje). Naprijed, Zagreb, 1983.

116 A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja, II. fejezet (A szocialista gondolkodás fejlődése. A dogmatizmusról és a revizionizmusról), harmadik magyar nyelvű kiadás, Forum, Újvidék, 1977., 55—56. o.

117 Uo. 5. o.

118 Predrag Vranicki: Marksizam i socijalizam. Sveučilišna naklada „Liber", Zagreb, 1979., 114. o.

119 Edvard Kardelj: A Jugoszláv Kommunista Szövetség — A Jugoszláv Kommunista Szövetség a célok deklarálásáról egyre határozottabban áttér az akcióra. (Mostar, 1972. IX. 18.), Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980., 324 o.

120 Jean Elleinstein: Historija staljinskog fenomena (első francia nyelvű kiadása 1975), Školska knjiga, Zagreb, 1980., 191—192. o.

121 A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártjának története, rövid tanfolyam (a kötet a SZK(b)P KB komissziója szerkesztette), IV. fejezet, 2. pont: A dialektikus és a történelmi materializmusról (szerzője: J. V. Dzs. Sztálin, utólag közzétéve), Idegen nyelvű Irodalmi Kiadó, Moszkva, 1945., 87—109. o.

122 Uo. 88—92. o.

123 Uo. 92—94. o.

124 Predrag Vranicki: Historija marksizma (treće izdanje). II knjiga — Marksizam u Sovjetskom Savezu, Naprijed, Zagreb, 1975., 79—87. o.

125 Sztálin: A leninizmus kérdései. (hetedik kiadás, 285001—335000) — A leninizmus alapjairól (1924), A leninizmus kérdéseihez (1926). Szikra Kiadás, Budapest, 1953., 43. és 147—168. o.

126 Bogdan Šešić: Razvoj i savremeni problemi filozofije marksizma (treće ispravljeno i dopunjeno izdanje). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1980., 151. o.

127 A JKSZ programja, az 1977-es III. magyar nyelvű kiadás, 50—51. o.

128 Bogdan Šešić idézett könyvének III. kiadása (1980), 146. o.

129 Giuseppe Boffa: Povjest Sovjetskog Saveza (knjiga I) Od revolucije do drugog svjetskog rata, Lenjin i Staljin 1917—1941, „Otokar Keršovani", Opatija, 1985., 172. o.

130 G. Boffa, i. m. I. kötete, 176. o.

131 Louis Fischer: Lenjinov život (Knjiga druga). Globus, Zagreb, 1985., 229—242. o.

132 Marijan Britovšek: Borba za Lenjinovo nasleđe (knjiga prva). Stvarnost, Zagreb (első szlovén nyelvű megjelenése: 1976), 205. o.

133 Edvard Hallett Carr: Ruska revolucija od Lenjina do Staljina (1917—1929). Globus, Zagreb (első angol nyelvű kiadása 1979), 1984, 76—78. o.

Rezime

Lenjinovi savremenici

(Marksistička filozofija posle Marksa, II deo)

Ovaj drugi, središnji deo rada — pošto je razmatrano razdoblje II Internacionale i sukobljavanja u poimanju marksističke filozofije u tom razdoblju kao i značaj i uloga Lenjina u reafirmaciji filozofije u sklopu Marksovog životnog dela kao celine — razmatra razdoblje koje obeležavaju pre svega četiri filozofa Srednje i Zapadne Evrope, kao i revizija marksizma od strane J. V. Dž. Staljina.

Prva četiri filozofa: Antonio Gramši (i njegov prethodnik A. Labriola), zatim Đerđ Lukač, Ernst Bloh i Anri Lefevr mogli su bar nekoliko decenija biti i suvremenici Lenjina da nije usledila njegova rana smrt. Značaj ovih filozofa je pre svega u tome da njihova filozofija polazi od tradicija Zapadne Evrope i oni opštu filozofsku problematiku kao i probleme sopstvene zemlje tretiraju na osnovu iskustva razvijenih ili bar relativno razvijenih zemalja Evrope. Njihov pojedinačni značaj, zbog čega mnogi istoričari savremene marksističke filozofije smatraju da ih treba posebno istaći, je u tome da kasnija strujanja, usmeravanja marksističkih škola i krugova svoje polazište zasnivaju na jednom od ova četiri velikana marksističke filozofije XX. veka. U prvom većem delu ovog nastavka sažeto se karakteriše svaki pojedinačno na osnovu njihovih sopstvenih dela kao i savremene domaće i inostrane literature.

Poseban fenomen je u tom razdoblju J. V. Dž. Staljin, koji se posebno ne bavi filozofijom, čak se može reći da filozofiju samo verbalno uvažava, ali je imao zajedno sa svojim istomišljenicima značajan i to negativan uticaj na razvoj marksističke filozofije u XX veku. Staljinovi stavovi i praksa ne predstavljaju samo vulgarizaciju marksizma već delom i neposrednu reviziju i to dogmatsku pragmatsku reviziju marksizma, bez obzira da postoje mišljenja da je i to marksizam, samo specifično shvaćen.

U radu se daje sažet pregled tema po kojima po mišljenju autora postoji direktna revizija marksizma od strane Staljina i njegove grupe. Takođe je ukazano na društvene korene staljinističke revizije koristeći saznanja i stavove većeg broja domaćih i inostranih autora.

Resummee

Lenins Zeitgenossen

(Marxistische Philosophie nach Marx II. Teil)

Dieser zweite, mittlere Teil der Arbeit — nachdem die zweite Internationale und die Streiten über die Auffassung des Marxismus in diesen Zeitalter, sowie auch die Bedeutung und die Rolle von Lenin in der Reaffirmation der Philosophie, im Lebenswerk von Marx, als Ganzes — untersucht wurde, betrachtet dieser Teil die Periode, die vor allem von zwei Philosophen aus Mittel- und

Westeuropa bezeichnet ist, sowie die Revision des Marxismus von J. V. Dž. Stalin.

Die ersten vier Philosophen Antonio Gramsci (und sein Vorgänger Antonio Labriola), nachher Lukács György, Ernst Bloch und Henry Lefebvre, könnten zumindest einige Jahrzehnten Zeitgenossen von Lenin werden, wenn sein früher Tod nicht erfolgt hätte. Bedeutung dieser Philosophen ist vor allem in der Tatsache, dass ihre Philosophie von den Traditionen Westeuropas abgeht, und sie die allgemeine philosophische Problematik des eigenen Landes, auf Grund der Erfahrungen entwickelter oder relativ entwickelter Länder tretieren. Ihre individuelle Bedeutung, wegen der, viele Historiker des zeitgemässen Marxismus betrachten, dass man sie besonders unterstreichen muss; ist in der Tatsache, dass sich spätere Strömungen der Orientierung der marxistischen Schulen und Kreise ihren Abgang auf einen der vier Grössen der marxistischen Philosophie, des zwanzigsten Jahrhunderts, gründeten. Im ersten, grösseren Teile dieser Fortsetzung, wird jeder selbst, auf Grund seiner eigenen Werke, sowie der in- und ausländischer Literatur, konzentriert und charakterisiert.

Ein besonderer Phenomen ist in diesem Zeitabschnitt J. V. Dž. Stalin, der sich besonders nicht mit Philosophie beschäftigt hat; man kann sogar sagen, dass er die Philosophie nur verbal bewürdigt, hatte aber gemeinsam mit seinen Gleichdenkenden wichtigen, aber negativen Einfluss auf die Entwicklung der marxistischen Philosophie des XX. Jahrhunderts gehabt. Die Auffassungen und Praxis von Stalin, stellen nicht nur die Vulgarisation des Marxismus vor, sondern teilweise auch die direkte Revision und sogar die dogmatische und pragmatische Revision des Marxismus, unbeachtet, dass Auffassungen bestehen, und dass auch diese Auffassung Marxismus und zwar seine spezifische Auffassung ist.

In der Arbeit wird ein konzentrierter Übersicht der Themen gegeben, laut dem — nach der Auffassung des Autors — direkte Revision des Marxismus seitens Stalin und seiner Gruppe besteht. Es ist auch auf die gesellschaftliche Gründe der Stalinischen Revision hingewiesen worden, die Erkenntnisse und Auffassungen der einheimischen und ausländerischen Verfassern im Auge haltend.

iginal scientific paper

Penavin Olga

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ ÉS KORA

Az idő, melyben élt és alkotott, vitázott és levelezett: a XVIII. század második fele és a XIX. század kétharmada. A felvilágosodás, majd a felvilágosodásból a romantikába hajló kor és a romantika kora. Mária Terézia és fia, a kalapos király, II. József ideje. A központ: Bécs. A művelődés, a tudomány központja. Mint Bárczi Géza mondja A magyar nyelv életrajza c. kitűnő összefoglalásában: „Bécs az a kapu, melyen át a magyarság a nyugati műveltséggel érintkezik. ... Bécs vált művelődési góccá, amelyben az európai kultúrával érintkeztek, a társas élet nyugati formáit elsajátították, az európai divathoz igazodtak. Bécsben ismerkednek meg a nyugati életformákkal, eszmeáramlatokkal és jutnak érintkezésbe a felvilágosodás mind erőteljesebben jelentkező hullámaival a XVIII. század idején." Vuk Stefanović Karadžić számára is Bécs volt nemcsak családjának tartózkodási helye, hanem tanulóiskolája, barátjának, ösztönzőjének és tanítómesterének, Jernej Kopitarnak, a cenzornak és nagy tudósnak szolgálati helye, ahol, amelyen keresztül sokat, nagyon sokat kapott, s ahol egy egész életre szóló feladatra kötelezte el magát, arra, hogy a nemzet felemelésének eszközét, a nyelvet pallérozza, a közízlést kiművelje, a természetes, egészséges népi nyelv alapjaiból kiindult irodalmi nyelvet, az önállóság kivívásának eszközét megteremtse. Az irodalmi nyelv, az írott nyelv minőségi változása pedig magával hozta az egységes helyesírás szükségét.

Márpedig „Az egységes helyesírás a nyelv egységének legfontosabb egyengetője, biztosítéka." (Bárczi) A nyelv ugyanakkor nemcsak az irodalom megújításának eszköze, hanem ebben a korban politikum is. Hogy az irodalmi nyelvet a megfelelő szintre emelhessék, a költők, írók, sokszínűvé, hajlékonnyá, stilisztikailag is a kifejezendő tartalomhoz idomítsák, a népi költészetből mint az új művészet tiszta forrásából kell meríteniük. Össze kell tehát gyűjteni a népköltészeti termékeket, hogy meríthessenek „a múltnak kútjából". Kölcsey ezt az 1826-ban megjelent Nemzeti hagyo-

mányok-ban így fogalmazza meg: „A való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznapi dalokban kell nyomozni." Keresik ugyanakkor az ősi múltat is. A horvátok pl. megtalálják az illír elődöket. A XIX. század elején egyre szaporodnak az őstörténeti munkák. A Herder-i jóslat foglalkoztatja a népek kulturális vezetőit. Egymást érik mindenütt a délibábos nyelvészeti munkák.

A nyelvteremtéshez a helyes nyelvhasználatot megfogalmazó nyelvtanra, szótárra van szükség. Európa-szerte írják is az egyes nyelvek tudósai a nyelvet használók számára a nyelvtanokat, szótárakat. A német és francia példákat, tapasztalatokat, vitákat tanulmányozzák, majd alkalmazzák a magyar, a cseh és a többi nyelv művelői. A szerb nyelv zseniális megújítója, Vuk Stefanović Karadžić is ezt teszi. S mint a magyar Kazinczy, ő is kiterjedt levelezéssel, személyes kapcsolatokkal izgat, harcol a nyelvi reformért, a nemzettéválásért, az orosz nyelvi hatás ellen, az elmaradottság ellen, mert mindenütt vannak ellenségei, ellenzői a reformoknak, mindenütt parázs szellemi harc, éleshangú, nemegyszer személyeskedő viták dúlnak. Gondoljunk csak a Mondolatra és a Felelet a Mondolatra! Vuknak is hosszú és kemény harcot kellett megvívnia a kultúrforradalmat ellenzőkkel. Ennek a harcnak azonban meg volt a haszna, az, hogy a nyelv kérdése a közérdeklődés központjába került. A küzdelem elméleti és gyakorlati szinten folyt, de az eredmény mindenütt ugyanaz, a csata a nyelvújítók javára dőlt el. Fontos esemény a tudományos akadémiák megalapítása is. Az Akadémia, a Tudós Társaság, az irodalmi társaság feladata a nyelvújítás támogatása, a helyesírási szabályzatok rögzítése, a népköltési termékek gyűjtésének megszervezése, az idegen szavakhoz való viszonyulás megfogalmazása.

A XVIII. század végén megindul és a XIX. század első felében kiterebélyesedik a népdal, a mese, egyáltalában a népi termékek gyűjtése. Gondoljunk csak Révai Miklós felhívására a Magyar Hírmondóban 1782-ben. Ráth Mátyás szerkesztő ír a felhíváshoz bevezetőt külföldi, angol, francia, olasz, német példákra hivatkozva. Meg is indult a gyűjtés. Emlékeztessünk a következőkre: Erdélyi János: Népdalok és mondák (1846—48), Magyar közmondások könyve (1851), Magyar népmesék (1855), Kriza János: Vadrózsák (1863), vagy emlékezzünk a népdalgyűjtő Jan Kollár tevékenységére, aki a népköltészetet az etnológusok, mitológiával foglalkozók, archeológusok, történészek, költők, nyelvtudósok, sőt a botanikusok számára is fontosnak tartotta, mert tudományos megállapításokat tehetnek a népköltészet alapján. A szerb népdalok európai hírre tettek szert, Goethe, Grimm a legnagyobb megbecsüléssel emlegetik őket. (Az akkor Bécsben élő Jacob Grimm kritikája 1816. március 8-án jelent meg a Wiener Allgemeine Literatur Zeitung-ban, Goethe viszont Über Kunst und Altertum c. folyóiratában 1823-tól tanulmányokban magasztalja a szerb népi poézist. Az ő nyomdokain haladva jelennek meg Európa-szerte szerb népköltészeti válogatások.) A szerb hősi dalok gyűjtése rendkívül fontos, hisz történeti becsűek, bennük a nemzeti történelem eseményeit, tragédiáit követhetjük nyomon. Gondoljunk csak a rigómezei csata egy epizódját fel-

elvenítő hősi dalra, a Jugovićok anyjának halála címűre, mely a délszláv népköltészet egyik gyöngyszeme, vagy említsük meg például a Marko királyfiról vagy a Mátyás királyról, a Sibinjanin-ról, Hunyadi Jánosról szólókat.

A kor jellemzése

A XVIII. században kidolgozzák a szövegek filológiai vizsgálatának metodológiáját, és felhasználják az irodalomtörténetben, a népszokások vizsgálatában.

A filozófiai elméletek közvetlenül hatnak a nyelvi vizsgálatokra. Az enciklopédisták (1751—1777) azt vallják, hogy a nyelvi tényeket logikusan kell vizsgálni, és szorgalmazni kell a grammatika univerzalizációját. Az angliai nyelvtanírókat a beszélt nyelv érdekli, ami teljesen új dolog a nyelvészetben, és ami a XVII. századi angol filozófusok hatását mutatja. A XVIII. századot intenzíven érdekli a nyelv keletkezése. Ezzel foglalkozott például Herder is (1744—1803). Szerinte — kora felfogásához képest haladó módon és nagy hatással viszonyult a nyelv kérdéseihez — a nyelv nem az isten teremtése, a nyelvet az ember a saját belső szükségletéből fejleszti. Ekkor kezd elterjedni az a felismerés is, hogy a nyelvi struktúrák különbözők.

A XVIII. század vége előtt a Pallas-féle szótárban körülbelül kétszáz nyelvről tudtak, a XIX. század elején Adelung szótárában, melyet Vuk Karadžić is ismer, már 500 nyelvből vett adatokat találunk. (Mithridates oder Allgemeine Sprachenkunde, mit dem Vater unser als Sprachprobe in beinabe fünfhundert Sprachen und Mundarten, Berlin, I: 1806, II: 1809, III: 1812—1816, IV: 1817.) Adelung a helyesírás és kiejtés azonosságát vallva hatott Kopitarra, aki ezt az elvet nem tudta elfogadtatni a szlovén nyelvben, de hatott vele Vukra, aki a szerb helyesírás megreformálásában alkalmazta.

Felfedezik a népköltészetet. Rousseau, Herder, Percy, a Grimm testvérek neve érdemes többek között említésre. Elismerik a népdalok dallamának szépségét, a táncok üdeségét, a népviselet pompáját, a néphit babonás, hátborzongató erejét, a népi bölcsesség szólásokba sűrűsödő igazságát, de az elvi-eszmei, esztétikai értékek említésére csak a XIX. század második felében kerül sor, miután az irodalmi népiesség már győzött.

A XIX. század elején kezdődött és az egész században jellemző a nyelvészetre a konkrét nyelvi factum iránti érdeklődés. Ezzel megszűnt a XVIII. században virágzó, a nyelvi vizsgálódást okkupáló univerzális vonások és a nyelv logikai struktúrái utáni nyomozás.

A hetvenes, nyolcvanas évekig a történetiség az uralkodó a nyelvtudományban, az ősnyelv kikövetkeztetése a feladat. Az újgrammatikusok nagy elméleti tudósa, Hermann Paul szerint történetiség nélkül nincs nyelvtudomány. Az újgrammatikusok új módszert hoztak az indoeurópai nyelvek történetének megismerésében, az összehasonlító-történeti módszert.

Ők érdeklődtek először az élő nyelvjárások iránt, mert ezek fontos nyelvtörténeti adatokat őriztek meg a nyelv fejlődését illetően. A szanszkrit nyelv felfedezése új problémákat vetett fel, új szemléletet hozott, új tudományág kialakítását tette lehetővé, az összehasonlító nyelvészet kialakulását. A nyelvtudósokat a nyelvek rokonsága foglalkoztatta, először főleg az indoeurópai nyelvek rokonsága, csak a század végén került sor a többi nyelvcsalád problémáira.

Amíg a XVIII. században a nyelv jelenségeit logikai viszonyukban vizsgálják, addig a XIX. század egy új kritériumot vesz igénybe: a lélektanit. Steinthal 1855-ben megjelent grammatikájában a grammatikai jelenségek leírásában a lélektani szempontot alkalmazza a pszichológus, pedagógus Herbart nyomán és Humboldt koncepciója szerint. Humboldtot nem a nyelv története érdekli, hanem a nyelv állapota a vizsgálat idején, a nyelv és a gondolkodás kapcsolata. Központi témája volt a nyelv struktúrájának viszonya a beszélő nép mentalitásához. Azt vallotta, hogy a belső forma külső kifejezése elárulja a beszélő nép meghatározott világnézetét. (Weltanschaungsteorie) Azt vallotta tovább, hogy mivel a nyelvek fejlettsége függ a beszélők mentalitásától, kultúrájától, az pedig különböző az egyes népeknél, ezért nem értik meg egymást teljesen az emberek. A nyelv fejlődésével kapcsolatban kifejtette, hogy nyelvi változás az emberi szellem fejlődésével van kapcsolatban. Steinthal nyomán, az ő lélektani kritériumai szerint próbálják az ismert nyelveket osztályozni. Az volt az alapgondolatuk: a népek szellemi rokonságát rokonnyelvi struktúrák jelzik, illetve a rokonnyelvi struktúrák a szellemi rokonságot.

A XIX. században jelentkezik a folklorizmus, a népiesség. Ez azt jelenti, hogy a hivatásos művészet valamilyen módon felhasználja a folklór bizonyos termékeit. „A romantikus népiesség az irodalomban jelentkezett. Célja a nemzeti-népi nyelv, kultúra és költészet megismerése, befogadása és magasabb művészi szintre emelése. E romantikus irányzat a népi kultúrát a nemzeti kultúra alapjának tekintette, anyagot és ihletet merített a népművészetből (motívumot, nyelvi-költői eszközöket, képeket, egész műfajokat), a népköltészetből. Ennek az irányzatnak köszönhető a népköltészet újkori felfedezése, a kutatások megindulása. Mivel a népiesség ideológiájának kialakulása szempontjából oly fontos XIX. században a három nagyhatalom (Ausztria, Oroszország és a Török Szultánság) közé ékelődött kisnépek társadalmi-gazdasági, nemzeti fejlődése nem volt zavartalan, a nemzeti függetlenség kérdései iránt volt a legérzékenyebb, a népiesség fontossága is elsőrendű. A folklorizmus egyes irányzatokhoz, egyes személyekhez kapcsolódik. (A magyar folklór, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 20. lap) A folklórt a preromantika, a romantika korában tudományosan kutatják, de ami a legfontosabb, gyűjtik. Ez a század a finn Kalevala (1835—1849), az észt Kalevipoeg (1861) több évtizedes gyűjtőmunka utáni megjelenésének ideje. Az ősköltészet egyes epikus énekeiből az egészet egyetlen szerkesztő utólagos rendező munkával alakítja ki, a Kalevalát Lönnrot, a Kalevipoegot Kreutzwald. A gyűjtőmunka során valódi folklór verses epika kerül elő, például a világszerte nagy hírű szerb

hősköltemények, az orosz bilinák, a Regulytól, Munkácsitól gyűjtött gazdag obi-ugor verses epika. A magyar hősepika nem került elő. Arany János verses eposzaiban megpróbálja rekonstruálni az elveszett epikai anyagot (Hun trilógia, Rege a csodaszarvasról, Szent László — ének, Toldi, Hunyadi ciklus stb.).

Politikai, kulturális viszonyok

A XVIII. és a XIX. századi szerbiai viszonyokat a török megszállás elleni harcok jellemzik. Az elnyomás ellen háromféle módon tiltakoznak: kivándorlással, felkeléssel, a megsértettek bosszújával.

A XVIII. századi Szerbia szegény, pusztasággá vált vidék. Az egész belgrádi pasaluk például 100 000 lelket számlál, a kivándorlások megtizedelik a lakosságot. Csak a magyarországi szerbek segítenek a felemelkedésben. Orvosok, tanítók, tisztviselők támogatják tudásukkal, tapasztalataikkal az óhazabelieket, a többnyire még patriarkális életet folytató, folklórban gazdag, de a török elleni harcoktól kimerült lakosságot. A magyarországi szerbek helyzete ugyanis aránylag jobb. Meglehetősen jó anyagi feltételek között élve a kultúrát is támogathatják. Kultúrközpontok alakulnak ki. A szerémségi Karlóca például első szerb gimnáziumával, papneveldéjével, a szerb intelligencia képzőjévé vált. Mellette Szentendre, Zombor, Újvidék a hatékonyabb központok.

A XIX. század a felkelések, a szabadságharcok százada Szerbiában. A felkelők bátorságának, önfeláldozásának híre egész Európát bejárja, rokonszenv ébred e sokat szenvedő kis nép iránt. A XIX. század azonban nemcsak a politikában forradalmi korszak, hanem a kultúrában és az irodalomban is. Olyan jeles képviselői, sőt elindítói, ihletői, mozgatói vannak a kulturális forradalomnak, a nemzeti újjászületésnek, mint többek között Vuk Stefanović Karadžić.

Régóta tudott dolog, hogy a kultúra és a nyelv kölcsönös kapcsolatban van. A XIX. század végén a német filológia hatására jelent meg a nyelv és a kultúra összefüggésének gondolata. Steinthal és Lazarus 1859-ben megindult folyóiratát a Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft-ot, Wilchelm Wundt Völkerpsychologie c. művét is említhetnénk mint indítékot. Általában nemcsak a nyelvről, hanem a nyelvek hordozóiról is tesznek említést, szólásokat, köszöntéseket, hiedelmeket jegyeznek fel a kutatók. A nyelv és kultúra, a kommunikáció és a néprajz, a jel és jelviszony, a nyelv és a gondolkodás kapcsolata ha nem is foglalkoztatja elméleti síkon a tudósokat a XIX. században, öntudatlanul mégis törődnek vele, s a most használatos fogalmak jelölte jelenségekkel, olyanokkal, mint a performancia (=a szöveg előadása nyelvi közegében nyomon követve, továbbadása, hagyományozása), vagy a beszéd-etnográfia (=folklorisztika, azaz olyan beszédtények, melyek valamilyen módon a kultúrához kötődnek). Gyűjtik a nyelvi tényeket, jelenségeket, a nyelvjárásokat. A nyelvjárások iránti érdeklődés még a XVIII. század szellemi mozgalmai-

nak és többek között Rousseau tanításainak eredményeként vált általánossá. Ez az érdeklődés együtt járt a népköltészeti hagyományok, az illető nép nyelvének eredete iránti érdeklődéssel, hogy csak a mesekötetéről ismert, de nyelvtaníró, szótáríró, a német nyelv eredetét az akkor divatos történeti-összehasonlító módszerrel kutató Jacob Grimm (1785—1863), vagy a nagy költőóriás, Johan Wolfgang Goethe (1749—1832) nevét említsük, aki a népköltészet iránt is érdeklődött, s fordított is a népek költészetéből, többek között az általa is nagyrabecsült szerb népköltészetből a Hasanaginicát.

A XIX. század elejétől a történeti nyelvészet hatására a nyelvjárás, az élő nyelvjárások az érdeklődés középpontjába kerülnek. A történeti nyelvészet bebizonyítja, hogy a nyelvjárások is szabályos változások útján fejlődtek ki. A nyelvjárások önmagukban teljes nyelvi organizmusok, s mint ilyeneket kell őket vizsgálni. A nyelvjárás az összehasonlító nyelvtudomány fontos forrása. A nyelvrokonság szerintük a kutatás eszköze. A XIX. század 70-es éveitől kezdve az újgrammatikusok: Herman Paul, Karl Brugmann, Herman Osthoff, E. Sievers arra mutatnak rá, hogy a nyelvtörténet lényeges és fontos tanulságokat vonhat le az élő nyelvjárások tanulmányozásából. Az élő beszélt nyelvjárás, ha megőrizte tulajdonságait, teljes nyelv, önálló nyelvtani rendszerrel, nem romlott nyelv, mint a XVII. század egyes grammatikusai tartották. Ezt az élő nyelvet kell tanulmányozni. Európa-szerte egy aránylag gazdag nyelvjárási monográfia-irodalom bontakozik ki.

Vuk Stefanović Karadžić munkássága és érdemei

A munkákból, amelyek nevéhez fűződnek, egy személyben több Vuk Karadžić tűnik elő: Vuk a nyelvész, a nyelvtaníró, a nyelv- és írásmód reformátora, a szótáríró, a folklorista, a felkelések krónikása és a felkelők és mások életrajzírója, a kritikus, az irodalom- és kultúraszervező.

Első életrajzírója, Szreznyevszki, mikor megkérdezte Vuktól, hogyan lett irodalmár, író, „Vuk elmosolyodott és azt mondta: Én azt hiszem, a faláb, megértő feleségem és a nemeslelkű Kopitar nélkül én nem lettem volna író, de segített még az is, hogy szerettem utazni... A fő ok, hogy író lettem, mindig csak Kopitar marad: nagyon sokkal tartozom neki, ha nem is mindenért, de sokért. Azt a valóban nemes lelkű embert ismerni kell, mint ahogyan én is ismerem, hogy a megérdemelt tisztelettel adózzunk neki, mint tudósnak, és mint embernek..." Ez a vallomás valóban rátapintott a lényegre. A sokat tűrő, áldozatos asszony és tanítója, Kopitar felbecsülhetetlen segítsége, támogatása, népszerűsítése nélkül ez az iskolázatlan, de rendkívül tehetséges ember, „ez a legjobb szerb fej", aki „gyönyörűen ír szerbül", ez az elszánt, kitartó és józan gondolkozású, népét és annak nyelvét kiválóan ismerő, hihetetlen vitalitású, nem éppen egészséges ember, ki tudja, hol és hogyan élt volna. Kopitarról viszont tudnunk kell, hogy a szlovén irodalmi nyelv nagy élharcosa. „Herdernek

a szlávokról és szlávok jövőjéről szóló eszméi (Ideen zur Philosophie der Geschichter der Menschheit, 1971) hatottak rá is, az ő szlávjai is békés földművelők, kereskedők, akik nem rablásból vagy más szorgalmas emberek munkájának terhére éltek. Hatott rá Herdernek az a nézete is, hogy a népi hagyományok, különösen a népdalok fontosak, mert a népdalok friss, ősi érzéseket és a nép szellemét tükrözik. Az a herderi felismerés is hatott rá, hogy a kultúra a nép körében csak akkor fejlődhet, ha az a saját nyelvén szól hozzá." (Stefan Barbarić: A nemzeti affirmáció mint a közép-európai romantika jellegzetessége, HITK, 1975/25. 117. l.) Kopitar is Herder nyomán a folklorisztikus irányzat híve az irodalomban. Ezeket az eszméket ülteti el Vukban is, és lesz tanítója, ihletője, támogatója, pártfogója, harcostársa, védelmezője és ajánlója. Közös érdemük, hogy Vuk és a leghamisítatlanabb népi, népköltészeti gyűjteményei Kelet- Közép- Európa szinten valamennyi népköltészeti gyűjtőjének példaképei. Ács Károly fordító pl., aki a női dalokat fordította, a Magyar Sajtó egy 1857-es évi számában a következő elismerő szavakat írja: „... A szép forrás tulajdonképpeni felfedezésének dicsősége Vuk Stefanović Karadžićot illeti, ki sok bíráló ítélettel, türelemmel és lelkiismerettel szerkesztette e tekintélyes gyűjteményt azon elv szerint, hogy egy darab se vétessék föl, melynek valódiságáról ő személyesen felelős ne lehetne, melyet tudniillik ne ő maga hallott volna a nép szájából."

A szerb népdalok európai híre és népszerűsége folyton nőtt, fordították is számosan, hogy csak néhány nevet említsünk: Herder, a Grimm testvérek, Goethe, Merimée, Walter Scott, Puskin, Mickievicz, Kazinczy, Kölcsey, Vitkovics, Bajza, Székács stb.

A szerb népköltészet népszerűségét csak fokozta Jacob Grimmnek a II. kötetről írt recenziója, mely a Wiener Allgemeine Literatur Zeitungban 1816. március 8-án jelent meg; Kölcsey is 1817-ben a „csak nem köztünk élő serbusok" művészetéről írja: „... oly poétai lebegéssel, oly makacs kedvvel s oly egyszerű fenséggel költik dalaikat mint Anakreon és a Homeridák..." Vitkovics Mihály is a Tudományos Gyűjteményben cikkezik a „szerbus népdalokról", szól a népdalok költői szépségéről, a gondolatok erejéről, a képek és hasonlatok változatosságáról, a bevezető természeti képek finom szépségéről, melyek által „az ének kimondhatatlan gyönyörűséget nyer", de ennél is fontosabb az ősi dicsőség kultusza e népdalokban... Ezen népnek régi szokásaira, hadviselése s öltözése módjára, vitézeire stb. nagy fényt terjesztenek." Toldy Ferenc szerint „a szerbus hősben tulcsapongások nincsenek, honszeretet tehát és religió testvéresülnek a szerbus hősben, és magas tettekre lelkesítik." Mivel a szerb költészet Toldy szerint csapongó, szertelen, „fel kell emelni", a műköltőknek megnemesíteni. Ezt tette Vuk Karadžić. Így „mindegyik költemény eggy szép, tellyes, tökéletes öntés". A lírai dalokat jellemezve mondja ki először Toldy a magyar irodalomban: „A szerbus manier bizonyos nyugalmas, szenvedélytelen melegség megtestesülése." (Fenyő István: A szerb népköltészet hatása a magyar irodalmi gondolkodás fejlődésére a reformkor kezdetén, HITK, 1971/9 (59. lap).

Székács József Szerb népdalok és hősregék 1836-ban megjelent fordítás-kötetének bevezetőjében írja: „Ezen daloknak szerzői közönséges egyszerű emberek, a mesterkéletlen természet fiai, egy súlyos iga alatt nyögő s ez okból még míveletlen hazának lakosai. Koruk oly régi, mint a nemzet: írva soha nem voltak; szerzőikkel születtek, szerzőikkel haltak el, vagy századokon keresztül ajakról-ajakra, firól fira szállt." Mint Csokonai mondta: „A rabotázó együgyű embert... a falusi lányt, jámbor puttonost" hallgassák figyelemmel az írók.

Vuk módszeresen és fáradhatatlanul, esztétikai érzékét is igénybe véve gyűjtötte a népdalokat, hősi énekeket. Gyűjteményei egymás után kerülnek a kevés számú hazai előfizető kezébe. Annak ellenére, hogy rendkívül nagy lelkiismeretességgel gyűjtött, sokszor nem jegyezte fel, hogy hol és kitől gyűjtött. Esetleg csak néhány kiváló, dús fantáziájú, lélektani motivációt használó, tehetséges adatszolgáltató nevét, például egy Milija nevű öreg guzlicást említ, akitől Banović Strahinja történetét jegyezte fel, melyre Goethe is felfigyelt. Tudunk még a petnicei öreg Drobnjakról, az irigi vak guzlicásokról, a guszla melletti énekesek iskolájából kikerülő Nedeljko és Mirko Utvićról, akiktől 33 hőséneket jegyzett le Vuk vagy Jecáról, a zimonyi vak asszonyról, vagy azokról, akiknek életrajzát is megírta, például Tešan Podrugović, Filip Višnjić, Đura Milutinović Crnogorac, Stojan Hajduk, Anđelko Vuković, Pop Filip Nemanjić személyéről és a többiekről. A Vuk és Savka nevű rokona emlékezetében élő népi énekek is egy egész kötetet töltöttek meg. Gyűjtött még szóra, éneklésre bírt pásztorkodó nőktől, parasztasszonyoktól, papoktól, bégektől, kereskedőktől, fogadósoktól, hajdukoktól, sátoros cigányoktól, szerzetesektől, sőt még magától a karlócai mitropolitától is. A vukovári szövegmásolók nevét sem említi, noha a már beteg Vuk sokat köszönhet önzetlen segítségüknek. Mint mondtuk, nem jelölte meg a gyűjtés helyét, kivéve, ha Tršić volt a forrásvidék, pedig gyűjtött a Bácskában, Bánátban, Szlavóniában, Boszniában, Hercegovinában, Crna Gorában, Dalmáciában, a határőrvidéken, Likában, Kordunon, de talán a legtöbbet Szerémségben. A gyűjtés módját illetően írja Vuk a Mala Pesnaricában a 20. oldalon: „Ja sam pesne pisao, kao što sam čuo, da se pevaju..." (A dalokat úgy írtam le, ahogyan hallottam, hogy éneklik). Tehát hűségre törekedett a gyűjtő, noha megesett, hogy a kor szokása szerint kijavította az adatszolgáltató pongyolaságait, következetlenségeit, „megnemesítette", megszépítette a hibásnak tartott szövegeket. (A közelmúltban volt szerencsém kézben tartani Gaál György és más XIX. századi magyar népköltészeti, mesegyűjtő eredeti kéziratát, s láttam, hogy a népi eredetű mesegyűjtemény beküldött vagy sajátkezűleg lejegyzett szöveg kéziratából a szerkesztő kihagyott, betoldott, belejavított). De ezt vehetjük észre a példaképnél, a Grimm testvéreknél is. „Olvasmányosabbá, logikusabbá, szebbé tették az eredeti szöveget."

Vuk volt az első igazi etnográfus. A szótár, a közmondásgyűjtemény, a Kovčežić, a Život i običaj naroda srpskoga kötetei valóságos kincstára a patriarkális élet minden vonatkozásának. Vuk mindenütt, ahol csak megfordult, mindent gyűjtött: szokásokat, hiedelmeket a vilákról, boszorká-

nyokról, vampírokról, sárkányokról, kígyókról, visszajáró lelkekről, kísértetekről, betegségdémonokról. A népi gyógyítás is érdekelte, hisz maga is pásztorkodott valamikor. A népi jogszokások, tilalmak, rokoni kapcsolatok, anyagi és erkölcsi szabályok, az anyagi és a szellemi kultúra megnyilatkozásai egyformán érdekelték. Feljegyzésükkel felbecsülhetetlen szolgálatot tett a tudománynak.

Hol és hogyan használta fel Vuk ezt az értékes gyűjteményt, azt, amely a megjelentetett anyagnál nagyobb bőségben húzódott meg Vuk papírlapjain, gyűjtőfüzetében?

A gondosan, figyelmesen, esztétikai szempontoknak is eleget tevő, megválogatott anyagot gyűjteményekben adta közre, nyelvtana számára példamondatokat, szemléltető, bizonyító adatokat véve ki belőlük felhasználta tételei, levont szabályai bizonyítására vagy szótára szavai jelentésének, a szó használati körének illusztrálására, magyarázatára, illetve a közmondások, szólások megértetésére, a kommunikációban betöltött szerepük jellemzésére. Ezeken túl és nem utolsó sorban, sőt az irodalmi nyelv kialakításában követendő példaként igen fontos szerepet kaptak a népi nyelven énekelt, mondott epikus dalok, szerelmi énekek, házasság, temetés és más ünnepi és nem ünnepi alkalmak folklór megnyilatkozásai. Ezért fogadta meg Vuk Kopitarnak 1822-ben írt egyik levelében olvasható buzdítását: „pesnarici pre svega, takvih pesama ni jedan narod nema niti je imao." (Mindenekelőtt népdalgyűjteményt — kell kiadni —, ilyen népdalai egyetlen más népnek sincsenek és nem is voltak.)

Ugyanakkor e dalok közreadójuk hazafiságának, népe iránti szeretetének is bizonyítékai: „Meni je dovoljno utehe, što ja ovo sa dobrim namerenjem iz goreće ljubovi k rodu Srbskome izdajem; i što će se koigod Serbljin naći, koi će ono poznavši odobriti." (Nekem elég vigasz az, hogy én azt jószándékkal, a szerb nép iránti lángoló szeretetből adom ki, és hogy lesz olyan szerb, aki azt ismerve helyesli.)

Ezután szóljunk Vuk Karadžićról, a jeles és nagyhatású *nyelvészről,* az első nyelvtanítóról, az első szerbeknek, nem idegeneknek szánt szótár készítőjéről, az első névgyűjtőről, a helyesírás megreformálójáról. Említettük már, hogy ennek a kornak a legfőbb feladata az egységes hangállomány és a neki megfelelő helyesírás kialakítása, tekintélyre emelése, szótár, nyelvtan összeállítása az egységes, nem csoportnyelvekre tagolódott nemzeti nyelv, az irodalom nyelvének megteremtésére, tankönyvekben való alkalmazása a propagálásra irányuló törekvések támogatására. Hogy megérthessük Vuk törekvéseit, néhány pillantásra vissza kell térnünk a Vuk előtti időkbe.

Pavle Ivić szerint a XVIII. század második felében egy makaroni nyelv alakult ki, melynek használata sok nyelvi bizonytalansággal és kétértelműséggel járt. Hogy valaki megfelelő módon használhassa ezt a nyelvet, jól kellett tudnia a saját anyanyelvén kívül az egyházi szlávot, az orosz nyelvet, és valamennyire a németet és a latint. A XIX. században tehát világossá vált, hogy tenni kell valamit. A polgárság, az írástudók száma nőtt, s ezek már nem egy kiváltságos egyházi csoport nyelvét kívánták használ-

ni, különben is az egyház hatalma, befolyása is lassan gyengült, tehát megvoltak a feltételek a népi nyelv feltörésére, arra, hogy a kultúra, a nemzeti haladás, az újjászületés és a mindennapi kommunikáció egységes eszköze legyen. A diglossziából, sőt triglossziából 1) egyházi szláv nyelv, melyet külön kellett tanulni, 2) polgári nyelv — građanski, 3) népi nyelv — prosto narodni) elég volt, meg kellett teremteni az egységes nyelvet. A népi nyelvet kellett felemelni, az irodalom nyelvévé tenni. Ez a feladat várt Vuk Stefanović Karadžićra. Már előtte is próbálkoztak ugyan ezzel néhányan, de hiányzott belőlük az akaraterő, a kitartás, no meg a viszonyok sem értek még meg a kultúrreformra.

A mozgalmas forradalmi időkben forradalmi, lázadó, újító, demokratikus személyiségre volt szükség. Ez volt a „népfelkelő", az első felkelésben résztvevő, kitartó, következetes forradalmár, aki önszorgalomból, tudásvágytól vezérelve képezte magát, s aki fejlett nyelvérzékével pontosan érzékelte a nyelvi állapotokat és a helyesírás elavultságát, s aki egész életét a nyelvreform szolgálatába állította, tudatosan vállalva a feladatot: „... sam sebi odredio zadatak da pošto-poto pokažem svijetu srpski narodni jezik u svojoj njegovoj izvornoj čistoti, onakav kakav jeste." (Magam szabtam meg magamnak a feladatot, hogy mindenáron megmutassam a világnak a szerb népi nyelvet a maga eredeti tisztaságában, olyannak amilyen.) A feladatot Vuk a következő műveivel teljesítette: Pismenica serbskog jezika (Bécs, 1814), Srpska gramatika (II izdanje Pismenice uz Rečnik 1818), Srpski Rječnik (Bécs, 1818), Ogled Srpskog Bukvara (1825), Prvi srpski Bukvar (Bécs, 1827), Narodne srpske Poslovice i druge različne, kao one u običaj uzete riječi (Cetinje, 1836), Srpski rječnik (Bécs, 1852)), Novi Zavjet Gospoda našega Isusa Hrista (Berlin, 1857) és számos tanulmány, válaszírat a támadásokra.

Általában minden ismertető és kritikus megegyezik abban, hogy a Rječnik — a Szótár első, 1818-as kiadása Vuk legjelentősebb, a szerb kultúra történetében legnagyobb hatást kiváltó műve, amely megvetette a mai irodalmi nyelv alapjait. Nem szabad azonban elfeledkezni arról sem, hogy a népköltészeti gyűjtemények is az alapozás téglái.

Kopitarnak a Szótár megteremtésében is fontos szerepe volt. Ő beszélte rá Vukot, hogy készítsen szótárt, nyelvtant. Pavle Ivić szerint Kopitart szinte koautornak, szerzőtársnak lehet tekinteni. A II. kiadásban pedig Daničić szerepe méltó említésre. Amikor Vuk hozzáfogott a szótárhoz, összetalálkozott és barátságba került Sava Mrkaljlyal és Luka Milovanovval, akik a szerb helyesírás megreformálását javasolták, és leírták a szerb hangsúlyozást. Vuk felhasználta az ő javaslataikat, de mégis az övé a dicsőség, mert ő elég erős és harcra képes volt, hogy keresztülvigye a forradalmi újítások elfogadtatását, hogy kultúrforradalmat vigyen véghez.

Vuk az első lépéseket az 1814-ben megjelent grammatikával, a Pismenicá-val tette meg. Kopitar igen megdicsérte, ugyanakkor, arra biztatta, hogy írjon egy másik, jobb nyelvtant és mellette egy szótárt, a szerb népi nyelv szótárát. Ha összeállítja Vuk a szótárt, akkor ő — ígérte — talál rá kiadót. Kopitar sürgette a szótár megírását, még nyolcadnyira összevágott cédu-

lákat is vitt a szavak kiírására. Vuk a šišatovaci kolostorban, Lukijan Mušickinál komolyan neki is fogott a szógyűjtésnek. Az emlékezetéből ásta ki a gyermek- és ifjúkorában hallottakat, de a körülötte élő világot is megfigyelte, növelte a szavak és cédulák számát. A Kopitartól küldött szótárakból is kicédulázta azokat a szavakat, amelyeket ő maga is ismert, hallott. A szócikkek elkészítésekor tanácskozott Kopitarral, mit vegyen fel a szócikkek közé (felvegye-e a melléknevekből származó határozókat, a visszaható igéket, gyűjtőfőneveket, a kicsinyítő-képzős és a nagyítóképzős névszókat), milyen sorrendben közölje a szavakat, ábécé rendben vagy származás, rokonság szerint, a török szavakat a szótár végére hagyja-e vagy ne stb. Kopitar az ábécé rend mellett foglalt állást. Vuk megfogadta a tanácsot. Még hátra volt az értelmezés, Kopitar és Vuk hat hónapig tartó közös munkával el is végezte német és latin nyelven, noha eredetileg a latin helyett olasz értelmezést terveztek. A közös munka idején Vuk sokat tanult mesterétől, a szavak tolmácsolójától, fordítójától. Mikor minden készen volt, el kellett még dönteni a helyesírás kérdését. Az előfizetési felhívások a régi helyesírással készültek, noha 1818-ig Vuk már elkészítette helyesírási javaslatát a -lj, -nj és -j bevezetésére, de még nem állt elő vele. 1818 tavaszán, mikor a kézirat nyomására került a sor, már az új helyesírás szerint javította ki a kéziratot. Az Előszó és a szerb grammatika, a szótár részei, valószínűleg 1817 és 1818 között készült el. A szerző németül akarta megjelentetni a grammatikát, de végül is szerbül jelent meg. A kiadáshoz mecénásokat kellett keresni. Egy bécsi kereskedő, Teodor Tirka és Sava Tekelija nagybirtokos, valamint Stevan Stratimirović mitropolita tette lehetővé a kinyomtatást. Miloš Obrenović a támogatást kérőnek nemmel felelt. A nyomda után Kopitar járt. A budai nyomdában, ahol a Monarchiában egyedül nyomtattak szerb könyveket Stratimirović utasítására más helyesírású könyveket nem nyomtathattak. Kopitar mindent megpróbált, de hiába. Végül eszébe jutott, hogy Bécsben az örmény katolikusok nyomdájának van engedélye minden keleti nyelven készült mű kinyomására. A szerb nyelv is lehet keleti nyelv, vélte Kopitar, így kinyomhatták a benyújtott kéziratot. Először a szótárt nyomták ki, azután római számmal jelölve a többi részt.

Az olvasók reagálása viharos volt. Különösen a latin ábécéből átvett -j ellen keltek ki. A finomkodó polgárok, a papság, és azok, akik a gyermekeknek szánták a szótárt a sok nem éppen szótárba való, illetlen, vulgáris, csúnya szó ellen hadakoztak. Ezek a szavak valószínűleg Kopitar egyetértésével kerültek bele a szótárba, mert ő azt tartotta, hogy a tudomány számára minden egyes szó fontos. Az otthoniak minden eszközzel harcoltak a könyv ellen, a külföld azonban nagy elismeréssel adózott a szerzőnek, a könyvnek. Grimm lelkendezve ír róla, Dobrovsky és mások felhasználják műveikben. Egész Európa számára ez a könyv a szerb nyelv megismerésének egyetlen forrása. A szerző nemzetközileg elismert tudós lett.

A második, teljesebb, javított kiadásban Vuk elhagyta az illetlen szavakat, kibővítette a szóanyagot, s ezzel a szótár — mint a mai nyelvtudó-

sok megállapítják — a szerbhorvát nyelvtudomány alapvető kézikönyvévé vált.

Az első kiadásban fogalmazta meg Vuk egész életre szóló programját, melyet azután 50 évi munka és harc árán valósított meg.

Az Előszóban komoly szó esik a korabeli tudást összegezve a szerb irodalmi nyelvről, a népi nyelv irodalmi nyelvvé válásának szükségéről, amelyet már Dositej Obradović is emlegetett, de eddig nem valósult meg. Sokaknak — de különösen a karlócaiaknak, rosszul esett, hogy az orosz—szláv nyelvet Vuk nem tartja régi, romlatlan szerb nyelvnek, mint ők. Az Előszóban a szerző megemlíti az eddig használatos nyelvi realizációkat, a szerb nyelv nyelvjárásait (hercegovinai, reszavai és szerémségi — a felosztás alapja a -j helyettesítése). Természetesen ma már a felosztás korrekcióra szorul. Az Előszóban számos a népi szókincsből hiányzó, internacionális vagy egyházi szláv eredetű szó is szerepel, amelyek a Szótárban nem találhatók. A könyv nyelvéből látjuk, hogy Vuk maga is tapasztalta például a grammatika írásakor, hogy tiszta népnyelven nem lehet írni a mindennapi népi életen kívül eső témákról, szükség van idegen elemekre is a szaknyelvben, az elvont dolgok, viszonyok leírásában. Az Előszónak az irodalmi nyelvről szóló része mint Pavle Ivić véli „prvi Vukov sistematski manifest o jeziku" (Vuk első szisztematikus megnyilatkozása a nyelvről). (Pavle Ivić: Srpski narod i njegov jezik, Beograd, 1986/268. str.).

A Srpska gramatika az 1818-as kiadásban a Szótár része, a II. kiadásból azonban kimaradt, mert időközben, 1850-ben egy jobb jelent meg Đuro Daničić tollából. (Mala srpska gramatika). Vuk szerb nyelvtana az 1814-ben megjelent Pismenica alapos átdolgozása. Többek között új fejezetek jelentek meg, a példamondatok száma több, egyáltalában a bizonyító anyag jóval gazdagabb, a megállapítások is pontosabbak, egyesek egészen újak és alapvetők. A paradigmákban érvényesülő akcentuációról írottak is csak gazdagították a grammatikát. A névszó- és igeragozás paradigmái is bővültek, így egy többé-kevésbé teljes deklinációs és konjugációs rendszer áll előttünk. A nyelvtan a népnyelvre alapozott irodalmi nyelv normarendszerét foglalja össze, és még napjainkban is megállja a helyét. Természetesen mai szemmel nézve több hibája, hiányossága van a grammatikának. Talán az a legnagyobb, hogy hiányzik a mondattan feldolgozása. Ami a terminológiát illeti, sok gondot okozott a szerzőnek. Az egyházi szláv terminológia ugyanis nem felel meg a szerb nyelvnek, a legnagyobb segítséget a latin terminológia jelenthette volna, de annak is voltak sebezhető pontjai, ezért ha nem jelentett különösebb nehézséget, a szerző megszerbesített néhány egyházi szláv terminust, megtartva általában az egyházi szláv terminus technikusokat. Ez néha helyesírási következetlenséget hozott, mert olyan betűket, jeleket kellett megtartania, melyeket a szerző már kidobott a saját rendszeréből. A kényszer arra is rávitte, hogy az új szakkifejezéseket teremtsen.

Nagy vitára adott okot és alkalmat a Vuk-féle ábécé és ortográfia. A Vuk előtti ábécé a 30 hangra 48 jelet tartalmazott, ugyanazt a hangot több

jel is jelölte, pl. az -i, -o hangot, illetve egy jel a nyelvjárásoktól függően több hangot jelölhetett, mint például a jat, amelynek -e, i, -ije, -je hangértéke lehetett. Vuk leegyszerűsítette a régi, nem funkcionális cirill ábécét, amelyben több jel volt, mint hang és mégsem volt jel a szerb nyelv néhány különleges hangjának jelölésére (-nj, -lj, -ć és -đ). Vuk kidobta a régi grafémák közül a feleslegeseket és hat újat vitt be a rendszerbe, vagyis minden hangnak meglett a saját jele, egyetlen betűje. Ezzel Adelung elvét alkalmazta, amely így hangzott: „Úgy írj, ahogyan beszélsz." Ezért nevezték Vukot „szerb Adelung"-nak. Az eredmény az egyik legtökéletesebb, a gyökökre épülő, történelmi, morfológiai helyesírás helyett (morfo) fonológiai helyesírás, melynek közszájon forgó neve: „vukovica".

Amíg a népi nyelvre alapozott irodalmi nyelv eszméje aránylag gyorsan kivívta a helyeslést, sőt használatot is, addig a helyesírás csak harminc év után Vuknak szinte egyedül vívott, sok-sok idegölő harca, kemény, néha durvaságig fajuló, személyeskedő viták után vált egy nagyobb írócsoport írásává, de hogy elfogadott, hivatalosan elfogadott írásmóddá váljék — amit Vuk már nem ért meg — a Rječnik megjelenésétől egy fél évszázadnak kellett eltelnie. Különösen ellenezték „a szerencsétlen -j-t", a -lj és a -nj cirill betű írását. A pravoszláv egyház tekintélyét, befolyását féltve ragaszkodott a tradícióhoz, a régi írásmódhoz, az olvasóközönség is a Száva és a Duna mindkét oldalán szintén a régi mellett tette le voksát, mert már megszokta, megtanulta a régit. Az írók viszonyulását Lukijan Mušicki öntötte szóba: „... neće biti mnogo reforme ujedanput" (nem lesz egyszerre sok a reformból) — gondolván közben bizonyára az irodalmi nyelv és a helyesírás tüzetes megreformálására. Ellenfelei, a leghevesebbek a vajdaságiak, köztük Jovan Hadžić, Stevan Stratimirović, aki sok borsot tört Vuk orra alá, nyíltan hadakoztak újságokban, könyvekben az ő nyelvüket hibásnak tartó Vuk reformjai ellen. Magánvéleményüket a tudományos, irodalmi egyesületekben, szalonokban, kávéházakban, kolostorokban, iskolákban, hangoztatták. A „sánta ördög", „sánta antikrisztus", „igazi farkasa nemzetének, a vallásnak" — elnevezések a legszelídebbek közül valók. A kevés számú egyetértő pártfogó számára viszont: „az új szerb irodalom Mózese", „a boldogabb jövő záloga". Egyik olvasó például levelében azt írja, hogy előbb válik törökké, mint hogy Vuk helyesírásával írott könyvet olvasson. Mások azt írják: „Vracsaron, ahol a névrokonát és erdei rokonait fogdossák össze, egy gödörbe kellene záni." Egy zimonyi kereskedő szerint a másvilágon majd verést kap Cirilltől és Metodtól, hogy az ifjúságot a pogány -j-vel mérgezi. A külföld viszont elismerte Vuk érdemeit. Pl. Zamenhof, az eszperantó nyelv megteremtője írja: „... ez a balkáni zseni ... a legmodernebb helyesírást alkotta meg." A bolgárok is, sőt még az oroszok is felhasználták a Vuk-féle helyesírást helyesírásuk megreformálásakor.

Ami a Matica srpska és a Letopis szerepét illeti, újabban korrigálták a régi véleményt. Lj. P. Bjelica: Vuk i Matica srpska, Misao, 3. (32—33) Vuk és a Matica srpska c. 1986. február 16-án megnyílt kiállításról tudósítva mondja, hogy ez a kiállítás tanúsítja, hogy a Matica srpska fenn-

állásának első éveiben is sikeresen ellenállt a különféle társadalmi körülményeknek; és a Letopis lapjain néha szégyenlősen és óvatosan, néha nyíltabban közöl nemcsak népi termékeket, hanem véleményeket és cikkeket Vukról.

A Szótár, mint az ismertetők, bírálók megállapítják, egyetlenegy kiváló nyelvérzékű, népből származó, a népet jól ismerő ember Tršić-i szülőhelyéről, otthonából hozott és megőrzött szókincsének szótára. Az első kiadás 26 270 igazán népi használatú szót tartalmaz, annyit, amennyi a beszélő világának, környezetének, cselekvéseinek, ételének, italának, viseletének, játékainak, valamint gazdasági életének kifejezésére szükséges. A reáliákra vonatkozó szókincs a Szótár alapja, amit népi termékekből, folklórból, különféle szótárakból egészített ki a szerző. Vuk szótára annak a központi nyelvjárásnak „teljes" szókincsét — a vulgáris szavakat is — tartalmazza, amelyet az idegen szavak nagyjából elkerültek, s így egy aránylag tiszta patriarkális viszonyok között élő nép szóanyagát kapjuk, mint ellenfelei állították, „a parasztok, a pásztorok, állattenyésztők, a »prost narod« nyelvének" szóanyagát, abból az időből, mikor még a modern élet, a civilizáció nem követelt meg új szavakat, idegen szavak kölcsönzését. A Szótárban lefektetett szóanyag tulajdonképpen a mai nyelv alapszókincse.

A szótárszerkesztő megjelölte, hogy a három nyelvjárás közül melyikből való az illető szó, illetve honnan vannak rá adatok. Amelyik szó mellett ezt nem találjuk, ott a szerző csak a helyet, a vidéket, a régiót jelölte. (Szerbia és vidéke, Bosznia és Hercegovina, Horvátország, Szlavónia, Vajdaság.)

A szavak között vannak jövevényszavak is, például török, görög eredetűek, a vajdaságiak között sok a modern életre vonatkozó német, magyar, latin, francia, olasz eredetű, melyeket külön megjelölt a szótárszerkesztő. (A török szavakat például csillaggal jelölte, másoknál az eredeti alak olvasható a megjegyzésben.) A szavak jelentését német és latin nyelven adta meg a Szótár. Mint Vuk írja az előszóban, hogy a szerb ifjúság könnyebben tanulhassa ezt a két nyelvet, a latin nyelvű értelmezés viszont még a francia, az angol olvasók kedvéért is szerepel, hisz a latin nyelvet egész Európa irodalmárai ismerik. Vuk tehát széles olvasóközönségre számított. A jelentésekben idők folyamán természetesen változások következtek be, ma már több szónak más a jelentése.

A Szótár nem a mai értelemben vett szótár, a jelentés, a jelentésmező, a használat körére, értelmezésére szolgáló, a népi életre vonatkozó új adatok, vidám történetek, versek, közmondások, szokásleírások, önéletrajzi adatok érdekessé, olvasmányossá, a korabeli népélet enciklopédiájává teszik. A II. előfizetési felhívásban olvashatjuk: „... minden szerb és idegen, aki egy kicsit tud szerbül, megtudja, hogy kik a kraljicák, a lazaricák, a dodolák, ... a vilák, a boszorkányok, a vámpírok, a garabonciások ... hogyan ünneplik a szerbek a karácsonyt, a húsvétot, a védőszent ünnepét, hogyan imádkoznak, hogyan siratják meg halottaikat" stb. Ez nem tetszett a polgároknak, különösen a magyarországi szerb polgárságnak, nehezmé-

nyezték, hogy kimaradt a város nyelvének szókincse, noha az írók úgy olvashatták volna a Szótárt, mint Móricz Zsigmond és más jeles írók a magyar nyelv szótárait. Ami a Szótár és egyéb részei megfogalmazásának nyelvét illeti, az egy kelethercegovinai típushoz tartozó nyelvjárásnak, Vuk zsenialitásának köszönhetően, jóval enyhébb változata. Vuk lemondott a más nyelvjárásoktól elkülönítő speciális jellegzetességekről, így ez a változat alapul szolgálhatott az irodalmi nyelvnek. (Bőven akad példa a különböző népek nyelvének történetében arra, hogy az irodalmi nyelv valamelyik nyelvjárásból vagy nyelvjárásokból alakult ki.) A Szótár I. kiadásának érdemeit Pavle Ivić a következőkben foglalja össze: „A Szótár I. kiadása mindenesetre nem olyan mű, amely győzelmet hozott, de itt fogalmazódik meg az a program, amelyik ezt a győzelmet kivívta. Nem volt ez még a győzelem pillanata, hanem csak zászlóbontás, amely alatt hosszú harc után végre győzedelmeskedik." (Pavle Ivić: Srpski narod i njegov jezik, Beograd, 1986, 267. str.)

A Rječnik 1852-ben megjelent II. kiadása nagyon szépen tükrözi Vuk nézeteinek fejlődését, változását, Tršićből hozott nyelvének néhány sajátságáról való lemondását és más nyelvjárások figyelembevételét, miután terepjárásai során más nyelvjárásokat is megismert. Többek között ebben a kiadásban szerepelnek a -h, -tj, -dj, -mn, illetve -mnj hangok ejtését mutató alakok is, melyek az első kiadásban nem szerepeltek. A második kiadás szócikkeinek száma is megnövekedett, 47 427 a szócikkek száma, a szóanyag változatosabb, a vulgáris szavak Vuk bölcsességét bizonyítva kimaradtak, a nyelvjárási kép is gazdagabb. Mivel a hangsúlyozást Đuro Daničić pontosítja, most már mind a négy hangsúlyt figyelembe veszik és jelzik. Vuk bevitte a -h betűt és hangot a rendszerébe, viszont eliminálta a -d és -t jésítését a valamikori jat előtt. A jelentések lefordításában Daničić segített, aki a Szótár Vuk-féle koncepcióját ellenezte. Ellenzőinek a II. kiadás ellen is voltak kifogásai, úgyhogy a Szótár terjesztését betiltották Szerbiában. Vuk Daničićtól nem hagyta magát eltéríteni a régi koncepciótól, attól, hogy enciklopédiát ír, nem pedig klasszikus szótárt.

Nyelvészeti, de etnográfiai munkának is vehető a Srpske narodne poslovice (1840, Bécs). Vuk a népdalok, szavak gyűjtésekor a közmondásokra is figyelt, feljegyezte őket. Az összegyűlt közmondások, szólások megválogatása után ábécé rendben közölte őket. Az eredeti, elterjedt és használatos közmondásokat, szólásokat úgy dolgozta fel, hogy a legtöbbnek a jelentése, használata, eredete is megtalálható. Szellemes történetek, szokásleírások teszik érthetőbbé a szó jelentését, eredetét. A gazdag anyag bizonyítja, hogy valamikor sokkal gyakrabban éltek a közmondásokkal, kedvelték őket, a stílust színesebbé, változatosabbá, élénkebbé esetleg humorosabbá tevő tulajdonságuk miatt. Vuk a közmondásokban a nép szellemét vélte felfedezni, azért gyűjtötte őket. Sok közmondás, szólás általános, más népeknél is megtalálható, sok motívum mifelénk is ismert, de természetesen bőven vannak köztük sajátosabb, csak egy személyhez, egy helyhez, vidékhez kötődők is.

Az újszövetség lefordításával gyakorlatilag a népnyelv használhatóságát,

az új helyesírás könnyebb olvashatóságát akarta bizonyítani. Munka közben arra is rájött, hogy csak maga a népi nyelv nem elegendő ilyen szöveg *lefordítására,* módosított tehát elvein, felhasználta az egyházi szláv nyelv szavait is az absztrakt fogalmak visszaadására.

Az onomasztika, a néptudomány is sokat köszönhet Vuk Karadžićnak. Fontosnak tartotta a személy- és földrajzi nevek gyűjtését, feljegyzését, mert azok is a népnyelv egyfajta megnyilatkozásai. Már a Mala prostonarodna slavenoserbska pjesnarica (1814) előszavában elmondja Vuk, hol beszélik a legtisztábban a szerb nyelvet (a Drina és Morava között), a Drinán túl sok a török szó, a Moraván túl pedig Resava, Požarevac, Timok vidékén sok szép „slaveno-serbska" név van. Fel is sorol 115 férfi és 36 női nevet. A Rječnik első kiadásában is felsorol személyneveket, az alakból képezhető variánsaikkal együtt. Például a Vuk alapszóból összesen 45 származékot említ. (Vuilo, Vuin, Vuica, Vuja, Vujadin, Vujak, Vujan, Vujana, Vujeta, Vujo, Vujko stb.) A Rječnik II. kiadásában már 1939 személynév szerepel, köztük muzulmán nevek is. Számos földrajzi név is található a Rječnikben, makro- és mikrotoponímiát jelölők, helynevek, víznevek. A legtöbb Észak-Szerbiából, Crna Gorából, Boszniából és Dalmáciából való, azokról a helyekről, ahol ő maga is járt.

A belgrádi pasaluk helységeinek nevét is összegyűjtötte, még a pasalukon kívüli nahijákból is gyűjtött. Körülbelül 1950 nevet jegyzett fel. A földrajzi nevek gyűjtését a Danicában is sürgette (1827), mert a földrajzi nevek például nemcsak a földrajznak, hanem a történelemnek és grammatikának is szükségesek, fontos adatok. Vuk tudása birtokában kijavítja a korabeli idegen szerzők Szerbia leírásával foglalkozó műveiben a nevek szerepeltetésében tapasztalható tévedéseket.

A polemizáló Vuk a nála tanultabbak, a nyelvtudományban jártasabbak támadásaira válaszolva kénytelen volt utánanézni a kérdéses dolgoknak. Sok addig végig nem gondolt, ki nem fejezett, természetesnek tartott és elhallgatott, vagy szűkszavúan, félreérthetően fogalmazott állítást, véleményt kellett tisztáznia, újra precízen megfogalmaznia. Nem volt annyira konok, hogy idők múltával el ne fogadjon ellenfeleitől is valami olyat, ami az ő logikája, nyelvérzéke szerint is megállta a helyét. Így azután módosította eredeti elgondolását. Az irodalmi nyelvet illetően például a végleges megfogalmazásban észrevehetjük heves vitapartnereinek, a vajdasági íróknak és másoknak a hatását. Vuk ugyan az ijekavicát használó nyelvjárást akarta az egységes irodalmi nyelv alapjává tenni, de végül is nem ellenezte a többi nyelvjárás használatát sem azzal a kikötéssel, hogy nem keverik őket, nem csinálnak belőle makaróni nyelvet. Számos ellenfele közül csak néhányat említünk meg: a legtöbbet ártó, eszközökben nem válogató ellenfele Stratimirović érsek volt. Fried István jegyzi meg róla Adatok a szerb—magyar kapcsolatok a XVIII—XIX. század fordulóján (HITK 1970/4) c. tanulmányában: „Stratimirović nyelvi kérdésekben merevül konzervatív főpap, noha szabadon gondolkodó hírében állt. A jakubinus Hajnóczi Józseffel tart kapcsolatot, talán ő fordította le a Martinovics-féle uralkodóellenes röpirat. Az iskolapolitikában pozitív szere-

pet játszott, Karlócát ő alakítja művelődési központtá, Vuk nyelvi törekvéseiről azonban hallani sem akar, még Csaplovics János és Rumy Károly György közvetítése ellenére sem. Az egyház hatalmát, az egységet fenyegető újítási törekvésekkel szembeszállt, így a Vuk-féle helyesírással is."

Voltak olyanok is, akik barátból lettek ellenséggé, mint például Mušicki vagy Jovan Hadžić, a Matica srpska tagja, aki fiatalkori eszméit megtagadva kíméletlen harcot vívott az új helyesírás és a vele járó változások ellen.

A legviharosabb időszak az ötvenes évek ideje volt. Akkor dúltak a nagy viták, amelyhez Vuknak nem kevés energiára, kitartásra, bölcsességre volt szüksége. Az ifjúság, a pesti ifjúság meg olyan személyek, írók, költők, mint Branko Radičević, a költő vagy Đuro Daničić, a tudós, „Vuk fiókái-vučići" viszik diadalra Vuk eszméit, a gyakorlatban is alkalmazva, bizonyítva, hogy a legrejtettebb érzelmek árnyalt kifejezésére is alkalmas a változatos, képekben gazdag népnyelv. Branko például szülőhelye, a Szerémség nyelvét, az ekavicát tette irodalmi művei nyelvévé. Ő, aki Vuk szótárából, a népdalokból tanult szerbül, nagyra becsülte mesterét, tanítóját.

Vuk „nagy *levelező*" volt. Leveleinek száma kb. 7000, csak az általa írtak száma 2000. Még ma is találhatók ki nem adott, számba nem vett levelek, mint például a Zomborban mostanában felfedezettek. A körülbelül 1000 levélíró között nemcsak hazaiak, hanem külföldiek is találhatók, akik németül, oroszul, angolul, franciául, sőt a kor eszperantóján, latinul is leveleztek Vukkal. A legkülönfélébb rendű és rangú személyektől érkeztek a levelek, az egyszerű nép fiaitól koronás főkig. Férfiak és nők is szerepeltek a levélírók között. A levelezés Vuk számára fontos volt. Az állandó harcban, vitában a levél a meggyőzés eszköze, válaszadás, reagálás a kritikára, javaslatra, tanácsra. De írt kérelmet támogatásért, fellebbezést, panaszt stb. A levelek tárgya sok alkalommal a kultúra, az irodalom szervezése, elméleteinek, javaslatainak terjesztése, könyvkiadás, könyvterjesztés, előfizetés-gyűjtés, mecénáskeresés, elszámolás, magánügyek, s mindenek felett a családi levelezés, feleségének, Annának írt meghatóan szép levelei, valamint gyermekeinek és anyósának küldött sorai, levelei. Mindebből a levélhalomból előtűnik az ember, a tudós, a barát, a vitapartner, a családapa morális és emberi képe, s mindezek mellett a kor viszonyai, politikai, irodalmi, kulturális eseményei. Ötven év keresztmetszetét kapjuk Vuk leveleinek olvasásakor, ebbe az időbe beletartoztak például a szerb felkelések vagy a 48-as forradalom évei is.

Vuk a *krónika- és életrajzíró* régóta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy megírja a felkelés történetét. A felkelés krónikáját, a felkelők és más híres személyek életrajzát író Vuk ragaszkodott a tényekhez, a látottakhoz, a hallottakhoz, a szemtanúk, átélők adataihoz. „. . . Arra törekedtem, írja egyik levelezőtársának, amennyire az lehetséges volt, hogy az igazat megleljem s semmit ellene ne mondjak." A kor és a korban élő személyek hiteles képét festi a szerző. Adatait Leopold Ranke történetírónak és másoknak is rendelkezésére bocsátja.

A felkelésnek nemcsak a fényes pillanatairól, hős személyeiről emlékezik meg, hanem az árnyoldalairól, az egyszerű emberről, az egyszerű felkelőről, az emberi gyengeségekről, a kegyetlenségekről, a tömegpszihózis okozta jelenségekről stb. S teszi mindezt tárgyilagosan, legendateremtési szándék nélkül, képeket villantva fel az események sorából, tömören, gazdag szókinccsel, szép, érzékletes nyelven, „hogy a szerbek jobban megismerjék egymást", és hogy megismertesse Európával a bátor szerb népet és megmentse „e hőstettek hírét, ha már az élő tanúkat a fekete föld takarja".

Ami az életrajzokat illeti, körülbelül hatvanról van tudomásunk. Szerbek, törökök ihlették meg valamilyen tettükkel, személyi tulajdonságukkal. Az első felkelés szereplői közül például Karađorđe, Hajduk Veljko Petrović, Hadži Ruvim, Petar Teodorović Dobrnjac életrajzát olvashatjuk, írt még Miloš Obrenovićról és tanácsadó testületének több tagjáról, az írók közül például Dositej Obradovićról, II. Petar Petrović Njegošról. Megörökítette néhány guzlicásnak, énekmondónak, adatszolgáltatójának életrajzát, mint pl. Tešan Podrugović, Filip Višnjić, az öreg Milija, Đura Milutinović és a többiek életét és tevékenységét. A hősénekek hőseit is megörökítette. Marko Kraljević, Starina Novak, Radivoje és Grujica, Sibinjanin Janko, Kariman uskok, vagy a törökök közül Smail-aga Čengić stb. kaptak életrajzot.

Most, miután megkíséreltük bemutatni Vuk Stefanović Karadžićot és munkásságát a saját munkái és a hihetetlenül gazdag szakirodalom alápján, a következő idézettel zárjuk szerény ismertetésünket: „Sokrétű és hosszan tartó befolyásával Vuk Karadžić túltett a szerb kultúrtörténet legnagyobb alkotóin is. A más népekre tett, de különösen a Balkánon kifejtett hatásával, befolyásával olyan magasságokba emelkedett, ahol mind a mai napig egyedül áll" — mondja Vojislav Đurić akadémikus a Vuk születésének 200. évfordulójára rendezett ünnepség alkalmával.

De talán a legméltóbb befejezés Vuk szavainak felidézése: „Mindezekben a munkákban az én fő vagyis egyetlen törekedésem népünknek a haszna és dicsősége volt."

Fontosabb felhasznált irodalom

Andrić Ivo: O Vuku kao piscu, Naša književnost, knj. I, 1946

A szerbhorvát irodalom kistükre — A kezdetektől 1945-ig, Szerk. Szeli István, Božidar Kovačević, Bp.

Belić Aleksandar: Vuk Karadžić, Srpski književni glasnika, knj. 38—39.

Belić Aleksandar: Vuk Karadžić i naš književni jezik, Naš jezik, knj. VI. 1939.

Belić Aleksandar: Karadžić, Vuk, Enciklopedija Jugoslavije, 5. 1932.

Barbarić Stevan: A nemzeti affirmáció mint a közép-európai romantika jellegzetessége, HITK, 25./1975.

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza, Bp. 1963. 1967.

Benkő Loránd: Nyelvtörténet és mai nyelv, Ált. Nyelv. Tan. V.

Bjelica Lj. P.: Vuk i Matica srpska, Misao, 1987. február 25.
Dr. Bori Imre: Magyar—délszláv irodalmi kapcsolatok, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Novi Sad, 1970.
Bori Imre: A XIX. századi magyar és szerb népiesség problémáiról, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II. Értekezések, Monográfiák 8. Újvidék, 1984.
Boškov Živojin: Tvorac srpske književne kritike, Letopis, knj. 361. 1947.
Daničić Đuro: Rat za srpski jezik i pravopis, U Budimu, 1847.
Dávid András: Szilágyi Mihály alakja a délszláv vitézi énekek tükrében, Tanulmányok, 1969.
Dávid András: Hunyadi János — két nép hőse, Korszerű Magyartanítás, 1. sz. 1970.
Dávid András: Délszláv epikus énekek — magyar történeti hősök, Forum, Újvidék, 1978.
Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok, Akadémiai Kiadó, Bp. 1972.
Dobrašinović dr Golub: Vuk Stefanović Karadžić, Dečje novine, 1978.
Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai, Bp. 1984.
Fehér Ferenc: A Vuk évforduló kapcsán a Magyar Szó Kilátó c. mellékletében 1987. első felében hetente megjelenő írásai.
Fenyő István: A szerb népköltészet hatása a magyar irodalmi gondolkodás fejlődésére a reformkor kezdetén, HITK, 9. sz. 1971.
Fried István: A szerencsétlen lányka (Adatok a szerb népköltészet magyar recepciójához), HITK, 3. sz. 1970.
Fried István: Szerbia fölfedezése a magyar felvilágosult történetírásban, HITK, 2. sz. 1970.
Fried István: Romantika, szerb népköltészet, Magyar irodalom, HITK, 25. 1975.
Fried István: A kelet-közép-európai klasszicizmus és Vitkovics Mihály, HK, 36—37. sz. 1978.
Fried István: A szerb—magyar irodalmi kapcsolatok jellegéhez a felvilágosodás korában, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II., Értekezések, Monográfiák 8. Újvidék, 1984.
Fried István: Adatok a szerb—magyar kapcsolatokhoz a XVIII—XIX. század fordulóján — Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II., Értekezések, Monográfiák 8. Újvidék, 1984.
Fried István: Vitkovics Mihály szerepéhez a magyar irodalmi népiesség fejlődésében, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II., Értekezések, Monográfiák 8., Újvidék, 1984.
Fried István: Vitkovics Mihály szerepéhez a magyar irodalmi népiesség fejlődésében, HITK, 14. sz. 1973.
Fried István: Jankovich Miklós és a magyar népköltészet-kutatás, Ethnographia, Bp. 1986.
Georgijević dr Krešimir: Vuk i Stratimirović, Letopis, knj. 361. 1947.
Harmat Béla: Balladák, versek sorsközösségben (Pável Ágoston válogatott műfordításai és versei), Üzenet, 1987. 6. sz.
Ivić Pavle: Srpski narod i njegov jezik, Beograd, 1986.
Karadžić Vuk Stefanović: Srpski rječnik istolkovan nemačkim i latinskim riječima, u Beču 1818 (Fototipska izdanja, Beograd, 1966 i 1969, priredio Pavle Ivić).
Karadžić Vuk Stefanović: Srpske narodne poslovice, u Beču, 1849.

Kašić Jovan: Vojvođanska leksika u Vukovom Rječniku, God. Fil. Fak. u Novom Sadu, X/1967.
Kašić Jovan: Gradske reči u Vukovom Rječniku, God. Fil. Fak, u Novom Sadu, XI/1. 1968.
Kecmanović Ilija: Vuk Karadžić, njegov život i rad, Sarajevo, 1947.
Mladenović Aleksandar: O narodnom jeziku Jovana Rajića, Novi Sad, 1964.
Mladenović Aleksandar: Sava Mrkalj i njegovi prethodnici u reformi predvukovske cirilia, God. Fil., Fak. u Novom Sadu X/1967.
Novak Vilko: Pavel Ágoston, A szlovén—magyar kapcsolatok úttörője, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II., Értekezések, Monográfiák 8., Újvidék, 1984.
Pais Dezső: Nyelvünk a reformkorban, Bp. 1955.
Pavlović Zvezdana: Udeo Vuka Karadžića u onomastičkim proučavanjima, kézirat.
Srpske junačke pesme — priredio Rajko Petrov Nogo, Beograd, 1987.
Popović Pavle: Povodom Vukove stogodišnjice, Srpski književni Glasnik, Knj. VI. 1922.
Póth István: Szerbek Pest-Budán és Vitkovics Mihály, HK, 36—37. sz. 1978.
Póth István: A magyar—szerb együttműködés gyümölcsöző évei, 1850—1867, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok, II., Értekezések, Monográfiák 8., Újvidék, 1984.
Šević Milan: Štamparija jermenskog manastira, Letopis, knj. 301. 1923.
Sekulić Isidora: Beleške o Vukovoj godini, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XVIII. 1938.
Szeli István: Útban egymás felé, Forum, 1969.
Sziklay László: A kelet-közép-európai romantika néhány főbb jellemvonása, HITK, 25. sz. 1975.
Skerlič Jovan: Istorija nove srpske književnosti, Beograd, 1953.
Szreznyevszki Ivanovics Iszmail: Vuk Stefanović Karadžić, biografska i bibliografska skica (novi prevod), Srpski književni glasnik, knj. LII, 1937.
Stefanović Vuk: Mala prostonarodna slaveno-serbska Pesnarica, u Vieni, 1814.
Stefanović Vuk Serbianac: Pismenica serbskoga jezika po govoru prostoga naroda, u Vieni 1814.
Stojanović Ljubomir: Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića, Beograd — Zemun, 1924.
Tolnai Vilmos: A nyelvújítás elmélete és története, A magyar nyelvtudomány kézikönyve, Bp. 1929.
Veselinović-Šulc Magdolna: Vuk Stefanović Karadžić fogadtatása a magyar irodalomban, HITK, 5—6. sz. 1971.
Veselinović-Šulc Magdolna: Vitkovics — Vuk — Mušicki, HK, 36—37. sz. 1978.
Veselinović-Šulc Magdolna: A magyar és a szerb preromantika költészetének viszonyulása a német irodalmi irányzatokhoz a XVIIII—XIX. század fordulóján, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok, II. Értekezések, Monográfiák 8., Újvidék, 1984.
Vukova prepiska, I—VII, Beograd, 1907—1913.

Rezime

Vuk Stefanović Karadžić i njegovo doba

Živeo je, stvarao, polemisao u drugoj polovini XVIII veka i u dve trećine XIX veka. To je doba racionalizma i prerastanja racionalizma u romantizam. Mesto: Beč, kulturni i naučni centar. Beč za Vuka Stefanovića Karadžića nije samo mesto prebivanja njegove porodice već i mesto njegovog naukovanja, mesto službovanja njegovog prijatelja, inspiratora Jerneja Kopitara, cenzora i naučnika. Tu se opredelio za doživotni zadatak: da proučavajući jezik kao sredstvo uzdizanja naroda, polazeći od narodnog jezika, učini književnim jezikom. Kvalitativne promene književnog jezika pak nameću izradu jedinstvenog pravopisa. Da bi se književni jezik digao na adekvatni nivo potrebno je da pesnici, pisci proniknu u čiste izvore narodne poezije. Potrebno je dakle prikupiti tvorevine narodne poezije kako bi se zahvatilo iz „izvora" prošlosti. Pravilna upotreba jezika rađa potrebu za gramatikom i rečnicima. Naučnici pojedinih jezika pišu tada širom Evrope, pišu za nove korisnike jezika gramatike i rečnike. To je učinio i Vuk Stefanović Karadžić. Ova borba nije bila beskorisna. Dovela je do toga da su se u centru interesovanja javnosti našla pitanja o jeziku. Borba se vodila na teoretskoj i praktičnoj razini svugde u korist reformatora. Krajem XVIII i u prvoj polovini XIX veka raste intenzitet prikupljanja narodnih pesama, pripovedaka, uopšte narodnih umotvorina. Srpske narodne pesme stiču evropsku slavu. Na primer Grimm i Goethe spominju ih sa najvećim poštovanjem u nemačkim časopisima.

U XVIII veku izgrađuje se metodologija proučavanja tekstova. Filozofske teorije najneposrednije deluju na istraživanja u lingvistici. U XVIII veku naučnici se intenzivno interesuju za postanak jezika. U to vreme počinje se širiti spoznaja o različitosti jezičkih struktura. Do sedamdesetih i osamdesetih godina XIX veka u lingvistici preovlađuje istoricizam. Po Paulu Hermanu bez istoricizma nema lingvistike. Mladi gramatičari su uveli novu metodu u istoriju indoevropskih jezika: komparativno-istorijsku metodu.

U XIX veku javlja se folklorizam. To znači da se profesionalna umetnost počinje na neki način koristiti proizvodima folklora. Zahvaljujući ovom pravcu ponovo se otkriva narodno pesništvo, i počinje njegovo prikupljanje. U doba preromantizma i romantizma folklor se naučno istražuje, a ono što je najvažnije, to je njegovo prikupljanje. Tako je došlo i do prikupljanja širom sveta slavnih srpskih junačkih pesama. U Srbiji XIX vek je vek ustanaka i borbi za oslobođenje. Međutim XIX vek nije samo razdoblje političkih revolucija već i revolucija u kulturi i književnosti. Među začetnicima kulturne revolucije nalazi se i Vuk Stefanović Karadžić. S obzirom da životopis Vuka Stefanovića sadrži izvesna objašnjenja njegovih aktivnosti, to valja navesti neke važnije etape u njegovom životu. Preci Vuka Karadžića su iz crnogorskog plemena Vasojevića. U vreme turskih najezda njegovi preci kreću se prema Nikšiću, a zatim žive u Petnicama. U XVIII veku nastanjuju se u Tršiću i tu se rodio Vuk Stefanović Karadžić. U novom okruženju patrijalharni način življenja iz napuštenih krajeva i dalje dominira. Veliča se prošlost i junaštvo, peva se o precima, o njima pričaju se priče. Život u takvoj sredini ostavio je traga i naVuka, i stvorio naklonost prema folkloru, prema prikupljanju narodnih umotvorina, prema stvaranju takvog jezičkog komunikacijskog sredstva koje je pristupačno narodu. Vu kje rano naučio čitati i pisati. Godine 1805. Vuk prelazi u Karlovce na doškolovanje. Nemajući svedočanstvo o

osnovnoj školi on ne bude primljen u gimnaziju. 1813. godine Karadžić pređe u Austriju i stiže u Beč. Tu sretne Jerneja Kopitara, cenzora slavenskih spisa koji ga nagovori da prikuplja narodne pesme i pripovetke i da izradi rečnik i gramatiku. 1814: Vuk već objavljuje Malu prostonarodnu Slaveno-serbsku pesnaricu, Pismenicu — prvu gramatiku srpskog jezika (za Srbe) korišćene u svakodnevnoj upotrebi. Narednih godina Vuk prikuplja narodne umotvorine, publikuje ih, kao i radove iz oblasti reforme jezika. Poslednja njegova publikacija je iz 1862. godine. To je IV knjiga srpskih narodnih pesama. Štampana je u Beču u 1500 primeraka.

Opus Vuka Stefanovića Karadžića je opširan. U delima Vuk se kao pisac pojavljuje u višestrukoj ulozi: kao filolog, reformator jezika i pravopisa, pisac rečnika, folklorist, hroničar ustanaka, kao biograf, kritičar, organizator kulture. Vuk je autor prikaza, lingvističkih studija, putopisa, rasprava, pisac replika na napade u vezi sa reformom pravopisa, biograf narodnih junaka, crkvenih velikodostojnika. Vuk je bio i etnograf. Rečnik, zbirka poslovica, Kovčezić, Život i običaji naroda srpskog čine riznicu manifestacija patrijalhalnog života. Valja o Vuku govoriti i kao filologu, autoru prve gramatike, sastavljaču prvog rečnika, reformatoru pravopisa. On piše: „odredio sam sebi zadatak da pošto-poto pokažem svijetu srpski narodni jezik u svojoj njegovoj izvanrednoj čistoti, onakav kakav jeste." Kritičari se slažu u tome da je Rječnik u izdanju od 1818. godine je najznačajnije delo Vuka imajući u srpskoj kulturi najznačajnije dejstvo, delo kojim je zasnovao temelj današnjeg književnog jezika. Njegova gramatika obuhvata sistem normi književnog jezika zasnovanog na narodnom jeziku. Ideja književnog jezika zasnovanog na narodnom jeziku relativno brzo je usvojena, dok je pravopis tek posle duge borbe, koju je skoro sam vodio Vuk, usvojen — što Vuk nije doživeo — tek posle pola veka računajući od objavljivanja Rječnika.

Umro je 1864. godine u Beču. Mošti su mu prenete 1887. godine u Beograd i sahranjen u Sabornoj crkvi pored Dositeja Obradovića.

Summary

Vuk Stefanović Karadžić and His Time

Vuk Stefanović Karadžić created his works and polemized in the second part of the XVIII century as well as in 1850's. It was the period of rationalism and its growing into romantism. Place: Vienna, the cultural and scientific centre. For Vuk Vienna was not only the town where his family was staying and where he was studying but also the place where his friend and inspirer the censor and scientist Jernej Kopitar had lived. Here he had made up his mind for a lifelong mission: to study language as a means of educating people and starting from the vernacular influenceing its transformation into literary language. Qualitative changes of the literary language enforced working out a unique orthography. To raise the literary language on the ade — quite level it was necessary that the poets and writers got into the heart of the original sources of the folk poetry. Collecting the creations of the folk poetry it was possible to seize from the „wells" of the past. The correct use of the language brought forth the need for grammars and dictionaries.

All over the Europe scientists of individual languages wrote grammars and

dictionaries for the new users of languages. Vuk Stefanović Karadžić had done the same. This struggle was not useless. It had brought questions about languages into the centre of public interest. The struggle had been led on theorethical and practical level, always in benefit of the reformers. At the end of the XVIII century as well the first half of the XIX century the interest in collecting folk songs, stories and all kind of folk art was increased. The serbian folk songs attained fame. Grimm and Goethe for example were mentioned with greatest respect in German journal.

The methodology of text studying was developed in XVIII century. The Philosophical theories directly influenced the researches in linguistics. In that period the scientists were deeply interested in the origin of the language. The main reason was that the knowledge spread about the existing differences of linguistic structures. By the end of the XIX century linguistics was dominated by historicism. According to Paul Hermann without historicism linguistics could not exist. The young grammarians had introduced a new method into the history of the Indoeuropean languages: the comparative — historical method.

Folklorism had appeared in the XIX century. It meant that the professional art had started in a way using the products of folklore. Thanks to this trend the folk poetry was revealed and the period of its collecting began. In the period of preromantism and romantism folklore was scientifically explored as well as collected. All over the world famous serbian heroic poems were collected. The XIX century in Serbia was the period of uprisings and struggles for liberation. However the XIX century was not only a period of political revolutions but at the same time revolutionary changes in culture and literature. Among the founders of cultural revolution was Vuk Stefanović Karadžić. As his biography gives some explanations of his activities it have to be taken into consideration. Some more important phases of his life have to be presented in this article.

Vuk Karadžić's ancestors had originated from the Montenegrian clan Vasojević. During the Turkish invasion his ancestors had moved to Nikšić and after that to Petnici. In the XVIII century they settled down in Tršić where Vuk Karadžić was born. In the new surrounding the patriarchal way of life from the abandoned regions still dominated. The past and heroism were glorified, tales were told as well as songs were sang about the ancestors. Life in such surrounding left traces i Vuk and aroused inclination toward folklore, its collecting as well as creation of a linguistic means for communication which would be accessible for people. Vuk had learned early to write and read. In 1805 he moved to Karlovce to complete his education. He was not accepted in grammar-school because he had not a certificate about finished elementary school. Then he had moved to Austria, in Vienna. There he had met Jernej Kopitar, the censor of slavic texts who succeeded in persuading him to collect folk songs and stories and to work out a dictionary and grammar. In 1814 Vuk had published the Little Folk Slavic — Serbian Song Book, and Grammar Book, the first grammar of serbian language (for Serbs) for everydey use.

The following years Vuk has been collecting folk art as well as other works in field of language reform and published them. His last publication was printed in 1862. It was the Fourth Book of serbian folk songs, published in Vienna in 1500 copies.

The opus of Vuk Stefanović Karadžić is very extensive. In his works he has

appeared in manifold role: as philologist, language, and orthography reformer, creator of the dictionary, collector of folk arts, chronicler of uprisings, biographer, critic and organizer of cultural events.

Vuk was the author of many reviews, linguistic studies, travels biographer of national heroes and church dignities. He was an etnographer too. The Dictionary, Collection of Proverbs, The Chest, Life and Customs of Serbian People made the treasury of manifestations of the patriarchal life.

It is necessary to speak about Vuk as a philologist, author of the first grammar, writer of the first dictionary and reformer of the orthography. The critics agree that his Dictionary published in 1818 is among the most important of his works, and has the most significant influence in serbian culture laying the foundation of the up-to-date literary language.

He wrote: „... I have set myself the task to show the world the serbian vernacular in his exceptional purity, as it is..." His grammar includes a system of norms of literary language based on vernacular. The idea of the literary language based on vernacular is relatively quickly adapted while the orthography was accepted after long struggle which Vuk led all by himself, and which he did not live to see — after half century, counting from the publishing of the dictionary.

He died in Vienna in 1864. His relics were brought to Belgrade in 1887 and buried in the Cathedral next to Dositej Obradović.

S. J.

Original scientific paper

Takács Miklós

EGY XV. SZÁZADI KONZOL A PÉTERVÁRADI ERŐD FALÁBAN

1692. október 18-án rakta le Karl Eugen de Croy herceg, osztrák altábornagy a ma is álló, Vauban-rendszerű péterváradi erőd alapkövét.[1] Az építkezés csak majdnem száz év múlva, 1780-ban vagy 1783-ban fejeződött be.[2] Az erőd magja, a fellegvár azonban igen gyorsan megépült. A kezdeti sietséget a török háború eseményei indokolták.[3] 1690-től ismét török kézen volt Belgrád, így Péterváradnál lehetett, és kellett az észak felé törő szultáni seregeket feltartóztatni. A vár jelentőségét a hadiesemények igen hamar igazolták. Már 1694 őszén Szürmeli Ali nagyvezír serege ostromolta,[4] de bevenni nem tudta. Az ostrom sikertelenségének oka a nagyszámú védő mellett az is, hogy a vár védművei már jelentős mértékben kiépültek. Az ostrom menetét szemléltető alaprajzon[5] a felső vár kontúrjai, a bástyák elrendezése már nagyjából megfelel a végleges állapotnak. Egy 1697-es térképről[6] azonban pontosan leolvasható, hogy a felső vár védműveinek jelentős része még csak fagerendákból összerótt palánkkal megerősített földsánc. Az építkezés az ostromlók által legkönnyebben megközelíthető nyugati és délnyugati oldalon indult,[7] itt épült fel a Lipót- és az Ince-bástya.[8] Egy 1693-as alaprajz[9] szerint e védművek ekkor már készen álltak. Az új falak felhúzását, a régi, a kor hadviselési színvonalának már nem megfelelő középkori építmények[10] szakaszos rombolása előzte meg, amit a bécsi Udvari Haditanács által idevezényelt[11] aknászalakulatok végeztek el. Az Udvari Haditanácshoz intézett jelentésekből[12] kitűnik, hogy a korai építkezések egyik nagy hátráltatója az anyaghiány volt. Ekkor ugyanis még nem létezett a várépítés ellátására tervezett mind a nyolc téglagyár.[13] E körülmény folytán a legkorábbi építkezések a falak textúrája alapján is könnyen felismerhetők. A későbbi bástyák és falak alapanyaga vörös tégla, csak a sarkokat erősítik kőlapokkal. Az 1690-es évek elején ezzel szemben még a helyszínen található összes anyagot felhasználták: a várhegy zöldesszürke sziklájának[14] darabjait — ezeket általában csak egy oldalukon faragták simára —, a középkori monostor és vár fehér mészkőkvádereit,[15] sőt néhány kő ágyúgolyót is. Az építőanyag nagyon is különböző méreteiből adódó egyenlőtlenségeket kiegyenlítő tégla-

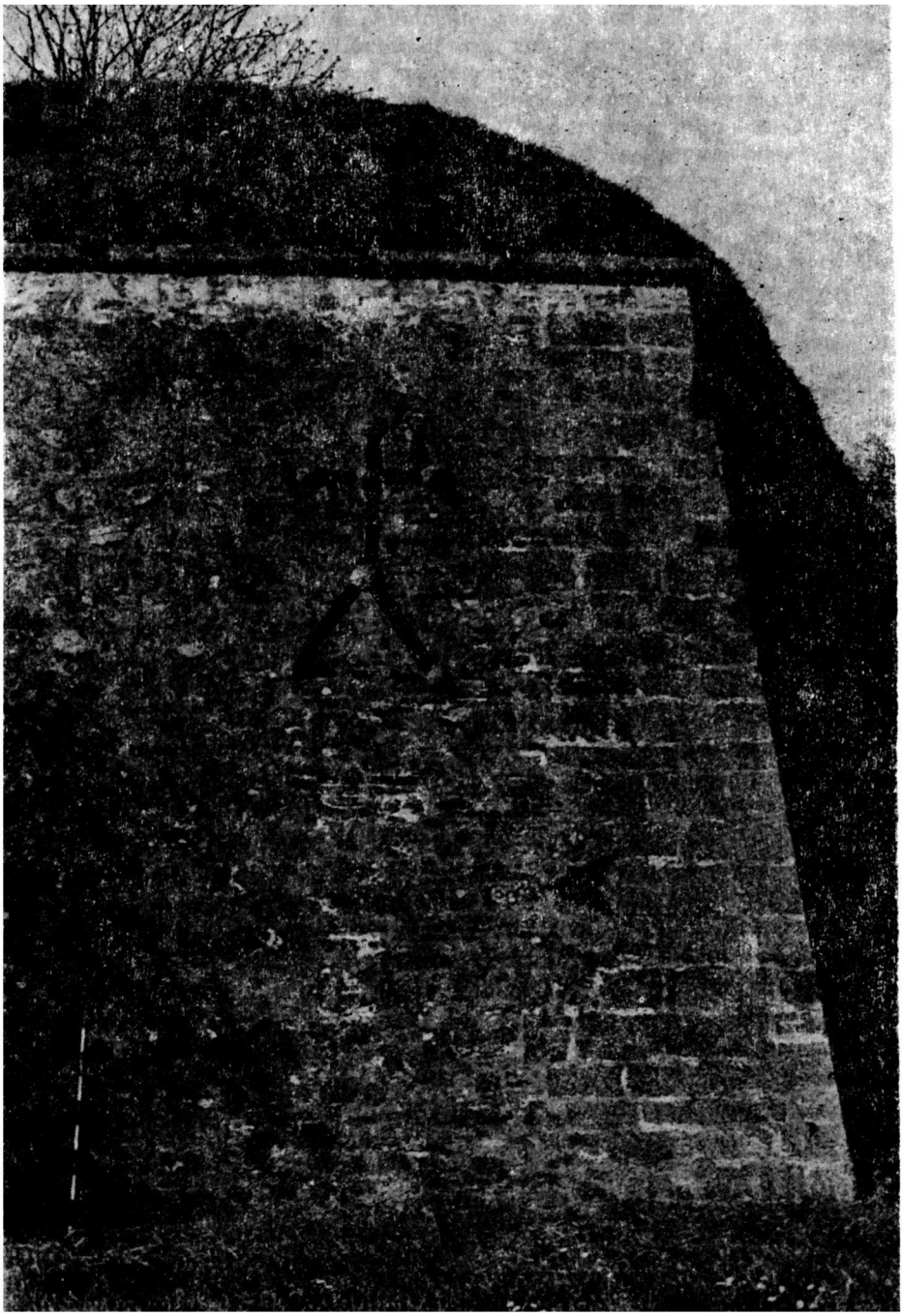

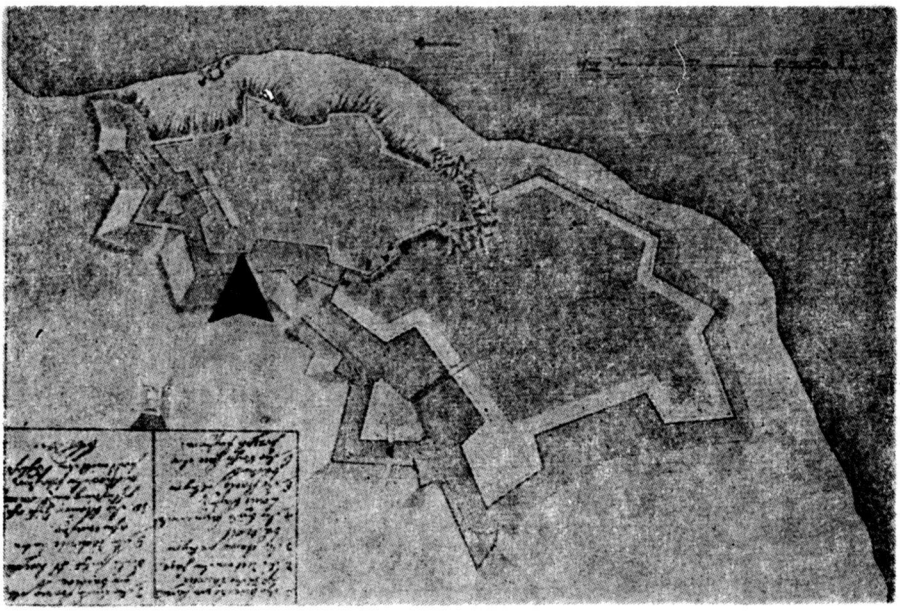

sorokkal, és sok habarcs felhasználásával küszöbölték ki. Az építőanyag sokfélesége ellenére is e falak igen szilárdak, homlokzati oldaluk sima, csak az itt-ott befalazott ágyúgolyók ugranak ki a fal síkjából.

Az Ince-bástya déli homlokán a fal felhúzásakor hét kő ágyúgolyót úgy helyeztek el, hogy ezek egy ábrát rajzoljanak ki, ha egyenes vonalakkal kötjük össze őket (1. kép). Az ábrát vagy egy kiterjesztett karú emberalaknak, vagy pedig — ami talán még valószínűbb — egy háromszög alakú talapzaton álló keresztnek értelmezhetjük, attól függően, összekötjük-e a két alsó ágyúgolyót (az 1. képen szaggatott vonalakkal jelölt szakaszt). Mindkét magyarázatnak van alapja: a nagyméretű alak a védők erejét szemléltethette,[16] a kereszt pedig arra utalhatott, hogy a vár keresztény kézen van. Bármi volt is az ágyúgolyókból kirajzolt, és annak idején feltehetően festéssel is kihangsúlyozott ábra értelme, bizonyos, hogy a „pszichológiai hadviselés" egy XVII. század végi megnyilvánulásával állunk szemben. Erre utal a helyválasztás is (a 2. képen, Pétervárad egy 1700 körüli alaprajzán[17] az ábra helyét nyíl jelzi). Az Ince-bástya déli homloka a külső védművek elkészülte előtt távolról is jól látható volt, másrészt a felső vár déli kapujához e bástya tövében vezetett az út. Így a Pétervárадra délről, a Török Birodalom irányából érkező barát vagy ellenség az ábrát biztosan észrevette.

Az ágyúgolyókból kirajzolódó ábra jobb alsó sarka alatt (az 1. képen nyíllal megjelölt helyen) egy fehér mészkőből faragott konzol[18] látható (3. kép). Valószínűleg nem véletlenül rakták be a falba éppen ezen a helyen a széles, torz emberfejet ábrázoló építészeti tagozatot, számomra azonban nem világos, milyen módon erősíti egymás mondanivalóját a két ábrázolás. Két tény kétségbevonhatatlan. Egyrészt: a falazás technikájából következe-

zik, hogy előbb építették be a konzolt, és csak utána az ágyúgolyókat. Másrészt a kő spolium — nem a XVII. század végi építkezések alkalmával faragták. Egy korábbi épület boltozatának volt a része, a vár falába csak másodlagosan került. Első pillanatásra hajlamosak lehetünk arra, hogy a konzolt egyszerűsége miatt a román kori emlékek közé soroljuk. A részletformák azonban bizonyítják, hogy e látszat csal.[19] A nagyméretű, kerek szemek, amelyeket alulról is, felülről is szemhéjak keretelnek, az orrnyeregnél összeszűkülő, lejjebb viszont igen erősen kiszélesedő, lapos, pisze orr, a külön megmintázott orrlyukak, az egyetlen ívből kiképzett szemöldök és orr, a szélesre széthúzott száj, valamint az, hogy az arc széle egyben az építészeti tagozat oldalsó lezárása is, mind a Parler-műhely irányába mutatnak.[20] Az azonosítást erősíti, hogy az e műhely elveit követő építészmesterek nagy előszeretettel helyeztek a boltozatindításokba torz ember- vagy állatfejet ábrázoló, ún. maszkos konzolt.[21] A péterváradi erőd falában levő konzol természetesen nem áll azonos szinten a Parler-műhely legkimagaslóbb alkotásaival,[22] azoknál jóval durvább faragású. Meg kell említeni azonban, hogy vannak egyszerű kiképzésű „maszkos konzolok" is,[23] és a péterváradi kő mai, meglehetősen egyenetlen felülete legalábbis részben, az azt már mintegy három évszázada mosó eső málasztó hatásának is tulajdonítható.

A péterváradi erőd falába helyezett építészeti tagozat megfaragásával kapcsolatba hozható műhely és stílus nevét a Parler építészcsaládtól kapta. Peter Parler a luxemburgi házból származó IV. Károly német-római császár (1346—1378) prágai udvarában élt, és itteni alkotásain alakította ki az ún. szép stílust, amely a mestervándorlás révén Közép- és Kelet-Közép-Európa számos országában elterjedt.[24] A középkori Magyarország-

ra a Parler-körhöz tartozó mestereket IV. Károly császár középső fia, Zsigmond király (1387—1437) hívta be,[25] aki a budai királyi palota építkezésein alkalmazta őket. A királyi megbízatáson kívül a műhely a gazdagabb városokban — Budán, Kassán (Košice, Čs), Segesváron (Sighişoara, R), Brassóban (Braşov, R) stb. — is vállalt munkát, de felfogadták őket a nagyhatalmú bárók is — Eberhard Albeni, Stiborici Stibor, a Cilleiek, az Újlakiak stb. Tekintsük át a péterváradi ciszterci monostor és vár XV. század eleji történetét[26] olyan szempontból, hogy található-e a Parler-műhely tevékenységéhez kapcsolható adat. A IV. Béla (1235—1270) által 1237-ben alapított, és még a XIII. század középső harmadában felépült monostor[27] kegyura és a monostort körbefogó vár birtokosa 1439-ig a király. Ekkor Albert király (1437—39) Garai László macsói bánnak adományozta a várat és a monostor kegyúri jogát.[28] A birtoklástörténet az elkövetkező fél évszázadban igen változatos, de a hiányosan fennmaradt írott források segítségével ma már minden részletében pontosan nem rekonstruálható. A várra és a monostor javadalmaira a Szerémség másik nagybirtokosa Újlaki Miklós is szemet vetett.[29] A Pétervárad birtoklásáért folyó harc részleteire nincs adat, csak a végeredmény ismeretes. 1449-ben a két báró kiegyezett, és együttes felterjesztésük alapján V. Miklós pápa (1447—1455) egy egri egyházmegyei klerikust Buslai Bertalant nevezte ki a monostor kommendátorává.[30] Az új kommendátor azonban semmiképpen sem tekinthető semleges személynek. Pietro de Thomasi velencei követ 1458-as jelentése[31] arra utal, hogy Buslai Bertalan Újlaki Miklós féltestvére volt. Garai László tehát nemcsak a monostor kegyúri jogát osztotta meg Újlaki Miklóssal, hanem abba is beleegyezett, hogy annak egy rokona legyen a monostor és jövedelmei irányítója. Engedékenységének egyik oka lehet az is, hogy Újlaki őt feltehetően valamilyen módon kárpótolta. A két főúr az 1450-es években közeledett egymáshoz,[32] mégis Garai László 1455-ben újra megpróbálta megszerezni Pétervárad. V. László királlyal (1440—1457) átíratta[33] Albert király adománylevelét, és a kői (ma: Banoštor) káptalan megjegyzése szerint birtokába be is vezették.[34] Ennek ellenére a már említett velencei követjelentés szerint[35] 1458-ban még mindig vagy ismét Újlaki Miklós féltestvére Buslai Bertalan áll a monostor élén — de már de Thomasi szerint nem kommendátor, hanem apát! Egy budai ház adásvételi szerződéséből[36] pedig az derül ki, hogy 1464 előtt néhány évvel a péterváradi apátot Imrének hívták. E ponton a vár és a monostor birtoklástörténetének ismertetését meg is szakíthatjuk, mivel a Parler-műhely Mátyás király (1457—1490) korában már nem létezett.[37]

Az írott forrásokban nem található utalás arra, hogy Péterváradon a XV. század első felében építkezések folytak volna. Ez ennek ellenére is valószínű. A monostor és a vár Albert király 1439-es adománylevele, és V. Miklós pápa 1449-es oklevele szerint is romos.[38] A pápai oklevél — mivel Rómában állították ki — nem biztos, hogy a valós állapotot tükrözi. Albert király ezzel szemben Péterváradon személyesen is járt,[39] oklevelének szavai feltétlenül hitelt érdemelnek. Mégis a XV. század középső harma-

dában az ország főurai gyakran megfordultak a várban és a monostorban. Itt tanácskoztak az ország leghatalmasabb bárói: Hunyadi János, Újlaki Miklós, Cillei Ulrik két ízben is (1448, 1454).[40] Mátyás király is többször járt itt (1463, 1475),[41] sőt ő volt az, aki fényes külsőségek közt, a főurak jelenlétében 1463-ban éppen e várban kötött szövetséget a Velencei Köztársaság követével.[42] A Pétervárad iránti megnövekedett érdeklődés a vár egyre nagyobb jelentőségével magyarázható,[43] nem valószínű azonban, hogy a főurak, Hunyadi János kormányzó vagy Mátyás király napokat, sőt heteket töltött volna egy romos helyen. A Garai László vagy Újlaki Miklós által kezdeményezett pétervárádi építkezések mellett szól az is, hogy mindkét főúri család nagy építtető hírében állt. Újlaki Miklós az iloki (középkori magyar nevén újlaki) vár palotáját és ferences templomát újíttatta fel a XV. század középső harmadában[44] — és itt Andjela Horvat megállapítása szerint[45] — Parler képzettségű mesterek is dolgoztak. Garai László nevéhez pedig a budai Nagyboldogasszony-templom északi oldalkápolnájának felépítése, valamint a kőszegi és a siklósi vár palotájának átépítése kapcsolódik.[46] Garai László a Parler-műhellyel egy másik úton is kapcsolatba kerülhetett. Parler képzettségű mestereket fogadtak fel több épület kivitelezésére[47] a Garaiak legközelebbi szövetségesei és ligatársai a Cilleiek[48] is.

A felsoroltak alapján a pétervárádi erőd Ince-bástyájába falazott Parler-stílusú konzolt egy helyi, XV. század közepi építkezés maradványának lehetne tartani, ha nem lenne egy olyan körülmény, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. A XVII—XVIII. századi erőd falába a pétervárádi mellett más szerémségi középkori épületek kövei is belekerültek. A fentebb már említett iloki várból is szállítottak ide építőanyagot,[49] egy olyan helyről, ahol a Parler-műhely tevékenysége bizonyított.[50] Igaz ugyan, hogy az írott források szerint iloki kövek csak III. Károly (1711—1740) idejében kerültek át Pétervárádra — akkor amikor az Ince-bástya már több évtizede készen állt. Kétségeinket ezen ellenvetés mégsem oszlathatja el, mert egy olyan korábbi szállítás is elképzelhető, amelynek nem maradt ránk írott nyoma. Biztos eredményeket csak a várban jelenleg is folyó régészeti feltárások[51] hozhatnak.

Jegyzetek

[1] Šmit, R.: Petrovaradinska tvrđava u vreme od 1687 do 1692, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu 6 (1933) (e művet a továbbiakban Šmit (1933)-ként idézem:) 189. old.

[2] A pétervárádi erőd építéstörténetét a bécsi Heeresarchiv anyaga alapján R. R. Schmidt tekintette át részletesen: Šmit, R.: Petrovaradinska tvrđava — Povodom proširenja puta Petrovaradin—Kamenica —, Kulturno-privredni pregled, mesečni dodatak Službenom listu Dunavske banovine 5 (1939)/6—7 (:e művet a továbbiakban Šmit (1939)-ként idéztem:) 164—165. old.; uö: Varadin, in: Vojvodina II; Od Velike Seobe do kraja XVIII veka, szerk.: Popović, D. J. Novi Sad 1941,

(e művet a továbbiakban Šmit (1941)-ként idézem) 350—366. old. E monográfia a háború kitörése miatt befejezetlen maradt, forgalomba nem került. Egy példányát az újvidéki Matica srpska könyvtára őrzi. Péterváradhoz 1. még: Vranić, M.: Petrovaradin, Foto-monografije „Jugoslavija", Novi Sad 1963, 10. old.; Marković, Ž.: Novi Sad i Petrovaradin, Novi Sad 1984, 4. old.

[3] Az eseménytörténet egy új összefoglalása: Szakály F.: Hungaria eliberata, Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683—1718, Budapest 1986, 92—122. old.

[4] Szakály F.: i. m. 107—108. old.; Gömöry G.: Pétervárad ostroma 1694-ben, Hadtörténelmi Közlemények 3 (1890) 20—35. old.

[5] Šmit (1941) 351. old. levő térkép.

[6] Šmit (1933) 187. old. levő alaprajz.

[7] Šmit (1933) 188, 190. old.; Šmit (1941) 352—353. old.

[8] A bástyák nevüket minden valószínűség szerint I. Lipót császárról (1657—1705), illetve a Szent Liga háborúit igen nagy pénzösszegekkel támogató XI. Ince pápáról (1676—1689) kapták. Tevékenységükre 1. Szakály F.: i. m. 19, 25, 26—28 stb. old.

[9] Šmit (1941) 350. oldalon levő alaprajz.

[10] A középkori várépítészet fejlődésére 1.: Gerő L.: A magyar várépítés kialakulása a honfoglalás korától; Jellegzetes építési korszakok és ezek előzményei az európai várfejlődés keretében, in: Várépítészetünk, főszerk.: Gerő L., Budapest 1975, 9—44. old. A péterváradi középkori vár a XVII. század végén annyira elavult volt, hogy 1687 és 1691 közt ötször is harc nélkül gazdát cserélt: Šmit (1933) 178—186. old.

[11] Šmit (1933) 188, 190. old.

[12] Šmit (1933) 190. old.

[13] Šmit (1941) 356. old.

[14] A Várhegy sziklájának fő összetevője egyes adatok szerint szerpentin: NN: Pétervárad, in: Révay nagy lexikona, XV. kötet, Ottó-Racine, Budapest 1922, 387. old.; mások szerint pala: Petrović, B.: Razvitak Novog Sada od osnivanja do naših dana, in: Petrović, B. — Milisavac, Ž.: Novi Sad, 1956, 9. old.

[15] Dernschwamm János 1553-as leírása szerint (Babinger, F.: Hans Dernschwamms Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55), München — Leipzig, 1923, 5. old.) a vár igen fehér, amiből joggal következtethetünk arra, hogy falainak alapanyaga mészkő volt.

[16] Gerlach István 1573-as leírása szerint a budai vár török helyőrsége hasonló célzattal a Bécsi kapu boltíve alá egy „óriás" lábszárcsontját, állkapcsát valamint nagyméretű fegyvereit aggatta ki. Fekete L. — Nagy L.: Budapest története a török korban, in: Budapest története II., szerk.: Gerevich L. — Kosáry D., Budapest 1973, 345. old.

[17] Šmit (1941) 353. oldalon levő alaprajz

[18] Méretei: magassága: 19,5 cm; a konzolt felülről lezáró fedőlemez hossza: 28 cm. Az adatokat a fényképről mértem le.

[19] Köszönettel tartozom dr. Marosi Ernőnek és dr. Tóth Sándornak, amiért utat mutattak a konzol helyes értelmezéséhez.

[20] A konzol párhuzamai: Homolka, J.: Peter Parler, der Bildhauer, in: Die Parler, und der schöne Stil 1350—1400; Europäische Kunst unter

den Luxemburgen, szerk: Legner, A., III. köt., Köln, 1978; 28—29 oldalon levő képek; Gerevich L.: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig, in: Budapest története II, i. m. 258. old., 65. ábra; Cevc, E.: Slowenien, in: Die Parler i. m. II. köt., 442., 444. oldalon levő képek; uö.: Kroatien, in: Die Parler i. m. II. köt. 449. old. Horvat, Z.: Izgradnja lađe zagrebačke katedrale, Peristil 23 (1980) 80. old. 31. ábra; Horvat, A.: O utjecajima Parlerova praškog kruga na arhitektonsku plastiku iz Iloka, Peristil 6—7 (1963/64) 38. old. 3. ábra.

21 Homolka, J.: i. m. 28. old.; Horvat, A.: i. m. 37. old.

22 Ilyenek pl. a prágai Szt. Vitus-dóm konzoljai: Homolka, J.: i. m. 29. old.

23 pl. a zágrábi székesegyház egy konzolja: Horvat, Z.: i. m. 80. old. 31. ábra.

24 A Parley-műhely tevékenységének nagyszabású, négykötetes összefoglalása: Die Parler i. m.; rövid, de jól használható áttekintés: Cevc, E.: Parler, in: Enciklopedija likovnih umjetnosti, 3. köt. Inj-Portl, Zagreb, 1964, 632—633. old.

25 Marosi 9: Ungarn, in: Die Parler i. m. II. köt. 451—453. old. uö.. Buda (Ofen) königliche Burg, in: Die Parler i. m. II. köt. 453—454. old.; uö.: Kassa (Košice, Kaschau) Pfarrkirche St. Elizabeth, in: Die Parler i. m. II. köt. 456. old.; uö.: Gótika, in: A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig, szerk.: Aradi N. — Feuerné Tóth R. — Galavics G. — Marosi E. — Németh L., Budapest, 1983., 93—101. old.

26 Pétervárad középkori történetét számos kutató elemezte. Egymásnak elég gyakran ellentmondó kutatási eredményeik áttekintése külön dolgozat tárgyát képezheti. Hat tanulmányában is foglalkozott a monostor és a vár történetével Érdújhelyi M. A legpontosabb eredményeket tartalmazza: A kalocsai érsekség a renaissance-korban, Zenta 1899, 88—92., 195—198. old.; főleg a régebbi horvát szakirodalomra támaszkodik: Turković, M.: Povijest opatija reda cistercita (ordinis cisterciensis) u Hrvatskoj—Slavoniji i Dalmaciji, Sušak 1936, 62—67 .old.; a monostor történetének legteljesebb összefoglalása: Pataki V.: A pétervárádi ciszterciek a középkori Kelenföldön, A ciszterci rend budapesti Szt. Imre Gimnáziumának Évkönyve az 1941—42. iskolai évről, Budapest, 1942., 21—26., 34—35. old.; e dolgozat megállapításaira támaszkodik: L. Hervay F.: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria, Bibliotheca Cisterciensis 7, Roma 1984, 133—140. old.; a középkori vár építéstörténetéhez l.: Horváth A.: Várak és erődök építészete a középkori Délkelet-Magyarországon, Kandidátusi értekezés, Budapest 1983; Kézirat, MTA Kézirattár, Budapest, 48—52. old.

27 A monostor építési idejére l.: Érdújhelyi M.: i. m. 195. old.; alaprajzát l.: Šmit (1933) 179. oldalon levő ábra.

28 Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban OL) D. L. 13445 és 13446; az adománylevelet első ízben Érdújhelyi M. publikálta: Pétervárad hadászati jelentősége (Hadtörténeti tanulmány) Bács—Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 8 (1892)/1, (e munkát a továbbiakban Érdújhelyi (1892)-ként idézem) 19. old. 1. és 2. jegyzet. Garai László életútjához l.: Mályusz E.: Zsigmond király uralma Magyarországon, Gondolat, Budapest, 1984., 35—38., 50—53.,

55—56. stb. old.; Fügedi E.: Ispánok, bárók, kiskirályok; A középkori magyar arisztokrácia fejlődése, Budapest, 1986., 340—341., 369—370. stb. old.

29 Šmit (1939) 164. old.; Pataki V.: i. m. 40. old.; Újlaki Miklós életútjához l.: Reiszig E.: Az Újlaki-család, Turul 57 (1943) 9—13., 56—59. old.; Fügedi E.: i. m. 340., 346., 355—358. stb. old.

30 Lukcsics P.: A XV. századi pápák oklevelei, II. köt., Budapest 1938, 266. old. 890. sz.; idézi Pataki V.; i. m. 40. old.

31 Nagy I.—Nyáry A.: Magyar diplomácziai emlékek I. Mátyás király korából, I. köt., Budapest, 1875., 19. old. 14. sz. Köszönettel tartozom dr. Kubinyi Andrásnak, hogy ezen adatra felhívta figyelmemet.

32 Reiszig E.: i. m. 12. old.

33 OL D. L. 13446 — idézi Érdújhelyi (1892) 19—20. old. 2. jegyzet.

34 OL D. L. 13445 — idézi Érdújhelyi (1892) 20. old. 1. jegyzet.

35 Nagy I.—Nyáry A.: i. m. 19. old. 14. sz.

36 Pataki V.: i. m. 51. old. 155. jegyzet.

37 Marosi E.: Gótika i. m. 120—122. old.

38 OL D.L. 13446 — idézi Érdújhelyi (1892) 22. old. 1. jegyzet; Lukcsics P.: i. m. 266. old. 890. sz.

39 OL D. L. 13446 — idézi Érdújhelyi (1892) 22. old. 1. jegyzet; 1. még: Sebestyén Gy.: A magyar királyok tartózkodási helyei, Budapest, E.: é. n., 77. old.

40 Reiszig E.: i. m. 10., 12. old.

41 Sebestyén Gy.: i. m. 87., 90. old.

42 Első ízben elemzi ezt az adatot a vár története szemszögéből: Klaić, Vj.: Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I. köt., Zagreb 1880, 185. old.

43 Érdújhelyi (1892) 21—30. old.; Pataki V.: i. m. 44—45. old.

44 Marosi E.: Gótika i. m. 101. old.; Vukičević—Samardžija, D.: Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji, Zagreb, 1986., 104—108. old.

45 Horvat, A.: i. m. 101. old.

46 Marosi E.: Gótika i. m. 101. old.

47 Cevc, E.: Slowenien i. m. 441—444. old.

48 A Cilleikről l.: Mályusz E.: i. m. 37—38., 91—93. stb old.; Fügedi E.: i. m. 309., 313—314. stb. old.

49 Laszowski E.: Hrvatske povijesne građevine, 1. köt., Zagreb, 1902., 64. old.

50 Horvat, A.: i. m. 36—38.

51 A feltárások 1986 ősze óta folynak, vezetőjük Radmilo Bunardžić, az újvidéki Városi Múzeum régésze.

Rezime

Konzola iz XV veka u Petrovaradinskoj tvrđavi

U studiji se obrađuje arhitektonski fragmenat, konzola uzidana u Inoćentijev bastion Petrovaradinske tvrđave iz XVII veka. Na osnovu paralela iz Celja, Zagreba, Budima i Iloka može se zaključiti, da je ova konzola nastala u prvoj polovini XV veka, i da ju je izradio klesar parlerovske radionice. Na mestu današnje tvrđave u srednjem veku nalazila se belefonska, ili dru-

gim imenom petrovaradinska cistercitska opatija koju je godine 1234 ili 1235 osnovao ugarski kralj Bela IV. Patronat nad opatijom preuzeo je 1439. godine Ladislav Gorjanski. U darovnici kralja Alberta izričito se napominje, da je zgrada ruševna. Ipak, u drugoj polovini XV veka u opatiji su više puta boravili najmoćniji ugarski velikaši, kao i sam kralj Matija Korvin. Može se dakle sa dosta sigurnosti pretpostaviti, da je dolaskom novog patrona otpočela rekonstrukcija opatije i utvrđenja, koje ju je okruživalo. Uprkos ovoj činjenici bilo bi preuranjeno vezati konzolu iz Inoćentijevog bastiona uz ove radove. Naime, tokom izgradnje nove utvrde u XVII veku dovožen je materijal za gradnju između ostalog i iz Iloka, gde je prisustvo majstora Parlerovog kruga već dokazano.

Resummee

Konsole aus dem 15. Jahrhundert in der Festung Peterwardein

Diese Studie ist einer Konsole gewidmet, die in die Bastion Innocentius der Peterwardeiner (Petrovaradin, Pétervárad, Ju.) Festung aus dem 17. Jahrhundert eingemauert ist. Man kann auf Grund der Parallelen aus Celje, Zagreb, Buda, Ilok usw. darauf folgen, dass diese Konsole aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhundert stammt, und ist ein Werk eines Meisters der Bauhütte Parler. An der Stelle der heutigen Festung stand im Mittelalter die Zisterziensenabteil Bélakút oder Peterwardein, die der ungarischer König Béla IV. im Jahre 1234. oder 1235. gegründet hat. Im Jahre 1439 bekam das Patronat der Abtei Ladislaus von Gara. In der Urkunde der Donation steht, dass das Gebäude ruinös ist. Trotzdem kamen hier mehrmals in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts nicht nur die mächtigsten Baronen Ungarns, sondern auch selbst der König Matthias Corvin. Es ist also zu vermuten, dass unter dem neuen Patron mit der Rekonstruktion der Abtei und ihren Verteidigungsmauern begonnen worden ist. Es wäre aber verfrüht darauf zu folgen, dass die Konsole aus der Bastion Innocentius sicher ein Rest dieses Umbaues ist. Es ist nämlich während des Baues der Festung im 17. Jahrhundert auch aus Ilok Baumaterial gebracht worden, wo die Anwesenheit der Bauhütte Parler im 15. Jahrhundert schon beweist ist.

Bela Duranci

„Abszurd költészet lapjai"

MAURITS FERENC

Ezekkel a szavakkal jellemezte Oto Bihalji-Merin művészettörténész Maurits Ferenc alkotótevékenységét a PIROS FRANKENSTEIN című monográfia előszavában, amely az újvidéki Forum kiadásában jelent meg 1970-ben. A hetvenes évei felé járó, nagy élettapasztalattal rendelkező és a képzőművészeti életet minden rezdülésében ismerő szaktekintély többek között az alábbiakat írta róla:

„Az önpusztítás képei és vázlatai: vádak vagy panaszok. Hogyan látja eredetét ez az ifjúság, egzisztenciáját és az életben lehetséges utakat? Kérdések és feleletek rajzceruzával és bántóan disszonáns akkordokkal. Némely fiatal művész talán elcsügged majd, megöli magát. Ám amíg rajzol és fest, az öngyilkosságot az alakokra hárítja... Az abszurd költészet lapjai ezek... Egy finom rezdülésű ifjúság antennái, amelyet a halál foglalkoztat, mielőtt az életet megismerte volna."

MAURITS FERENC (1945) alkotótevékenysége mintegy két évtizedre nyúlik vissza. Első kiállítása 1964-ben volt a Forum klubban, de ezt már maga sem tartja lényegesnek. Életrajzát többnyire az 1966-os szabadkai önálló tárlatával kezdi, első kollektív kiállításaként pedig a Képzőművészeti Találkozó 1967 júliusától szeptemberéig nyitva tartó, az ország művésztelepeinek alkotótevékenységét bemutató szemlét nevezi meg.

Szinte magától kínálkozott az alkalom, hogy két évtizedre (1968 — 1987) kerekítsük le Maurits Ferenc képzőművészeti tevékenységét, hisz ezáltal módunkban állt a felölelt időszakot megelőző rendkívüli jelentős két évet előkészületi jellegűnek minősíteni, s az 1987-es év is sajátos jelentőséget nyert.

Ez utóbbi kapcsán említeném meg, hogy a szabadkai városi múzeumban még az idén megnyílik Balázs G. Árpád (1887—1981) retrospektív kiállítása születésének századik évfordulója alkalmából, sor kerül a zentai művésztelep 35 éves tevékenységének megünneplésére (1952-ben az ország első művésztelepeként jött létre), s az idén ünnepeljük a szabadkai Képzőművészeti Találkozó negyedszázados fennállását is.

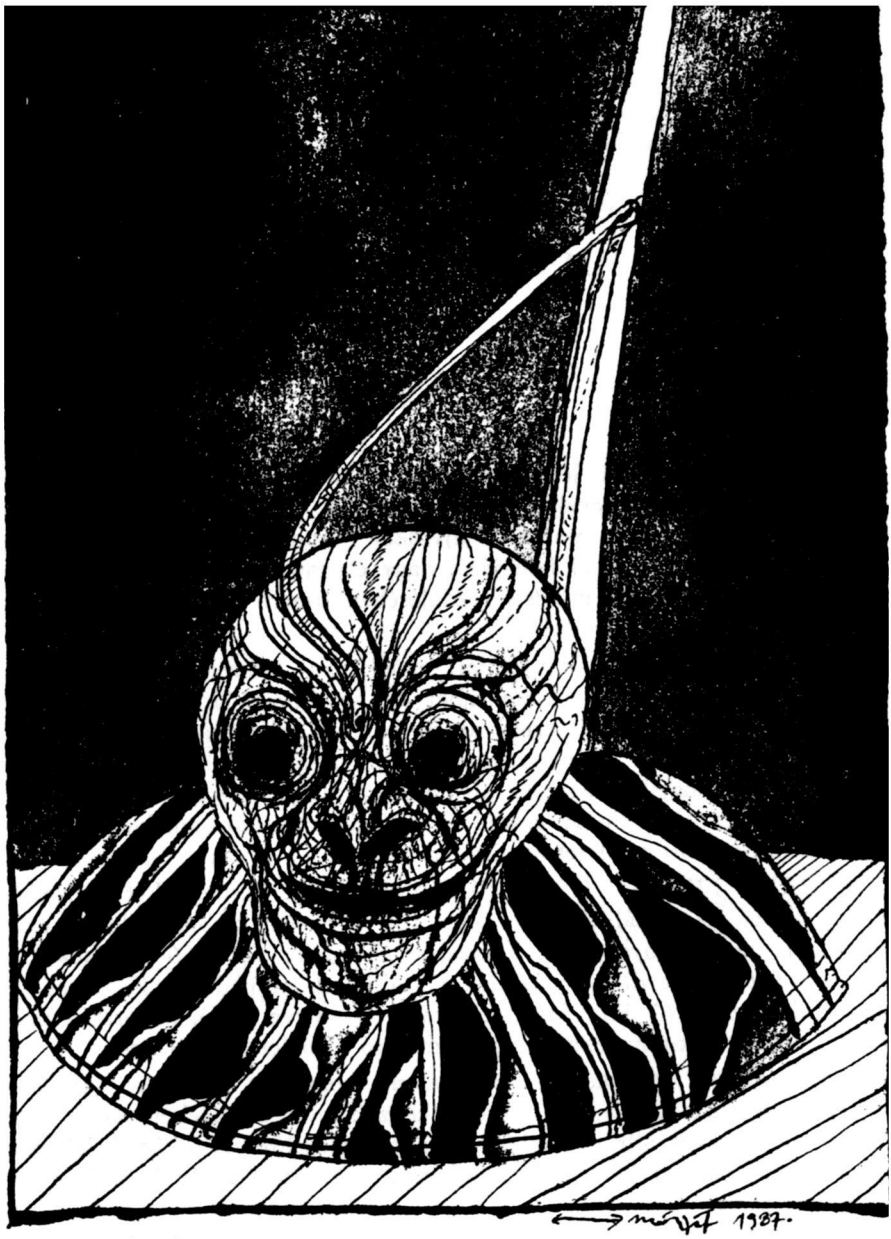

Maurits két évtizeddel ezelőtt szinte ugyanabban az időpontban — december 11 és 20 között — állította ki negyven rajzát Belgrádban a grafikusok közösségének galériájában, éppen amikor a Kolarac Népegyetem kiállítótermében megnyílt Antonie Segui argentínai születésű párizsi művész litográfiáinak a tárlata (1967. dec. 5—15.). Világszemléletük és

kifejezésmódjuk közelsége is bizonyítja, hogy alkotónk sajátosan kreatív személyiség, akinek munkássága nem viseli magán a vajdasági képzőművészeti tevékenység ismertetőjeleit.

Maurits az újvidéki Iparművészeti Középiskola befejeztével a Forum klub alkotói körébe került, ahol 1964-ben állította ki először munkáit.

Groteszk alakjainak szinte naiv megjelenítése, kompromisszum nélküli felszabadultsága felkeltette az érdeklődését Dévics Imrének (1922—1971), a Képzőművészeti Találkozó igazgatójának, a topolyai művésztelep megszervezőjének, aki mind a színház, mind a képzőművészet terén ösztönösen ráérzett, hogy ki a tehetség. Az említett klub és Dévics Imre nem mindig kellőképpen méltányolt tevékenysége külön tanulmányt érdemelne a vajdasági képzőművészeti életre gyakorolt hatását illetően.

Így került sor arra, hogy a fiatalos lendületével, tájékozottságával és kreativitásával a „tévesen értelmezett regionalizmussal" szembehelyezkedő Új Symposion nemzedékéhez tartozó Maurits Dévics Imre meghívására 1966. október 14-én önálló tárlattal mutatkozott be a Képzőművészeti Találkozó téli szalonjában. Az újvidéki Ifjúsági Tribün közvetítésével Szabadkára került alkotások alaposan hozzájárultak a szabadkai képzőművészeti élet állóvizének a felkorbácsolásához. Azért mondjuk, hogy hozzájárultak, mert az említett évben a szabadkaiak már megismerkedhettek a belgrádi alkotók új figurativitásával, Olja Ivanjicki, Dušan Otašević, Radomir Reljić és mások munkáival, akikről Peđa Milosavljević a következőket mondta, amikor a Politika c. napilap díját adta át Reljićnek: „Új utakon az alkotói bizonytalanságba . . ." Reljićhez hasonlóan Maurits is „bátran teszi meg látomásai tárgyává azt a csodát, amit embernek nevezünk".

Szokványosságtól mentes és kihívó rajzai szinte sokkhatásúak voltak; autentikus látásmódra és egy érzelmeit hangsúlyozottan kifejezésre juttató fiatal művész lázongásáról tanúskodtak. A műértő közönség olyan szenzibilitással került szembe, amely nem a művésztelepek világában jött létre, nem is a háború előtti intimitás képezte kiindulópontját, hisz maga az alkotó sem tartozott a konjovići gesztusok és expresszionizmus csillagképébe.

A gyermekkor Duna-parti virradatainak színvilágában élő alkotó bekerült egy forrongó fiatal nemzedékbe, amely erőteljesen megrázkódtatta a bevett alkotásformákat és maga mögé utasította a provinciális istenségeket. Bányai János, Tolnai Ottó és más irodalmárok társaságában, Leonid Šejkával és a Mediale csoport tagjaival barátkozva egyidőben vált erőteljes képi kifejezésvilágú költővé és görcsbe ránduló vallomásokban lecsapódó vonalhálózatával a rajz költőjévé.

Az Egy őszi reggel portréja című képének látnoki tekintetével már 1967 nyarán, a palicsi kiállítóteremben egyértelműen és határozottan tudomásunkra hozta, hogy kiindulópontjául nem a vajdasági tájban gyökerező regionalizmust választotta. A síkság erőteljes formáinak, színeinek és embereinek a képfelület absztrakt szabadságáig terjedő konjovići élményétől áthatott művésztelepi festőkkel ellentétben Maurits korunk emberének a földrajzi mélységeibe hatolt, amihez az ösztönzést a 60-as évek lázongó ifjúságának elektrosokkos nyugtalansága szolgáltatta. Alkotóinknak ahhoz a köréhez tartozott, amelyet megnyilatkozások egész sorával jellemezhetünk. (Lásd az Umetnost 1969 október—novemberi számát.)

— „Számomra a festészet, s ezáltal maga az alkotótevékenység csupán

egy lehetséges módja, hogy ne érkezzem meg üres szívvel életem végére." (Olja Ivanjicki)

— „Mihez kezdjen, aki nem tud úszni a pocsolyában, s képtelen elviselni a brekegést? Mit tehet, minthogy egy kőhajítással megzavarja ezt a nyugalmat. A valódi értelemben vett alkotótevékenység elképzelhetetlen ilyen kőhajítás, viharkeltés, gátszakítás nélkül." (Dušan Otašević)

— „Sajnálom az embereket bizonytalan sorsuk miatt, amiért képtelenek megsejteni azt. Az egyetlen kilátást a magam és a mások számára a problémák racionális megközelítésében, a nevetésben, az iróniában, a kitartásban és a türelemben látom, ami gyakorta váltja fel az ideológiát." (Slavoljub Radojčić)

Maurits kőhajítását, nevetésben, iróniában, kitartásban és türelmességben való feláldozását Siniša Vuković kommentálta a NIN-ben a grafikusok közösségének galériájában megrendezett tárlat alkalmából:

„Nem teljesen bizonyos, hogy ennek a fiatalnak mind a negyven különös rajzára — amely mindeddig teljesen ismeretlen volt képzőművészeti életünk számára — azt mondhatjuk, hogy biztos helye lesz valahol korunk művészetének áttekinthetetlen térségében. Az viszont teljesen bizonyos, hogy Maurits rajzainak szemfényvesztéssel határos kifejező ereje, expresszivitása nélkülözi a művészire vagy művészietlenre törekvést."

A rákövetkező évek igazolták be, hogy ez a fiatalos „gondtalanság" nem volt más, mint nemzedékének tenniakarása, annak a nemzedéknek, amely rájött, hogy a várakozási idő elmúlt! Mauritsot annak idején leginkább az „siettette", hogy a saját és a vele azonos véleményen levők irodalmi elgondolásait megfelelő intézitású képzőművészeti kifejezésformában jelenítse meg.

Az első önálló belgrádi tárlat felvillanását az 1968-as októberi szalonon való részvétel, majd a Kritikusok választották c. kiállítás követi. A Vajdaság képzőművészete ma elnevezésű széles körű szemle katalógusában, amelyet a Vajdasági Képzőművészet Szövetsége adott ki 1968-ban Újvidéken, Đorđe Jović a következőket írja Mauritsról, a legfiatalabb nemzedék tagjáról: ... fiatalságával olyan festészetet teremtett, amely nem illeszthető be tartományunk képzőművészetének egyik vonulatába sem. Metaforákkal telített, költői és fantasztikus elemektől buzgó forrásának leghangsúlyosabb eleme a látvány expresszivitása. Festészetében a kifejezőeszközök hol képzőművészeti jelenségek, hol meg a tárgyi költészet egyidejű szimbólumai. Maurits alaposan hozzálátott a figuratív nyelv tényleges értékeinek birtokbavételéhez, amely az agresszivitás mind erőteljesebb hatására igyekszik teljességében tagadni a realitás dimenzióját."

A kiállítás valamivel később a belgrádi Művészeti Pavilonba került, ahol Marija Pušić képzőművészeti kritikus is láthatta: „A vajdasági képzőművészekre alkotótevékenységük formajegyeikre való tekintet nélkül jellemző a tájhoz és annak emberéhez való kötődés. Valószínűleg a tartomány legjobb alkotói alakították ki bennünk ezt a viszonyulást. Ugyanilyen erőteljes hatást gyakorolnak az expresszionista törekvések is, amelyeket Milan Konjović, az egyik legkiemelkedőbb idősebb alkotó és Maurits Ferenc,

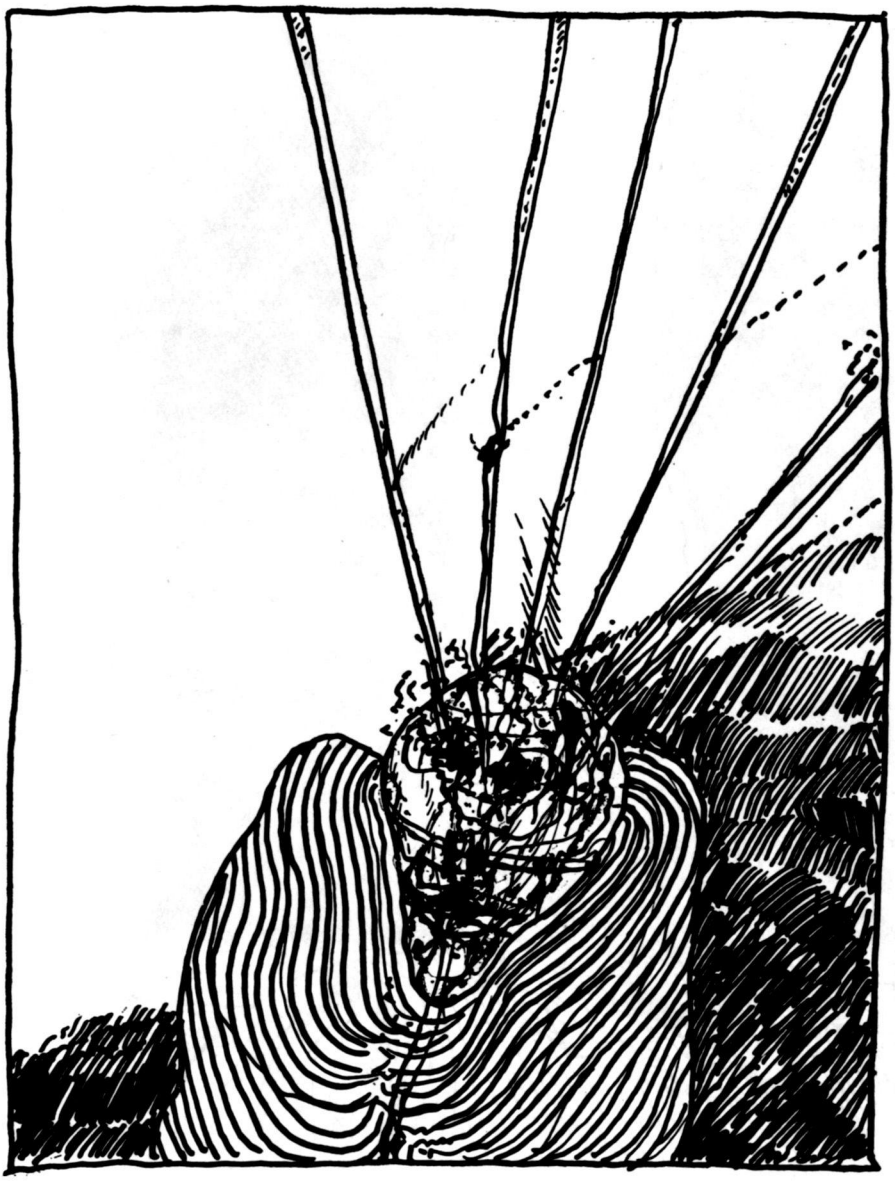

a fiatal nemzedék egyik legtehetségesebb alakja képvisel. Maurits festészete eltávolodik a hagyományos formáktól és törekvésektől. Némileg a brutális művészet tapasztalatait is igénybe veszi, de leginkább a figuratív expresszivitás újabb követői közé sorolható." (Umetnost 25—26. sz., 1971. január—június.)

Egyrészt tehát a szülőföldhöz való kötődés nőtte ki magát Konjović személyében a vajdasági táj megismételhetetlenül egyedi és expresszív vallomásává, miközben sokak számára a háború előtti képzőművészeti örök-

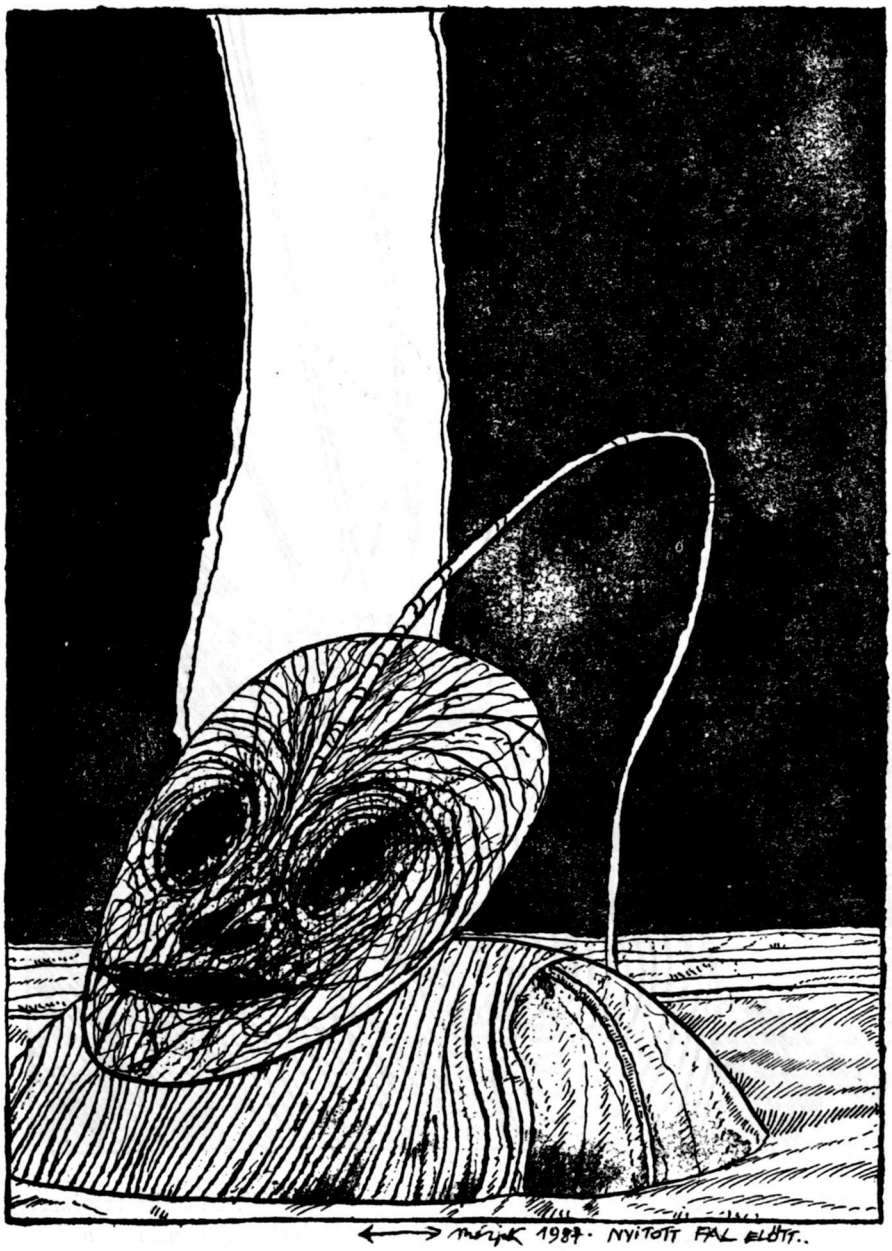

ség korszerűsítésének és továbbvitelének a megtestesítője, a művésztelepek irányadó alkotója is volt. Másrészt, viszont Maurits tűnt fel az új törekvések hírnökeként, amely a kezdeményezések sokaságát és az európai képzőművészeti törekvések hullámverését hozta magával. Mindketten a saját útjukat járva alakították ki sajátos képzőművészeti kifejezésmódjukat. Az

előbbi a saját alkotótehetsége által tört úton haladt tovább, az utóbbi az újonnan kialakult alkotói légkör megtermékenyítő hatását igyekezett kihasználni, amely többnyire a negyedszázaddal ezelőtt, 1962-ben megtartott Első Jugoszláv Festőtalálkozó eredménye volt. Dr. Lazar Trifunović, a tekintélyes teoretikus öt évvel később ezt a találkozót „a korszerű kép-

zőművészeti gondolkodásmód legnagyobb hazai lépcsőfokának" minősítette. (NIN, 1967. dec. 31.)

A készülődés éveinek felfokozott légkörében, azaz a művészeti élet változásait magával hozó 60-as években az Új Symposion fiatal íróinak és a belgrádi Mediale körének hatása alatt álló Maurits éppen a költészet és a rajz szimbiózisa által alakította ki sajátos képzőművészeti formanyelvét.

A felgyorsult idő, illetve az előző évek törekvéseinek hatására 1967-ben már kész volt a papír fehérségének meghódítására, korának autentikus vallomásokban való vállalására, s ami a legfontosabb: a civilizációs traumák felmutatásával a szülőföld határai fölé emelkedésre.

„Művészi hitvallása és kifejezésmódja saját belső világából táplálkozik, a külső világ analóg szerepet kap. Mondhatnánk úgy is, hogy belső konfliktusaira a kozmikus kor motívumait alkalmazza. Az űrhajósok lebegnek, nincsen gravitációs központ... Valamilyen sehova sem tartozásnak a szimbóluma ez..." — írja róla Ács József A világűr küszöbén című cikkében a Magyar Szóban. Az első szputnyikot egy évtizeddel megelőzően lőtték fel, 1969. július 21-én az ember eljutott a holdra, de továbbra sem szűnt meg a hirosimai gombafelhő és a szorongásos bizonytalanság közötti létforma. Maurits űrhajósai és széttépett ember-forma lényei szintén a kreatív ösztön hatására lebegnek a fehér papíron, miközben ő maga mégis csak támaszkodik valamire, mégpedig gyermekkora nagy folyójára, amely poétikus menedéke volt a szorongások világába való kirándulásokat követően.

Maurits együtt él a tollal, figyeli annak együttérző sejtelmes vagy szarkasztikus csikorgását a papíron. Ebben a fehérségben az abszurd poétikus üzenetek az élet melegét kölcsönzik a nyúzott bőr szörnyűségének, s dühöngő erotikával szuggerálják a veszélyeztetett emberi nem hatalmaskodók általi megsemmisíthetetlenségét, féktelen vonalvezetésükkel és tiszta színükkel pedig a kreativitás titkait tárják fel. Ez a villogó fehérség pióca módjára szívja magába a szavakat és a verssorokat, vonallá és kolorisztikus melódiává transzformálja tudatalattiját. Maurits ettől a fehérségtől védekezve igyekszik kitölteni a papír végtelen szakadékát a valamikori realitás álomképeivel, amelyek az idő múlásával az életet értelmesebbé tévő szürrealista jelentőséget kapnak. Beszélgetései során életteli folyópartokról, a tavasz színeiről, az ősz varázslatairól, rügyekről és halakról csik szó, miközben kerüli a rajzain lemeztelenített valóságot. Meglehet hogy valóban nincs mit mondania, hisz rajzaival mindent elmond, lehet, hogy festőnk és költőnk érzékeny szenzorai majd csak holnap teszik érthetővé világát, ha valaki egy újabb rejtéllyel haladja túl.

Maurits vonalakban és asszociatív kolorisztikus szenzációkban kifejezésre jutó sajátos közlésmódja figyelmesen kerüli meg saját szenzibilitásának divatos meghiúsulásait és autentikus figuráit. A maga csodálatos „portréi" felé hajózik, amelyek alanya senki és mindenki egyidőben. 1984-es szabadkai és 1985-ös belgrádi tárlatán megrázó arcok kórusát sorakoz-

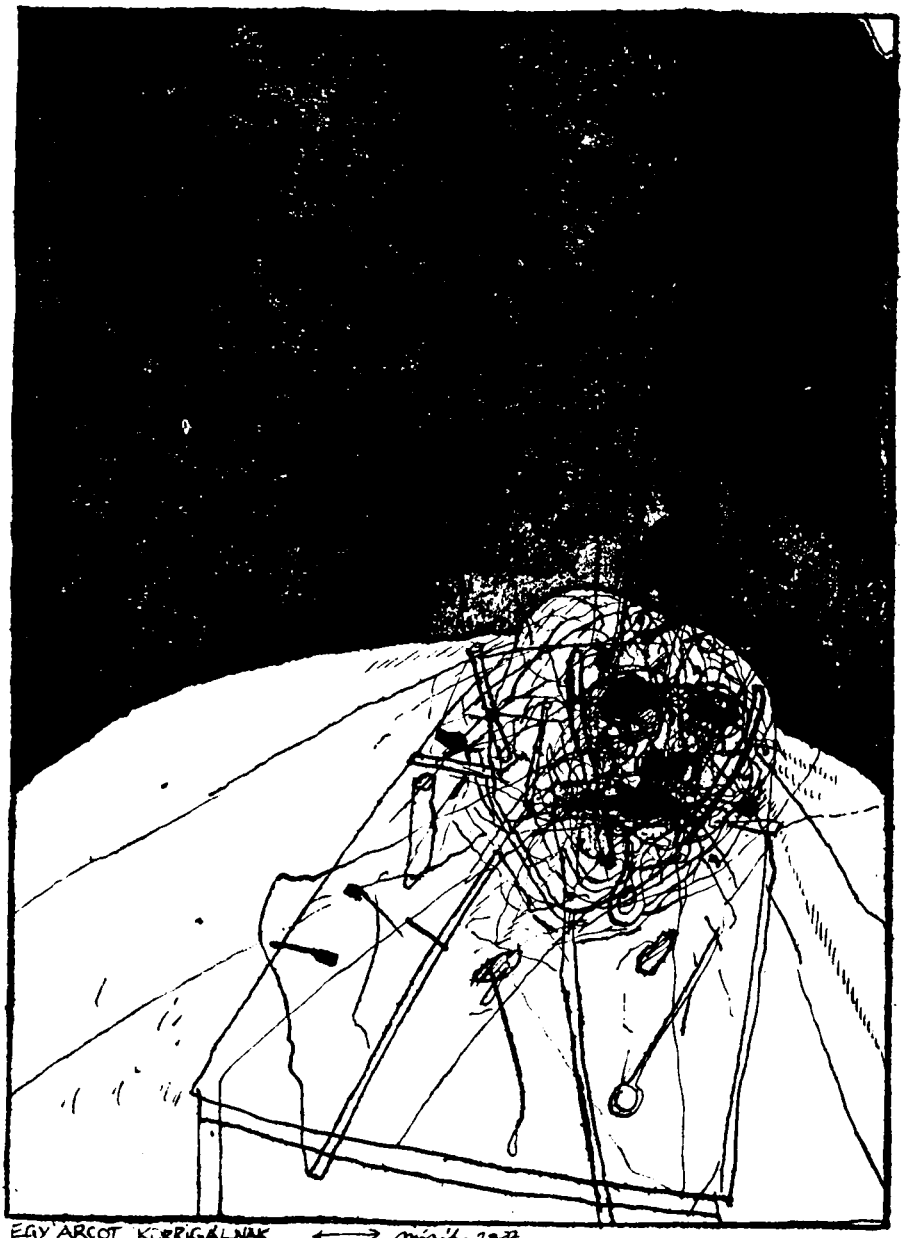

tatta fel a közvélemény ítélőszéke előtt. „Portréi" lehetséges üzenete leolvasható is meg nem is. Rajzainak szemfényvesztő képessége, amelyről Siniša Vuković tett említést 1967-ben, most 1987-ben is erőteljes, csak jóval „képzőművészetibb" mint akkor. Amíg egyesek számára galériája közeli és megrázó, másoknak nem más, mint perzselő csalán, amelyet

olyan emberek arcába vágnak, akik a bizonyító tények ellenére kitartóan hisznek saját lényük emelkedettségében.

Aligha vitás, hogy Maurits galériája kihívást jelent. Lapjai, képei, illusztrációi mellett aligha mehetünk el közömbösen. 1974-es rajzainak űrhajósai ma az első szputnyik fellövésének 35 éves évfordulóján is tekintet nélkül meresztik szemüket a nézőre. Ma is félelem hatja át őket a rejtély előtt. A titkok sokaságának egyikét azzal leplezte le, hogy levett sisakkal ábrázolta őket. Lemeztelenített arcuk undorodást kellene hogy kiváltson. Halállal társalkodó arcukon a szörnyűség sokk-hatású. Elképzelni sem lehetne beszédesebb galériáját a megbélyegzetteknek, ennek ellenére a látvány mégsem visszataszító. Szuggesztivitásuk hipnotikus hatásúvá fokozódik, az a benyomásunk támad, hogy koherens, logikus és autentikus művészi önkifejezési mód törvényszerűségeinek alávetett rajzai a másodperc szülöttei.

Aligha lehet okunk kételkedni Mauritsnak a szemfényvesztés meggyőző erejével bíró látomásai őszinteségében.

Ha párbeszédbe kerülünk ezekkel a lényekkel, megismerhetjük szemüregük homályos szótlanságát, a bánat dermedt tekintetét, görcsösen összeszorított ajkukról olvasható a sorsukba való bele nem nyugvás. Az emberiességnek ezekbe a tükreibe minden oldalról vonalak patakzanak, ruháztuk régi találkozásokat és emlékezést idéznek.

Amikor ezeket a valahonnani ismerőseit jelenünkbe állítja, a saját vonalai és színei ruházatát ölti fel rájuk, hogy megfeleljenek a ma emberének mércéi szerint alakított korszerű követelményeknek. Visszataszító voltuk számos kérdést vet fel, bár a művészet egyetlen időszakában sem adott végérvényes válaszokat, hisz ezáltal tulajdon halálát segítette volna elő. Egy abszurd költészet kreatív lenyomataiként élik a maguk életét és csak az ember megszűnésével tűnhetnek el. Maurits kérdésekre ösztönző alapjai arra késztetnek, hogy megismerjük ezeknek a némán szenvedő alakoknak a tragikus humanitását, amelyek talán a mi tükörképeink is, amikor rólunk vallanak.

„Mintha egy középkori körmenet pokol felé tartó vagy pokolból hírt hozó zarándokai léptek volna ki az álom, a látomás vidékeiről." — írta Bányai János a kiállítás katalógusában. Valószínűleg az 1967 decemberi belgrádi tárlat emléke is megfogalmazódott ezekben a sorokban. Az alkotótevékenység kontinuitása látványos, munkássága nélkülözi a tévelygést, autentikus jellege megmaradt.

Most, a művésztelepek vitathatatlan eredményeinek és kollektív erőfeszítéseinek kiértékelésekor mindenképpen méltányolnunk kell az átütő erejű egyéniségeknek a képzőművészeti életre gyakorolt hatását is.

Maurits számára Dévics Imre, a Képzőművészeti Találkozó első igazgatója teremtett lehetőséget, a művésztelepek is támogatást ígértek, de ő egyedül vállalta a kreativitás útvesztőinek bejárását. Napjainkra tartományunk képzőművészeti életének autentikus egyéniségévé vált, valószínűleg továbbra is szoros barátság fűzi a Dunához, melynek lomha folyása nem ismer határokat, még a gondolkodását sem.

Amikor ez év októberében a péterváradi vár falai közt berendezett műtermében jártunk, „nem tudott semmi újat mutatni": Munkáit lapozgatva jelentékeny tervekről tett említést, s figyelmesen meg-megérintette a keretekre feszített nagy fehér felületeket. De miért is beszélt volna olyasmiről, ami bizonytalan mint a holnapi nap.

Garai László *fordítása*

Rezime

„Listovi apsurdne poezije" — Ferenc Maurits

Oto Bihalji-Merin u predgovoru monografije „Crveni Frankenštajn", Novi Sad, Forum 1970, označio je slikarstvo FERENCA MAURITSA (1945) kao „listovi apsurdne poezije ... jedne osetljive misaone mladosti koja poseduje smrt pre nego li upoznala život."

Ferenc Maurits, novosadski pesnik i slikar, priredio je prvu samostalnu izložbu u Subotici 1966. Nasuprot većini učesnika umetničkih kolonija, koji su od 1952. kada je osnovana senćanska kao prva, sledili slikarstvo Milana Konjovića i tako tragali za vlastitim doživljajem vojvođanskog pejzaža i ljudi, Maurits se formirao u drugim tokovima. Bio je aktivan u literarnom krugu ÚJ SYMPOSION-a (osnovanog 1964) i družio se sa članovima grupe „MEDIALA" u Beogradu.

Povodom izložbe SAVREMENI UMETNICI VOJVODINE, 1968. već, likovna kritika ističe: „... ekspresionističke tendencije deluju snažno pošto ih predstavljaju Milan Konjović — jedan od najistaknutijih starijih umetnika i Ferenc Maurits — jedan od najtalentovanijih mlađih autora..." (Marija Pušić)

Hodeći vlastitim putem, Maurits je oformio samosvojni kreativan trag baš kroz simbiozu poezije i crteža. Kao pesnik mlade avangardne generacije sedme decenije i kao crtač osobene vokacije prezentirao je likovnu poruku koja „izlazi iz opšte sheme slikarstva u Vojvodini" (Đorđe Jović, Savremeni likovni umetnici Vojvodine, Novi Sad 1968).

Maurits živi sa perom, učesnik je na izložbama jugoslovenske umetnosti autentičnim doprinosom samosvojnog viđenja čoveka savremene civilizacije. Njegove razgolićene spodobe poput žaoka uznemiravaju čoveka sviklog da uporno veruje u uzvišenost ljudske vrste, bremenite svakodnevnim dokazima suprotnog. Fizionomije-pitalice podstiču nas, kreativnim nabojem i perfekcijom izvedbe, da spoznamo tragični humanitet njegovih likova i zapitamo se: koliko su oni — naš odraz u ogledalu istorije?!

B. D.

Summary

„The Leaves of absurd Poetry" — Ferenc Maurits

In the introduction of the monograph „The Red Frankenstein", published by Forum in Novi Sad (1970.) Oto Bihalji—Merin designated the painting of FERENC MAURITS (1945) as „the leaves of absurd poetry... a sensible contemplative youth possessed by death even before it was acquanted with life." Ferenc Maurits a poet and painter from Novi Sad, arranged his first exhibition in Subotica in 1966. To the contrary with the majority of the participants of the art colonies which starting with the colony in Senta in 1952, were following the painting of Milan Konjović, searching for a subjective experience of the landscape and people in Vojvodina, Maurits has formed himself in different direction.

He was very active in the circle of „Új Symposion" (founded in 1964.) and associated with the members of the group „Mediala" in Belgrade.

On the occasion of the exhibition THE CONTEMPORARY ARTISTS OF VOJVODINA in 1968. the art critics pointed out: „the expressionist tendencies make a powerful effection being presented by Milan Konjović, one of the most prominent elder artist and by Ferenc Maurits, one of the most talented younger author..." (Marija Pušić). Following his own way Maurits has developped self- conscious creative trace through symbiosis of poetry and drawing.

As a poet of the young avant-garde, belonging to the generation of the seventh decade, as well as a drawer of a peculiar vocation, he presented an artistic message which „springs up from the general scheme of painting in Vojvodina". (Đorđe Jović, Contemporary Artists of Vojvodina, Novi Sad, 1968.) Maurits lives with his pen, takeing parts on the exhibitions of the Yugoslav Art, with an authentic contribution of a selfconscious look of a person belonging to the contemporary civilisation.

His naked figures like stingers upsets the man used to believe in the sublimity of the mankind, and at the same time filled with daily evidences of the opposite.

Physiognomies — riddles, urge us by creative charges and perfect performance to recognize the tragic humanity of his characters and to put a question to ourselves: to what extent are they our reflection in the mirror of the history?!

S. J.

Interview

Vékás János

ÍGY HOZTA A TÖRTÉNELEM...

INTERJÚ SZELI ISTVÁN AKADÉMIKUSSAL
III. RÉSZ

Az interjú során eddig nagyobbára az életének alakulásával kapcsolatos eseményekről beszélt. Szeretném, ha válaszolna még néhány más jellegű kérdésre, előbb azonban arra: mi a véleménye az általunk művelt műfajról, az „önéletmondás" műfajáról?

Az „önéletmondás" nem önéletírás, nem sok köze van a betűhöz. Jellegzetesen rádiós műfaj: az élő beszéd fesztelen fogalmazásának a jegyei, a hevenyészett, nyelvtanilag kevésbé gondos mondatfűzés jellemzik; nem kötik az arányokat mérlegelő meggondolások, a szigorú szerkesztési elvek feszessége. Formája és dinamikája a beszélgetés asszociációs kanyaraitól függ: a szöveg mintegy magától „épül" és „alakul", nem pedig valamilyen „építés" és „alakítás" eredménye. Ezért látszanak a stílformák írásban rögzítve szokatlannak, s talán ellentmondás is van a mondott szó és az írott szöveg stílusbeli követelményei között. Az írásba foglalás folytán elvesznek a szóbeliség természetes együtthatói (hangsúly, mondatnyomaték és egyéb hangoztatott elemek), mint ahogy az olvasott szöveg is sokat veszít szuggesztív hatásából a rádió hullámain.

Arra törekszünk, hogy a magnószalag hiven rögzítse a beszélgetés menetét, legfeljebb néhány szóismétlést vagy nyelvbotlást igazítunk helyre, de igyekszünk megőrizni a kollokviális stílus ismérveit. Úgy véljük, hogy az érintetlenül hagyott szövegből nemcsak a beszélő egyéniségének jellemző vonásaira derül erősebb fény, hanem belőle — tárgyánál és tartalmánál fogva —, közelmúltunk bizonyos eseményeinek és szellemi életünk alakulásának jobb megértéséhez is adalékokat kapunk. Lenne tehát még néhány kérdésem.

Munkássága során hogyan változott és fejlődött a vajdasági magyar irodalom fogalmának értelmezése, hogyan viszonyult a regionalizmushoz? Időrendbe sorolt írásainak témáit tekintve úgy tűnik, hogy míg kezdetben a helytörténeti problémák foglalkoztatták, például a zentai gimnázium története, a zentai írók munkássága, az évtizedek során a már magában is

nyitottságot feltételező komparatisztika útján haladva európai szintű folyamatokat felölelő összehasonlító irodalomtörténeti témákig jutott el. Ilyen távlatból mit jelent Vajdaság mint szellemi térség most az ön számára?

Azt hiszem, hogy a regionalizmus és az egyetemesség nem abban az értelemben mondanak ellent egymásnak, ahogy azt a mindennapi szóhasználatban tapasztaljuk. Az a körülmény, hogy egy műalkotás, egy irodalmi mű tájhoz, régióhoz, vidékhez kapcsolódik, vagy éppen abból nő ki, abból merít ösztönzést, még nem regionalizmus, nem jelenti azt tehát, hogy az a mű a vidékhez tapadt, és nem lát túl önmagán. Vonatkozik ez természetesen a tudományos kutatásra, irodalomtörténetre, irodalmi kritikára, stb. is. Én tehát nem a témában, a tárgyban, egy bizonyos helyhez való kapcsolódásban keresném a regionalizmus ismérveit, hanem inkább egyfajta magatartásban, szemléletben, gondolkodásmódban. Az a körülmény, hogy egy táj vagy vidék ihletését lehet felismerni egy műben, akkor lehet negatívum, ha az azonossá válik a vidékiességgel, vagyis lélekben és szellemben az. Itt hivatkoznék az egykori szabadkai, az egyetemes magyar irodalom szempontjából regionális íróra, a jó öreg Milkó Izidorra, aki egy tanulmányában azt írta le, hogy „a vidékiesség szív- és lélek-ügy, nem pedig illetőségi kérdés". Aztán hivatkozhatnék Babitsra is, az européer Babitsra, aki azért lelkesedik Csokonai költészetéért, mert — ahogy írja az Európai irodalom című könyvében, megpróbálom ezt is szó szerint idézni — „akkor is európai költő, és éppen abban az, hogy a leglokálisabb színeket keni palettájára". Ezeket az idézeteket valahogy megjegyeztem magamnak, mert magam is foglalkoztam a regionális irodalom problémakörével, a Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom című könyvemben van is egy tanulmány erről. Ma már jól tudjuk, hogy a magunk világáról gondolkodni, a miénkben szemlélődni korántsem jelent regionalizmust. Tudniillik úgy vélem, hogy mi is a magunk módján az egyetemességnek valamiféle elemei vagyunk, tehát egy nagyobb közösséghez is tartozunk. Ahhoz a nagyobb közösséghez pedig — ahogy Móricz mondotta annak idején — csak a kis közösségeken keresztül lehet eljutni. Ez elég korán tudatosodott bennem, és ezért viszolyogtam mindig egy olyan szellemi magatartásformától, amely lebecsüli azt az életet, amelybe valaki nemcsak beleszületett, hanem benne is él. Amikor ezeket mondom, akkor nem valamilyen bocskorkultuszt, valamilyen balkániságot, vagy éppen egy vad debrecenizmust hirdetek, ahogy Kazinczy mondta a debreceni írók magatartásáról, az önelégült, szűk körű patriarchalizmusukról. Sokkal inkább a felfogást, és a megközelítés kérdését firtatom, nem magát a témát, a tárgyat, de azt hiszem még az eljárást, a módszert sem, ahogy közeledünk az ilyen kérdésekhez. Mert szó volt itt az előbb a komparatisztikáról. Az összehasonlító irodalomtörténetet is lehet provinciálisan művelni. Lukács György éppen ezt a jelzőt használja az összehasonlító irodalomtörténet módszerére illetve azokra a pozitivista komparatistákra, akik megelégedtek a témák, a motívumok, az irodalom anyagi elemeinek és mozzanatai-

nak kutatásával, ugyanakkor pedig elhanyagolták a szellemi vonatkozásokat, a szellemi komponenseket, az eszmei hátteret.

Mindezt csak azért mondom, mert a nekem föltett kérdés valahogy olyképp hangzik, hogy hogyan jutottam el a helytörténettől a komparatisztikáig. Erre szeretnék most úgy válaszolni, hogy valójában ez a két dolog nem zárja ki egymást. És hogy miért nem, arra szerettem volna az előbb mondottakkal megfelelni.

A másik kérdés, hogy mit jelent számomra Vajdaság mint szellemi térség. Jelenti első fokon a magam világát, amiben élek, és amit nem bírok, de nem is akarok megtagadni. Másodsorban egy nagyobb közösség, tehát egy ország, ugyanakkor egy nemzet, egy nyelv, egy kultúra részét. De azokon keresztül akár Európa egy részét is, vagy akár a világegyetemet. A gazdasági, szellemi, művészi alkotótevékenység egy konkrét, adott színhelyét jelenti nekem Vajdaság, de egyben talaját is, és nekünk, azt hiszem, az a dolgunk, hogy ezt a talajt mindinkább termővé és mindinkább alkalmassá tegyük a szellemi élet javainak megteremtésére. Ez akár egy életprogram is lehetne, legalábbis olyan igényesnek és gazdagnak látszik e pillanatban előttem.

Igen, ez így szinte magától értetődő, ha a művészeten belüli kategóriákban gondolkodunk. Felmerül azonban a kérdés, hogy a regionalizmus mint probléma miből ered: elsősorban a művészeten belüli tényezőkből, vagy pedig a művészeten kívüliekből? Tudjuk, hogy például Szenteleky a couleur locale elméletét lényegében politikai meggondolásokból hozta létre. Korábban neki is más véleménye volt ebben a kérdésben. Mondhatjuk-e azt, hogy ha a regionalizmus problémája hangsúlyozottan felszínre kerül, akkor ez lényegében a politikai konstellációknak a következménye?

Kétségkívül ennek is köze van hozzá, s éppen Szenteleky pályáján, írói fejlődésén mutatkozik ez meg. Bármennyire igyekezett is távoltartani magát a politikától, őt is befolyásolták bizonyos politikai mozzanatok. Azt lehetne tehát mondani, hogy belső képződményként is felfoghatjuk, de bizonyos életkényszereknek, külső körülményeknek a befolyását is sejthetjük benne. Esetenként változhat ez, mert européerből is lehet regionalista szépíró és fordítva. Apróságok, semmitmondónak látszó helyi dolgok is jelenthetnek adott pillanatban és adott konstellációban európai témát.

Érdekes megfigyelni, hogy ki mikor, milyen pillanatban hivatkozik az úgynevezett „tiszta irodalom", és mikor az „elkötelezett irodalom" fogalmára. Irodalomszemléletünk egyrészt elveti az úgynevezett szocialista realizmus módszerét, amely igyekszik a művészetet gyakorlati célok szolgálatába állítani, tehát például a termelékenység növelését várja tőle, vagy mondjuk azt, hogy munkaversenyekre serkentsen. Másrészt viszont érezzük, hogy az úgynevezett „hermetikus" művészi megnyilvánulásoknak nincs talaja, és nem indokolnak újabb szellemi folyamatokat. Melyik ön szerint a két véglet között a járható kiút?

A langyosokat az Úr kiköpi, szokás mondani, tehát afféle megalkuvásból, középutasságból és jobbra-balra tekintgetésből nagy irodalom nem születhet. Nagy irodalom születhetett elefántcsont-toronyba zárkózásból is, mint ahogy az európai irodalom történetében nem egy példa mutatja, viszont nem lehet megtagadni művészi értékeket olyan íróktól sem, akik az elkötelezett irodalomnak voltak a hívei. A magyar irodalomban mondjuk egy Déry esetében figyelhetjük meg, hogy pályájának voltak ilyen-amolyan változatai és görbéi, de Makszim Gorkijt is említhetjük és más nagyságokat is, akik életük bizonyos szakaszaiban elkötelezett, más szakaszaiban pedig elvonatkoztatott irodalmat művelnek, amelynek nincsenek ilyen praktikus, napi használatra alkalmazható meggondolásai, céljai. Talán nem lehetne ezt ilyen mereven elkülöníteni. Akár az egyik véglet, akár a másik, esztétikailag, a mű értékét tekintve káros lehet, mert biztos, hogy terméketlen (nemcsak gyakorlati szempontból terméketlen) az olyan irodalom, amely egyszerűen nem vesz tudomást az életről, mert az szükségszerűen magával hoz egy esztétikai redukáltságot is. Amiben nem érezzük az embert, az életet, a lüktető valóságot, bármilyen formában, ami tehát nem abból ered, hanem spekulatív úton jött létre, az biztos hogy művészileg sohasem tud olyan tartalmas, humánus, megragadó, mély, vagy éppen magas lenni, mint az a másik fajta irodalom, amely magán viseli az élettől való ihletettséget.

Ez tehát annyit jelent, hogy a társadalmi vagy politikai állásfoglalás kinyilatkoztatása a műben még nem esztétikai faktum, viszont ha hiányzik a műből, az mégiscsak az egyéniség megcsorbítását jelenti, nem?

Kétségkívül. Én annak idején, még aktív tanár koromban gyakran hivatkoztam főleg esztétika-órákon József Attila egy apró, látszólag jelentéktelen kritikájára, amelyben elítéli nemcsak a március 15-i ünnepi hangvételt, az ilyen hangnemben megszerkesztett szónoklatokat, de verseket és egyéb szépirodalmi alkotásokat is. Másrészt pedig elutasítja magától a „napi használatra rendelt" irodalmat, ami gyakorlati célokat szolgál. A szocialista költészettel kapcsolatban azt mondja Brichta Cézár verseiről nyilatkozva, hogy akkor valósul meg az igazi szocialista költészet, ha a szocializmus lélek-üggyé válik az íróban. Amikor nem program, nem egy eszmei elvonatkoztatottság, hanem lélek-ügy, amikor a szocializmus benne él a költőben, a lelkében, a tudata mélyén, mint szándék, mint emberi tartalom. És minél jobban közeledik egy-egy költő ehhez a lélekre-váltáshoz, annál hitelesebb a szava, annál igazabb a művészete is.

A tudományos igényű munkának kétségtelenül a bibliográfiák, repertóriumok, kritikai kiadások vannak legnagyobb segítségére. Ön nagyon sok cikkében hangsúlyozta a múlt ismeretének fontosságát, de mindig csodálkoztam azon, hogy a Hungarológiai Intézet valahogy nagyobb mértékben nem látott hozzá ebhez a munkához. Voltak ilyen projektumok? Hol akadtak el azok később?

A Hungarológiai Intézet elsődleges feladata kezdettől fogva az volt, hogy az itteni magyar kultúra „színképelemzését" végezze mind a múltban mind a jelenben. Csakhogy ez a múlt nálunk nem terjed ki olyan messzire és mélyre, mint a magyar szellemi élet szerencsésebb tájain, mert itt voltaképpen csak a XVIII. század legvégétől, de inkább a XIX. század elejétől beszélhetünk valamilyen bontakozó magyar szellemi életről. Azután, megintcsak a történelem „jóvoltából", itt is nagy hiátusok, hézagok, visszaesések, vargabetűk jelentkeztek, és éppen ez az oka, vagy ez lehetett az egyik oka annak, hogy mi a kutatásainkat a múltra vonatkozóan nem végeztük olyan intenzitással, olyan apparátussal, mint ahogyan azt lehetett akár Magyarország mai területén vagy mondjuk Erdélyben végezni. De ez nem jelentette, hogy amit meg lehetett tenni e téren, azt nem csináltuk volna. Programjainkban mindig ott voltak az ilyen témák, mind irodalmi mind pedig nyelvtörténeti kutatásainkban, de művészet- illetve művelődéstörténeti kutatásainkban (színháztörténet, sajtótörténet, iskolatörténet stb.) is. Nem szűkölködtünk mi ebben, az ilyenfajta témákban, volt ebből jócskán, noha akadtak, akik ezt is sokallották, mondván, hogy nem a múltba kell néznünk, hanem a jelenben szemlélődnünk a jövő érdekében. Ez rendben van, így van, de azt hiszem, ahogy a magunk világa nélkül nem ismerhetjük meg a világegyetemet (előbb azt kell megismerni, hogy továbbléphessünk), éppen így a múlt nélkül nem lehet a jelenünket se értékelni, sem pedig egy jövőt építeni, kimunkálni.

Több írásában is figyelmeztet, hogy az intézményrendszer kiépítése képezi a kultúra fejlődésének nélkülözhetetlen alapját. Most lényegében megvan az intézményrendszer, de úgy tűnik, hogy a befektetés nem áll arányban az eredménnyel. Egyetért ezzel? Mi lehet ennek az oka?

Úgy látom, hogy valóban van kiépített intézményrendszer, de itt elsősorban az úgynevezett érdekközösségekre kell gondolnunk, meg a közművelődési közösségre, szövetségekre, tanácsokra és más efféle hasonló intézményekre, kérdés azonban, hogy ezek mennyiben tudnak eleget tenni minden feladatuknak. Ezek az újabb intézményes formák körülbelül húsz évvel ezelőtt alakultak meg, régebben vertikális kultúraszervezés volt a honos itt nálunk. Nos, amikor sor került az intézményhálózat átalakítására, megújítására, átrendezésére, akkor azt hiszem nem vették kellően figyelembe a kultúra tartalmait, lényegi kérdéseit és fejlődési követelményeit-igényeit, természetét, tehát nem ezt tartottuk annyira szem előtt, hanem a financiális problémákat, kérdéseket, a részesedés, az anyagi juttatás problémáit. Eleve a pénzbeli ellátottság, a materiális javak elosztása volt előtérben, ekörül dúltak sokszor eléggé kemény küzdelmek meg harcok, és csak nagyon messze ezek után vetődött föl és csak olykor-olykor a minőség kérdése, a különleges szempontok, kívánalmak, elvárások problémája. Hogy konkrét példával szolgáljak, az oktatásügyi, tudományügyi, művelődési érdekközösségek, azoknak a bizottságai, szervei, közgyűlései majdnem mechanikusan, automatikusan jártak el az említett ágazatok tevé-

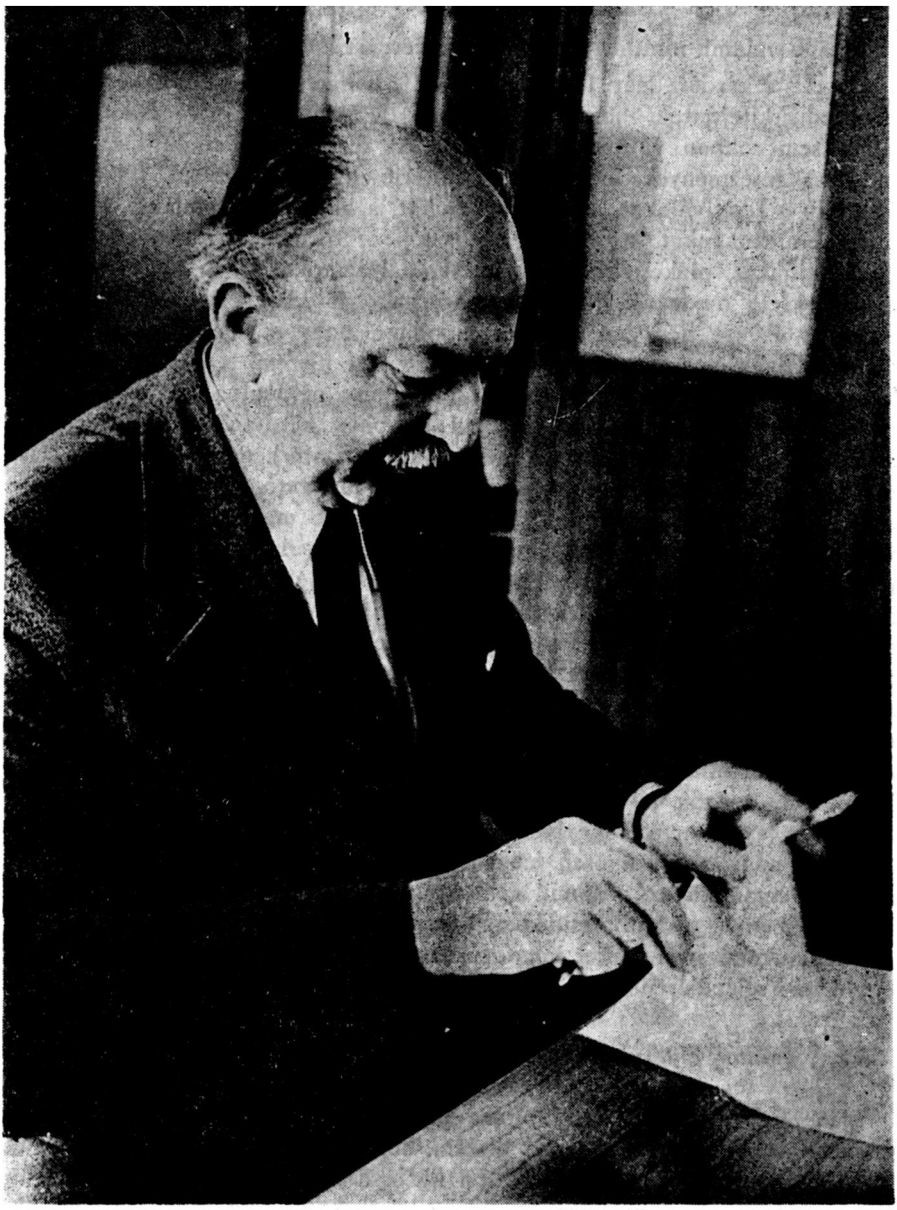

kenységének a finanszírozását illetően. Körülbelül úgy, hogy ennyi hallgatód van, ennyi tanárod, ennyi kiadott kéziratod, ennyi kutatód, ennyi bemutatott színdarabod vagy befejezett kutatási terved, kiállításod, koncerted, és így tovább, és ennek alapján ennyi a részesedésed, erre van jogod, ez a tied. Csakhogy ez olyanféle gondolkodás, amely nem a minőséget, hanem a mennyiséget tartja szem előtt, márpedig ahogy egykori kollégám mondta, a kultúra nem papucsszög, az nem darabszámra termelt

piaci termék, azt így nem lehet mérni. Sokkal érzékenyebb, szubtilisabb, finomabb valami, minthogy csak anyagi kérdést lássunk benne.

Én ezt a kérdést már 1982-ben, a XII. kongresszus küldötteként is felvetettem, kifejtettem hozzászólásomban, de sajnos úgy gondolom, hogy azóta sem sokban változott a helyzet. Az az érzésem tudniillik, hogy a meglévő intézmények nagyobbára külterjesen fogják fel a feladatukat. Pénzelik a fesztiválokat, a tánccsoportokat, a különféle szemléket, az ilyenolyan emléknapokat, a Szenteleky-, Csépe-, Szirmai-, Szarvas Gábor-napokat, díjakat, plaketteket osztogatnak, pályázatokat írnak ki, és még nagyon sokféle rendezvényformát támogatnak, de kissé rutinszerűen, az az érzésem. Persze nem azt akarom mondani, hogy a felsoroltakra nincsen szükség. Szükség van ezekre is, csakhogy azt hiszem, a kultúra alapvető kérdéseit sem oldottuk még meg. Gondoljunk például a nagymérvű írástudatlanságra. Vagy ott van például a könyv kérdése. A könyvet mint árucikket kezelik ma is, és ma már szinte hozzáférhetetlen az olvasó számára, annyira drága. Szóval amikor ilyen alapvető kérdésekkel találkozunk, ahol az intézményesített kultúrának lenne mondanivalója és tennivalója, akkor itt erőtlennek látszunk. Azt olvassuk az újságban, hallgatjuk a rádióban, látjuk a tévében, mindenfelé, hogy leromlanak a tudományos intézetek, felszereletlenek, az egyetemi oktatás sem elég eredményes, tele vannak a lapok ilyen panaszokkal. Ezeknek a problémáknak vizsgálatakor kiderül, hogy másféle kulturális szervezésre és vezetésre lenne szükség. Én nagyon jól tudom, hogy ma sok doktorunk, magiszterünk, sőt akadémiai titulussal feldíszített káderünk van, viszont legalább háromszor annyi az írástudatlanok száma, mint volt akár 1946/47-ben. Kezdő tanár koromban, nagyon jól emlékszem rá, rendszeresen jártunk ki a tanyavilágba, és nyolcvanéves ágybanfekvő öregasszonyokat tanítottunk olvasni-írni. Ma nagyon közönyösen megyünk el az ilyen problémák mellett, egyszercsak aztán kiderül valamilyen kultúrafelelős vizsgálódásaiból, hogy ebben és ebben a gyárban a munkásság egyötöde nem tud írni—olvasni. (Svédországban miniszteri széket ingatott meg egy parlamenti interpelláció, hogy egy északi településen egy írástudatlan polgárt találtak.)

Vagy amikor kiderül, hogy emiatt nem tudják használni a komputert . . .

Igen. Egyszóval, a tömegkultúra problémáival többet kell foglalkozni. És most itt jön a bökkenő: azt hiszem, hogy ez az intézményrendszer, ami létezik, érdekközösségek, művelődési közösségek, s a többi, ezek ezt a lényeges problémát nem karolják fel kellőképpen. Lehet, hogy nagyon keményen hangzik, de kimondom: nem kultúrtársadalom az olyan, amelyben nagyobb a írástudatlanok száma, mint az akadémiai képzettségűeké.

Mi vezetett ide?

Azt hiszem, hogy nincsenek meg azok az operatív eszközei, szervei az ilyen közösségeknek, amelyekkel hatni tudnak. Mert hát hogyan, mikép-

pen? Valamikor egy kultúrszövetségnek tagja volt minden tanár, pedagógus, tanító. Az meg tudta szervezni a munkát, a maga környezetében nyilvántartotta az írástudatlanok számát, kötelezővé tette, hogy egy éven belül, személy szerinti megbízatások alapján és másféle szervezési formák segítségével fölszámolódjék az írástudatlanság. Ma ezek az intézmények, ez az intézményrendszer, úgy látszik, nem tudja csinálni.

Az eszmei szférában melyik az a mozzanat, amelyiknek az elhatalmasodása ide, az ilyen öncélú intézményrendszerhez vezetett?

Ez olyan kérdés, amit tanulmányozni kellene, ezt egyből nem tudnám megmondani, valószínű, hogy több tényezőt is meg kellene nevezni. Az egyik az elbürokratizálódás, ez egész biztos. Aztán talán az is, hogy csak univerzális kérdéseket vagyunk hajlandók látni, az ilyen „apró-cseprő" dolgok „nem ránk tartoznak". Azt hiszem, hogy hiányoznak művelődési életünkből a volontőrök, az igazi lelkes résztvevői a kultúracsinálásnak, a napi teendők végzésének. A pedagógusok, tanítók, általános iskolai tanárok meg... nem tudom, mi hiányzik belőlük, de biztos, hogy hiányzik egyféle entuziazmus, lendület, talán érdekeltséget is mondhatok, nem szívügyük az ilyesmi. Ma már divatjamúlt, lejáródott az ilyesmi. Mint ahogy pl. a nyelvtanulásnak az a régi, eredményes, de ma már megmosolygott módja, a „cseregyerek" intézménye. Panaszkodunk, hogy nincs pénz fonetikai laboratóriumra, „beszélgető" kazettára, lemezjátszóra, magnetofonra, de eszünkbe se jut ez a kipróbált módszer, s az sem, hogy a cseregyerek nemcsak a nyelvvel ismerkedik, hanem a „másik" kultúrával, gondolkodással, szokásvilággal is...

Sokszor beszélünk arról, hogy manapság hiányzik az anyagi ösztönzés. De a háború utáni lendületes tenniakarás korában mi volt az anyagi ösztönzés, az, hogy az írószövetség tagja kapott egy öltözet ruhát vagy két méter fát? Nyilván akkor se nagyon stimulálták az értelmiségieket anyagilag. Kiveszett a kezdeményezés.

Sajnos, ez kiveszett. Mi, akik már érett fejjel éltük át a háborút, és közvetlenül a háború befejezésekor már bekapcsolódtunk az életbe, a munkába, bennünket vitt magával egy egészen friss lendület, hogy most itt valami gyökeresen megváltozott, és a mi feladatunk, hogy új világot teremtsünk. Ez jó ideig még valami tehetetlenségi nyomaték folytán vitt bennünket tovább. Aztán kezdtünk másfelé orientálódni, más kérdések merültek fel az életben, különféle nemzetközi bonyodalmak, politikai problémák vetődtek fel stb., úgyhogy másfelé fordult az emberek érdeklődése is, és úgy látszik, lassan kivesztek azok az ideálok, amelyek közvetlenül a háború után még vitték előre a fiatal értelmiségi nemzedéket.

Kétségtelen, hogy a társadalmi légkör akkor is behatol az írók dolgozószobájába, ha nem nyitják ki az ablakot. Szemléletesen bizonyítja ezt a rendkívül sikeres 1968-as regénypályázat, akárcsak az a tény, hogy az utóbbi

évek pályázataira alig akad jelentkező (a Forum regénypályázatairól beszélek). Úgy tűnik tehát, hogy az alkotókedvet nem túl nagy mértékben lehet részleges, adminisztratív vagy szervezési intézkedésekkel serkenteni. Hogyan lehetne életet lehelni a jugoszláviai magyar kultúra akár terebélyesnek is mondható, de pillanatnyilag eléggé élettelen intézményrendszerébe? Hogyan lehetne a látszattevékenységet, a hermetizmusba menekülő problémamentességet egy olyan tevékenységgel felcserélni, amely újabb szellemi folyamatokat indukál?

Erre is nehéz receptet adni, számomra különösképp azért, mert újabban az életnek igen kis felületével érintkezem, a világgal való kapcsolatom formái főleg az újságok, rádió, tévé, így nincs teljes áttekintésem a szellemi élet mai pillanatnyi zajlásairól, de ahova nézek és amit olvasok, az eléggé elkedvetlenít, eléggé lehangoló. Mindenütt az elbizonytalanodás, a megtorpanás, visszakozás, az ideálok egyféle lebomlása, zavart lelkek, tétovaság, sok egyéb, ami az embert elkedvetleníti.

Hangoztatnám még egyszer, hogy itt nem azoknak a hősi ideáloknak vagy pozitív eszményeknek a leáldozásáról beszélek, amelyek kivesznek lassan a fiatal generációból. Miért mondom ezt? Azért, mert végeredményben az úgynevezett dekadens életérzésből, tehát morbid, torz vagy önpusztító tendenciákat hordozó élményekből is születhet magasrendű irodalom.

Engem az szomorít el, amikor azt olvasom az újságokban, hogy már faluhelyen is olyasmire van panasz a fiatalok körében, hogy a disco club nincs kellően ellátva ezzel-azzal, nincs helyiség tánc- vagy ilyen-amolyan rendezvények megtartására. Az amatőr festők arra panaszkodnak, hogy nincsenek műtermeik. Jó, biztos, hogy ez is hátráltatja a munkát, de én felteszem mintegy magamnak a kérdést, hogy miféle lendület, szellemi igény, életcél az, ami ebben látja a kulturális lehanyatlás okát. Ez az ősforrása, a legfőbb oka? Nyilván nem.

Nekem életemben nem volt olyan szerencsém, hogy unatkozhassak. Nem volt időm unatkozni, viszont ma ez is gyakran felpanaszolt dolog, hogy az ifjúságnak nincs szórakozási lehetősége, unatkozik, és sokszor egész deviáns dolgok születnek ebből az unatkozásból. Ebből viszont arra következtethet az ember, hogy egyféle élethiány jellemzi ezeket a fiatalokat. Keresni kell az élet tartalmát, azt nem lehet egyszerűen kívülről megjelölni, az embernek magának kell azokat a tartalmakat meglelnie, és annak a térségeit kitöltenie.

Tapasztalata szerint a jugoszláviai magyar szellemi élet mely intézményei milyen küldetést teljesítettek? Itt egy történelmi perspektívára gondolok, mondjuk a háború előtti Magyar Párt szerepére, illetve a szerkesztőségekre, művelődési egyesületekre, majd a háború után az úgynevezett vertikális nemzetiségi szerveződés idejében a Magyar Kultúrszövetség, a Vajdasági Magyar Kultúrtanács, a Kultúregyesületek Szövetségének tevékenységére.

Én ezekről az utóbbiakról tudnék némileg többet mondani, már amennyire arról is valamit megjegyeztem, mert a háború előtti időkből még gimnazista koromban nem volt teljes áttekintésem, hogy miként történt a vajdasági vagy jugoszláviai magyar kultúra fejlesztése, és milyen erők álltak mögötte, tehát az akkori politikai pártok szerepét se tudom e pillanatban fölmérni. A szerkesztőségekhez nem volt közöm. Persze kultúrtörténeti kutatásaim során találtam adatokat erre nézve is, de mégsem mondhatom, hogy azt első kézből, vagy akár közvetlen tapasztalatból ismerem. A háború után alakultak meg az említett szervek, a Magyar Kultúrszövetség meg a Kultúrtanács, a Kultúregyesületek Szövetsége stb. Ezekről már több személyes emlékem is van, noha én ezeknek a szervezésében nem vettem részt. Vidéki tanár voltam, és ami fontos dolog a szervezési kérdésekben történt, az főleg itt a politikai központban, Újvidéken történt. Meg kell őszintén mondanom, hogy nekem nem voltak valami nagy és pozitív tapasztalataim, ezekről a szervekről, amelyekről itt szóltam. Többször hangoztattam, le is írtam, hogy a művelődés nemzeti vagy nemzetiségi alapokon megszervezett intézményei egyféle sorompót is jelentettek az illető kultúra szabad fejlődése előtt. Az volt a nézetem, jórészt ma is az, hogy nekünk nem afféle védősáncokra van szükségünk, tehát nem az elzárkózásban kell keresnünk a megoldásokat, hanem arra kell törekednünk, hogy a nemzetiségi kultúra teljes fronton érvényre jusson, biztosítsunk ennek a nemzetiségi kultúrának, irodalomnak teljes érvényesülési lehetőséget, az egész jugoszláv társadalom széles térségében. Részt kell vennie az itteni magyar kultúrának is azokban a mozgalmakban, fejlődési folyamatokban, kezdeményezésekben, amelyekben a többi, más nyelvű kultúrák is részt vesznek, mert önmaga körébe zárva nem képes fejlődni, stagnál, és a kultúrában a stagnálás visszafejlődés is egyben.

Aztán volt még egy ok, ami miatt nem tudtam nagyon lelkesedni a Kultúrszövetség, Kultúrtanács és más efféle szervek munkája iránt: ezek központosított szervezetek voltak, egy irányító apparátussal működtek, lehet, hogy nem lesz szerencsés a hasonlat, de azt kell mondanom, hogy valósággal népbiztosi funkciót láttak el. Én, mint mondtam, azokban az időkben vidéki pedagógus voltam Zentán, és jellemző ezeknek a szerveknek a centralisztikus jellegére, hogy mi nem is nagyon tudtunk ezeknek a szerveknek a működéséről. Nem kérdeztek meg bennünket, hogyan gondoljátok ti ott vidéken, faluhelyen vagy kisvárosban, nem is nagyon tartottak ilyen jellegű összejöveteleket, tanácskozásokat, úgyhogy valójában csak a palicsi Magyar Ünnepi Játékok idején láttuk, hogy e szerveknek valóban komoly szerepe, funkciója van, de mihelyt ez a funkció, amit talán politikai szerepnek is mondhatok, kezdett hanyatlani, mihelyt kezdett időszerűtlenné válni, akkor a Kultúrszövetség hatékonysága is erősen megcsappant, később aztán meg is szűnt. Ez volt az egyik oka annak, hogy idegenkedtem a kulturális élet megszervezésének ilyen formájától. Azt viszont el kell ismerni, hogy sokszor összehasonlíthatatlanul hatékonyabban tudott intézkedni a kultúraszervezés napi kérdéseit illetően. Az előbb már emlegettük az írástudatlanság felszámolását, abban

sokkal eredményesebb volt, és szükség is volt arra, mert másképp nem tudtuk volna felszámolni. Emlékszem, még az írókat is befogták ennek a szolgálatába, pl. Gál László Rozi ángyó írni tanul (már nem emlékszem pontosan a címre), sorozatban jelentek meg az effajta írások, szépírói alkotások, nevezzük őket így, propagandisztikus céllal ugyan, de valami eredményt mégis elértek. A gyakorlati funkciója minden esetre megvolt, és ezt el kell ismerni. Furcsa dolog, hogy például Horvátországban ma is van ilyen szövetség, és azt hiszem, hogy eredményesen is dolgozik. Sőt Szlovéniában van egy külön magyar nemzetiségi érdekközösség, amely mint minden más hasonló intézmény, intézi a magyar nyelvű kultúra ügyes-bajos dolgait. A napokban került a kezembe a Vajdasági Közművelődési Közösség kimutatása, amely arról beszél, hogy Vajdaságban, ha jól emlékszem, 83 olyan művelődési egyesület van, amelyben magyar nyelven is végeznek bizonyos kulturális munkát. Persze a többségükben magyar községekben, viszont ahol — hogy úgy mondjam — csak szórványállapotban élnek magyarok, ott kevésbé intenzív a magyar nyelven végzett amatőr tevékenység és bármi más. Kérdés azonban, hogy ezek így — annak ellenére, hogy szövetségbe tömörültek — mennyire tudnak prosperálni, fejlődni, van-e olyan útmutatás, irányítás, ami előbbre vinné a munkájukat. 1946/47-ben Zentán Morvai István a kultúregyesület meg a színjátszás vezető embere, Moliére-t, Bernard Shaw-t, Katona Józsefet mutatott be az amatőrökkel. Utána, ahogy ő, szegény, igen fiatalon elment (25—26 éves volt), nemcsak hogy ez a tevékenység hanyatlott mind jobban, hanem tartalmilag is kiürült. Rissz-rossz népszínművek meg operettek színvonaláig tudtak néha eljutni. Ezt azért említem, mert ki tudja, hogy a maradéki, ittabéi vagy kishegyesi műkedvelők kitől kapnak olyan szellemi impulzusokat, iránymutatást, hogy munkájukat tartalmassá tegyék. Egy ilyen szövetség, amely hatékony lehetett ebben az irányító szerepben, el tudta őket igazítani a minőség szempontjából is. Most nem tudom, mi a helyzet, hogy képes-e ez a Közművelődési Közösség erre, hogy ennek a koordinálására van-e hozzáértő emberük, tudnak-e konkrét, gyakorlati támogatást adni. Azt hiszem, hogy ez a szervezési forma sem felesleges nálunk, a tömegkultúra igényeit és fejlesztését tekintve.

Az imént említette a Magyar Ünnepi Játékokat. Önnek milyen szerepe volt ott?

Személy szerint nem volt semmiféle szerepem, azon kívül, hogy láttam sok mindent. Nem volt azért, mert mint már az előbb említettem, innen Újvidékről szervezték, az itteni Kultúrszövetség volt az, amely kezébe vette az intézkedés dolgát. Annyit tudok, hogy annak volt egy határozott eszmei és politikai célkitűzése is, ami érthető, hisz a Tájékoztató Iroda legvehemensebb támadásainak a korát éltük, akkor valóban fel kellett mutatni minden értéket, mert az a vád érte az itteni politikai vezetést, hogy nem ad lehetőséget a nemzetiségi kultúra fejlődésének. Be kellett konkrétan bizonyítani ennek ellenkezőjét, fel kellett minden vonatkozás-

ban sorakoztatnunk azokat az értékeket a képzőművészetben, irodalomban és minden egyébben, amivel mi rendelkeztünk. Ez volt a Játékok célja.

Ezzel magyarázható az is, hogy mondjuk Tito is táviratban üdvözölte a Magyar Ünnepi Játékokat...

Igen, és természetesnek is vettük, hogy egy ilyen politikai akcentusa is legyen. Maga Moša Pijade tartotta az ünnepi szónoklatot, Sinkó Ervin beszélt és sokan mások, nem annyira a kultúra szubtilis kérdéseit vetették fel, hanem a tényekre hivatkoztak, azt mutatták meg, hogy a jugoszláviai magyarságnak kedvező fejlődési perspektívái vannak, hogy mit ért el, és még inkább, hogy mit érhet el. Más kérdés, hogy néhány esztendő múlva, amikor a feszültség kezdett oldódni, a kultúrszövetség a maga addigi feladatkörében már nem játszott, és nem is játszhatott olyan szerepet, tehát mintegy feleslegessé vált, hogy úgy mondjam.

Milyen emlékei vannak a Játékokról? Hogy jutott el oda?

Meghívót nem kaptam, de mindenki tudta, valahogy a köztudatban volt, az újság is hozta a programokat, hogy ekkor és ekkor ez lesz, az lesz, ilyen kiállítás megnyitása, amolyan hangverseny, itt ez beszél, amott az beszél. Egyszerűen mentünk, különösen vidékről, Szabadka környékéről való emberek, és hol itt, hol amott vettünk részt valamilyen rendezvényen. Érdekes volt például a hazai magyar festészet tárlata- amelyen a jugoszláviai magyar festészetet volt az embernek alkalma megismerni. Ezen akkor sokkal erősebb hangsúly volt, mint aztán a későbbiek során. Zenében és más rendezvényformákban is megnyilvánult ez az erőteljesen aláhúzott magyar jelleg az ünnepi játékokon.

Nem vett részt a beszélgetésekben, nem volt hozzászólása?

Nem. Részt vettem az egyetemi hallgatók összejövetelén, néhány előadást végighallgattam, de akkor én már amolyan kivénhedt egyetemi hallgató voltam, noha még utána is folytattam egyetemi stúdiumokat, de hát közvetlenül nem voltam érdekelve. Ott általános eszmei, ha akarjuk, ideológiai kérdésekről is szó esett, de egész konkrétan odáig, hogy hogyan lehet megszervezni az egyetemi menzát, a kolégiumi ellátást, milyen pénzekből stb. Volt értelme tehát, mert sokaknak konkrét segítséget is nyújtott.

Gondolja, hogy a Magyar Ünnepi Játékok megszervezése impulzust, ösztönzést jelentett a kultúra számára?

Mindenképpen, és legfeljebb azt lehet sajnálni, hogy ez volt az utolsó ilyen rendezvény. Lehetett volna még később is, függetlenül mondjuk a külpolitika alakulásától, vagy az európai történésektől és sok mindentől. Azt hiszem, ez egy lehetséges forma lenne talán még ma is. Nem az

elkülönülés célzatával vagy hátsó gondolatával, hanem azért, hogy nézzünk már tükörbe, nézzük meg önmagunkat, hogy ebben a magyar nyelven ápolt kultúrában mit produkáltunk, mi az, amivel szégyenkezés nélkül odaállhatunk ország-világ elé, hogy ezt csináltuk negyvenvalahány esztendő alatt, erre büszkék vagyunk. Talán még ma sem lenne elvetendő ilyen gondolattal foglalkozni, és talán nem is eretnekség.

Kis cinizmussal az ember azt is mondhatná, hogy a Tájékoztató Iroda nehéz időszakából a nemzetiségi kultúra szinte nyert is. 1949-ben jött létre az Újvidéki Rádió, elsősorban a nemzetiségi műsorok fejlesztése volt a cél, az erre szánt pénzt bizonyára nem volt könnyű akkor máshonnan elvonni. Arról is kellene beszélnünk, hogy milyen viszonyban áll a politika és a kultúra. Ön hogyan tekint a politikára mint társadalmi intézményre?

Erre a kérdésre így kapásból az lehet a válaszom, hogy a politikára a kultúrának éppen olyan szüksége van, mint fordítva. Ez a kettő nem operálható szét, ezek egybetartozó dolgok visszamenőleg sokszáz esztendőre. Ennek a kettőnek a harmóniáját megteremteni, ez volt mindig a legnehezebb. Hogy a politika ne telepedjen rá a kultúrára negatív értelemben, viszont az is biztos, hogy a kultúrának szüksége van a politikára, nemcsak úgy, hogy impulzusokat szolgáltat mondjuk egy költő számára...

... de főleg pénzt egy könyv kiadására, ugye?...

Hát ez is a politikához tartozik, a pénz, a pénzellátás, ezek egymásra utalt dolgok...

Hogyan viszonyult a politikához, mint professzióhoz, mint életmódhoz? Hogy érezte magát, amikor politikai megbízatásokat kellett végezni vagy elvállalni?

Én még csak a közelébe se kerültem annak, amit professzionális politikának neveznek, vagy ami egy ilyen típusú emberhez hozzátapad, akár jelzőben akár tartalomban. Az biztos, hogy voltak politikai funkcióim is, mert a Kommunista Szövetség szerbiai kongresszusának küldöttje voltam, két ízben a jugoszláv pártkongresszuson is küldött voltam (78-ban és 82-ben), és a szerbiai központi bizottság eszmei bizottságának is a tagja. Részt vettem a jugoszláv pártelnökség mellett dolgozó egyik kutatócsoport munkájában, meg is jelent egy dolgozatom náluk. Egyszóval foglalkoztam olyan kérdésekkel is, amelyek akár tisztán politikainak is minősíthetők, de egy pillanatig se jutott eszembe, hogy letérjek arról a kulturális vonalról, ami miatt én odakerültem, mert gondolom, más érdemem nem volt, csak az, hogy a kultúrában itt-ott valamit sikerült megvalósítanom, és mint ilyen kerülhettem bizonyos politikai struktúrákba. Erről tehát egy pillanatra se feledkeztem meg és mindig ezt a vonalat követtem,

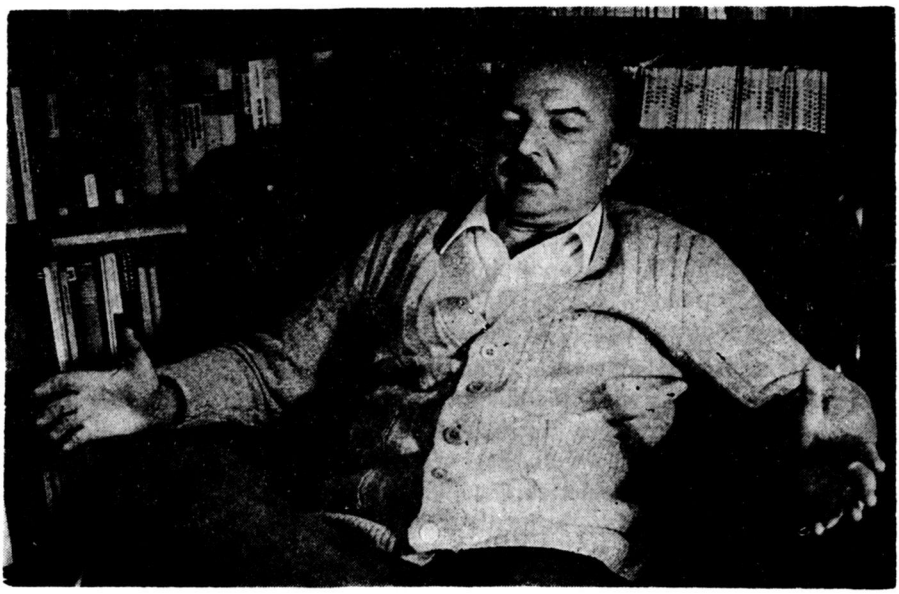

kulturális célzatot és küldetést láttam abban, amit nekem abban a pillanatban tennem kellett a politika intézményeiben, szerveiben, bizottságaiban.

Kétségtelen, hogy amivel az ember foglalkozik, az meghatározza a gondolkodásmódját is. Ön szerint a politikus gondolkodásmódja miben különbözik az irodalomtudósétól?

Nem könnyű erre válaszolni. Embere válogatja. Most megint eszembe jut Sinkó. Ő politikailag nagyon exponált ember volt. Azt lehetne mondani, hogy az életének a zöme, java, dandárja politikai tevékenység volt. De ezt ő soha nem választotta el és nem választhatta el az íróságától. A kettő nála egyet jelentett, és azt hiszem, hogy ő úgynevezett politikusként is — noha rá nem illik ez a szó — elsősorban író maradt, nem tudok benne megkülönböztetni egy politikai gondolkodást meg egy íróit, ez a kettő annyira kiegészíti egymást nála. Talán ebben is rejlik az egyéniségének a kulcsa. Vannak aztán írók, akik otthagyják az íróságukat, hogy politikai pályára lépve csak politikával foglalkozzanak, és viszont, olyan is van, aki a politikát hagyja ott más szellemi tevékenység érdekében.

Ez utóbbiak kevesebben vannak...

Biztosan kevesebben vannak.

Térjünk vissza még egy kicsit a történelmi momentumokra. Emlékszik-e arra az időre, amikor megszűnt a Magyar Kultúrszövetség? Milyen körülmények hozták létre ezt a döntést és mi a véleménye róla?

Azt hiszem, hogy a Kultúrszövetségnek (noha ezt nem bizonyítékok, tények. dokumentumok alapján mondom, hanem inkább emlékezésből, és mindinkább halványuló emlékezésből) a politikai funkciói gyöngültek meg, vagyis egyszerűen lassan megszűntek a politikai funkciói. Ezzel a küldetését teljesítette, és nem volt tovább szükség rá. No, de erre csak úgy lehetne válaszolni, ha az ember az egykori Kultúrszövetség teljes irattárához hozzájutna, hozzájuthatna. Úgy tudom, hogy ezeknek a dokumentumoknak egy része magánkézben van, egy részük megjelent a Hídban, rá kellene szánni néhány hónapot, begyűjteni ezeket a dokumentumokat, és erre szükség is lenne. Jó lenne látnunk, hogyan alakult, és hogyan fejlődött, vagy fejlődött vissza ez az intézmény.

Világos emlékeim nincsenek róla, de tudom, hogy néhány nagyon szép és jelentős kezdeményezés fűződik hozzá, például a nagyszótár munkacsoportjának a megszervezése, amit aztán később már a Tanszék illetve az Intézet vett a kezébe, és volt még néhány jelentős kezdeményezése, amiből érdemleges dolgok születtek.

Hányban szűnt meg a Kultúrszövetség és hogyan?

Valamilyen átszervezés alapján, de hogy hányban, és hogy az az átszervezés milyen módon történt, ezt megint azért nem tudom, mert főleg az újvidéki központnál történt mindez, én pedig abban az időben is, 1962-ig, Zentán éltem. A vidéki kulturális dolgozókat nem nagyon vonták be ezeknek a kérdéseknek az intézésébe. Ezt úgy lehetne felgöngyölíteni, ha az ember a teljes anyagot beszerezné, és jó is lenne, ha egyszer valakit ráállítanának erre a munkára. Tartozunk önmagunknak is azzal, hogy saját múltunkat megismerjük, mert ki fogja egyszer ezt papírra vetni, ha nem azok, akik még tudnak róla, hogy volt ilyen.

Rendszeresen, afféle állandó rovat formájában nem publikált a sajtóban, ahogy az megszokott mások esetében. Inkább egy-egy alkalommal tett közzé egy-egy cikket, ezek közül is elég sokat felkérésre. Úgy is mondhatnám, hogy időnként az esztétikai ítélőbíró szerepét is kirótták önre.

Néha ez is megtörtént, főleg akkor, amikor neuralgikus csomópontokhoz értünk irodalmunk fejlődésében, amikor nemzedékek ütköztek meg, amikor valamiképpen hallatnia kellett az embernek a hangját. Megjegyzem, igaza van, mert én inkább csak akkor szólaltam meg, ha erre külön felkértek. Valahogy mindig óvakodtam a perpatvaroktól, torzsalkodásoktól, leszámolásoktól, mert nálunk sajnos a kritika gyakran csak leszámolás, fejvadászatféle volt. Ilyenkor fel-felkértek egy nyilatkozatra, egy vitacikk megírására.

Lényegében a jugoszláviai magyar irodalomban a háború után két nemzedékváltás vagy radikális fordulat volt. Az egyik 1950-ben, az áprilisi Híd megjelenésével, amikor egy új nemzedék lépett a jugoszláviai magyar

irodalom színpadára, a másik pedig a 60-as évek közepe táján, amikor a Symposion-nemzedék jelentkezett. Ön hogy tekintett a nemzedékváltásra, mennyire tartotta azt egy kultúra normális és természetes velejárójának?

Azt hiszem, hogy ez minden irodalmi kultúrának állandó kísérőjelensége. Nemzedékek vagy spontán vagy tudatosan összeállnak, együttesen lépnek fel, hullámszerűen jönnek ezek a lökések. A Nyugat nemzedéke, azelőtt korábban más nemzedékek, és a későbbiek is így jelentkeztek.

Az 50-es éveknek illetve 50-nek, az áprilisi Hídnak a nemzedéki kiállításáról elég sokat írtak, azzal talán nem is foglalkoznék, akkor vidéki magányomban nem is nagyon vettem részt ebben a jelenségben, még távoli kísérője, szemlélője voltam mindennek. Viszont a Symposion-nemzedék fellépésekor már itt éltem Újvidéken, és többé-kevésbé első kézből ismertem meg magát a mozgalmat, a lapot, a nemzedéket, annak tagjait, stb. És mondhatom, hogy mindig rokonszenvvel viseltettem irántuk, annak ellenére, hogy a látszatok sokszor ennek ellentmondtak. Megintcsak egy felkérésre gondolok, amikor már bizony kenyértörésre került sor az idősebb írók és a fiatal türelmetlenek között. Akkor kértek fel egy afféle tamponszerepre vagy mire, hogy próbáljam a kedélyeket megnyugtatni. Nem azért, mintha én valamilyen nagy tekintély lettem volna ebben az irodalomban, de szerették volna több embernek a véleményét, hangját hallani ebben a kérdésben. És persze ilyen esetben az ember azt kapja fizetségül, hogy mindkét tábor kígyót-békát kiáltoz rá, mert nem állt ki mellette. Felkértek nyilatkozatra, és én rámutattam egyrészt az idősebb nemzedék elzárkózó magatartására mint lehetséges hibára, másrészt pedig arra a türelmetlenségre is, ami a fiatalabbak részéről jelentkezik. És mondom, ennek nem nagyon tapsoltak egyik oldalon sem.

A Symposionból jött létre az Új Symposion, talán három évnyi idő alatt állt össze egységes, kompakt nemzedékké a Symposionban kezdők társasága, ők teremtették meg az Új Symposiont, és már azt hiszem, a lap címadásával jelezni szerették volna azt a törekvést, hogy önmagukat is, az irodalmat is folyton meg kell újítani. Én azt hiszem, igen kevés az olyan nemzedék, amely akkora határozottsággal és olyan tudatossággal fordult volna szembe az általa meghaladottnak minősített, tehát provinciális, konzervatív, stb. írói szemlélettel és gyakorlattal, mint ahogy azt láttuk az Új Symposion nemzedékétől. Kritikák, esszék, tanulmányok, vitacikkek egész sora bizonyítja ezt a tudatosságot, és ez rendkívül imponáló volt. Azt hiszem, szükséges is egyúttal, mert valóban nagyon elmeszesedtek a hazai magyar irodalom erei. Abba ezúttal én nem bocsátkoznék, hogy milyen esztétikai értéket képviselt és képvisel ez a régivel szakító fiatal irodalom, elég itt arra utalnom, hogy közülük már szinte nemzetközileg is elismert alkotók kerültek ki, de persze olyanok is, akik aztán nagyon gyorsan kifulladtak. Engem itt elsősorban az Új Symposion kritikai és esszéirodalma foglalkoztat. Ez talán még világosabban mutatja a lap íróinak polarizálódását mint a szépirodalom, tudniillik itt színvonalban még nagyobb a kü-

lönbség mint a lírában, széppprózában vagy bármi másban. Az a fajta elemző próza, tehát kritika, esszé, tanulmány, amit egyrészt az akkori fiatalok. Bányai, Utasi, Bosnyák, Gerold és mások műveltek, a műfajnak egy igen tekintélyes, magas színvonalát képviselte, s ezek mögött az írások mögött nagy szakmai ismeret állt, meg széles körű irodalmi kultúra, kifinomodott esztétikai érzék és ízlés, de a kezdetek kezdetén ebből nagyon kevés mutatkozott meg. A kezdetekben inkább egy nemzedéki türelmetlenségtől fűtött pamflethez hasonlított az a kritika, amit akkor műveltek. A jelszó az volt, hogy a kritikus egyetlen fegyvere a kalapács, tehát összetörni, zúzni mindent...

...erre mondta Herceg, hogy nem szereti az olyan kritikusokat, akik összetévesztik a tollat a taglóval.

Igen. És ez annál inkább furcsa volt, mert ez a fajta magatartás, a „kalapácsos ember" magatartása önellentmondó módon keveredett, párosult egyfajta új intellektualizmussal. De én ezt inkább úgy mondanám, hogy egyféle szellemi fölényeskedéssel, ami mögött azonban nem állt ott a műveltség fedezete, és éppen ezért hasonlított nagyon sok ilyen úgynevezett „kritikai magatartás" nyegleségre, affektálásra, és nem csak annak látszott, hanem az is volt. Én főleg ezt nehezményeztem, mert ha egy lírai költő, egy alanyi költő műveletlen, az talán nem is vehető annyira észre. Valamiféle bocsánatos bűnnek látszik, ha egy lírai költő a tudományokkal nincs annyira felvértezve. De egy tanulmányíró, esszéíró, kritikus irodalmi műveltség nélkül el sem képzelhető. Nos hát én ezt az elemző prózát próbáltam meg ilyen szempontból ahol kellett, bírálgatni, ahol lehetett, a vadhajtásokat visszanyesni. Úgy láttam, hogy ez, a kritika, afféle szabad prédája volt főleg a fiatal lírikusoknak. Felelőtlenül, meggondolatlanul

osztogatott jelzők voltak ezek, megfellebbezhetetlen ítéletek, amikor a konjovići — hercegi — fehérferenci világot ki akarták söpörni a jugoszláviai magyar irodalomból. Nekem itt voltak bizonyos fenntartásaim, és az akkori kritikai jegyzeteimben rá is mutattam a szemléleti ferdeségekre, meg egyéb sutaságokra, formai fogyatékosságokra, a nyelvi elformátlanodásra is. Persze ezt sokan félreértették. Például amikor Domonkosnak az egyik verséről írtam, akkor azt elsősorban stilisztikai, nyelvi szempontból vizsgáltam, mert az volt a véleményem, hogy adott esetben egy olyanfajta kritikai szemlélettel kell közeledni ahhoz a vershez, hogy mint nyelvi műalkotás mit tud nyújtani. És ezt nemcsak szabad a kritikusnak megtennie, hanem kötelessége is. Az egyik symposionista tanulmányíró úgy jegyezte ezt le, hogy még Szeli István, a Rátka első kritikusa is csupán grammatikai meg stiláris szempontból elemezte ezt a poémát, holott az... stb.

Ez Bosnyák Szóakciójában szerepel...

Igen. Persze én a rám jellemző bonhomiával, némi öniróniával ezt úgy fogtam fel, hogy ez dicséret a számomra, mert „lám még ő is, akiről pedig tudjuk, hogy..." ugye? Ebbe az irányba is el lehet kanyarítani ezt a mondatot, de hogy egész röviden szóljak, azt hiszem, hogy ez egy nagyon rokonszenves nemzedék volt. Az én Új Symposion iránti álláspontomról pedig annyit, hogy ez a megértő türelemnek az álláspontja volt. Rokonszenvvel figyeltem a törekvéseiket, a lap tevékenységét, sőt írtam is az Új Symposionba nem egy cikket, igaz nem sokat, de jónéhányszor küldtem írást, meg aztán a költőkről, az írókról is pozitív nyilatkozataim vannak, Tolnairól, Domonkosról, Konczról, Bosnyákról, Gionról és másokról, persze nem csak pozitív nyilatkozatok, hanem bizonyos fenntartások is.

Ön valószínűleg egészen közelről látta ezt az alakulóban levő világot és nemzedéket. Szinte különösnek mondható, hogy ez a nemzedék milyen gyorsan „intézményesítődött". Az a gyanúm, hogy ebben nemcsak esztétikai, még csak nem is pusztán kultúrpolitikai, hanem tisztán politikai tényezők is közrejátszottak. Ön szerint a Symposion-mozgalom milyen támogatásnak és ki támogatásának köszönheti, hogy sikerült ilyen eredményesen és gyorsan megküzdenie a maga küzdelmét?

Azt kell elsősorban figyelembe venni, hogy a hatvanas években vagyunk, annak első felében, a közepe felé, és ez a korszak sok tekintetben tágabb teret nyújtott egészen új hangon megszólaló irodalmi próbálkozások számára. Egyrészt ez, másrészt pedig a mi 60-as éveink a magyar kultúra szempontjából sok minden más téren is fölfelé tartó irányzatot mutattak, gondolok itt a Tanszék megalapítására, Sinkó Ervin nagy tekintélyére, aki szintén ott állt a fiatalok mellett; a lapok, folyóiratok mellékleteinek a megindulására, nemcsak tarkább, hanem sokszínűbb is lett az irodalom. Az Új Symposion megragadta ezt a lehetőséget, és egy igen erős nemzedékké nőtte ki magát. Ezek voltak azok a tényezők, egy

általános kulturális fellendülésé. Tudományokban, művészetekben, irodalomban, újságszerkesztésben, azt hiszem a Rádióban is voltak ilyen nagyobb mozgások, a Rádió programjai is bővültek azokban az időkben, amennyire én vissza tudok emlékezni, főleg pedig a lapoknak, az újságoknak az irodalmi mellékletei. Azt hiszem, a Kilátó is azokban az időkben indult meg, ezek pedig mind tényezői voltak ennek a fejlődésnek, a hosszznak, ahogy azt a tőzsde nyelvén mondják.

Ha azt vesszük tehát, hogy a 60-as évek közepén indult meg a gazdasági reform az országban, és megindult egy általános demokratizálódási folyamat, akkor tekinthetjük úgy, hogy a Symposion-mozgalom is lényegében ennek a folyamatnak a szülötte. De ez a demokratizálódási folyamat a 70-es évek elején megrekedt, és az az érzésem, hogy ekkor megrekedt a Symposion-mozgalom is, mint új intellektuális tendenciáknak a kihordója. Érdekes például, hogy akkoriban tört elő az úgynevezett strukturalista iskola, strukturalista irodalomelemzési módszer. Ön hogy tekint erre a módszerre?

Erről a módszerről, megmondom őszintén, nem nagy rokonszenvvel nyilatkoztam eddig. Miért? Nem olyan régen idéztem Csokonait ilyen szempontból. Én úgy láttam, hogy a strukturalizmus egy kicsit nagyon is rossz értelemben vett anyagi megközelítése az irodalomnak. Milyen anyagra gondolok? Hanganyagra. Statisztikailag felmért hangzásanyagra: Magánhangzók, mássalhangzók ilyen-amolyan százalékarányára, egyszóval elsősorban a költészet materiális tényezőit tartja szem előtt. No, nem csak azt, de főleg azt. Azt hiszem, ha a strukturalizmusnak voltak is részeredményei, a nagy szintézisalkotáshoz nem tudott eljutni. Nekem mindig volt egy olyan érzésem is, sajnos egyszer egy ilyen vitába kellett bocsátkozni egy kollégámmal ilyen téren, akkor azt mertem felhozni, hogy már Csokonai megmondta, hogy „az ember nem egy marék minerálé". A vers se azonos önmaga materiális tényezőivel, alárendelt vagy ilyen-amolyan mondataival vagy ilyen-amolyan jelzős szerkezeteivel, hangzóelemeivel, vagy ilyen rím- vagy ritmuselemeivel stb. Az egész az, amit az embernek vizsgálnia kell. Lehet, hogy tévedek, de azt hiszem, hogy a strukturalizmus ezt a bizonyos egészet nem tudta kellőképpen szem előtt tartani. Tehát ezért voltak fenntartásaim, nem is kísérleteztem soha strukturalista elemzéssel, voltak kollégáim, akik ezt nagy hozzáértéssel és a legújabb szakirodalom jó felhasználásával végezték. Lehet, hogy ez az egyik fogyatékosságom, de én nem próbálkoztam meg vele.

Ön szerint mi hozta létre a strukturalizmus „divatját"?

Ez is egyféle ellenhatása volt azoknak az úgynevezett „szellemtörténeti iskoláknak", amelyek viszont egyáltalán nem törődtek a szövegek jelentéstani, szemiotikai stb. mozzanataival, hanem valami szellemi fluktuációt láttak a szépirodalomban, valamiféle megfoghatatlan szellemiséget nyomoz-

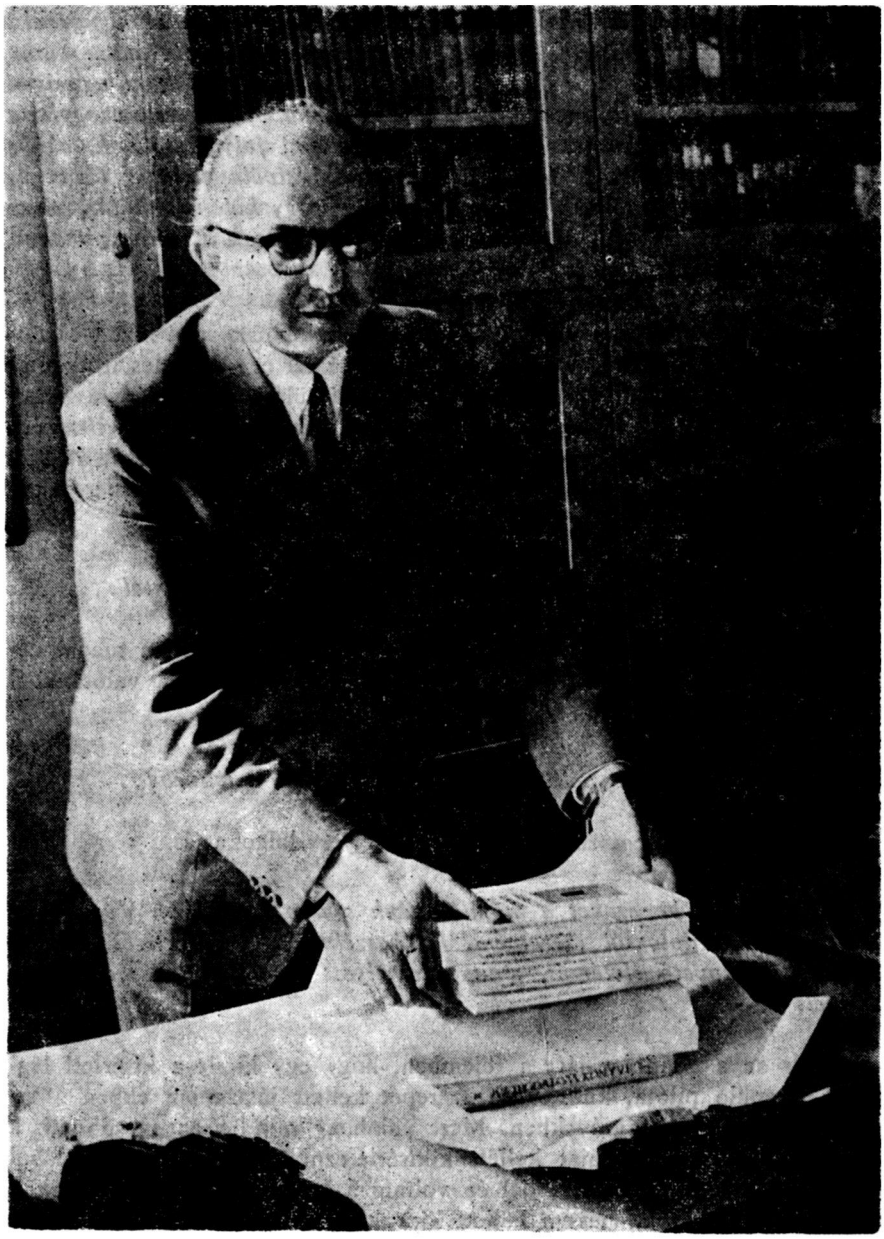

tak, amit aztán soha nem tudtak megragadni, vagy csak ritka pillanatokban, és ennek ellenhatásaként jelentkezett egy olyan felfogás, amely nem elégszik meg az ilyen bizonytalan lebegéssel, hanem megpróbálja elemei alapján vizsgálni az esztétikai hatást. Tehát, hogy az esztétikai hatásnak miféle materiális elemekben rejlik a gyökere, hova megy az vissza, ez lehet talán az egyik indítóok.

Nem gondol esetleg arra, hogy a strukturalizmus vidékünkön való jelentkezésének esetleg taktikai okai is lehettek? Arra gondolok ugyanis, hogy a 60-as évek második felének demokratizálódási folyamatai során az irodalom igen szabad szóhasználatúvá vált és a társadalmat egy igen szabad módon tekintette, szemlélte, írta le. Amikor bekövetkezett egyfajta lehűlés, egyfajta megdermedése ezeknek a szellemi folyamatoknak, akkor talán taktikai meggondolás lehetett megkísérelni elválasztani az életet és az irodalmat, és azt mondani, hogy az irodalom egy különálló világ, nincs semmi köze a politikához, az élethez, vizsgáljuk mi csak a szótagszámokat, a magas és mély magánhangzók arányát.

Bizonyára ebben is van valami, tehát az irodalomnak az a bizonyos önelvűsége, amit már régen, a század elején vetett fel egy-két jeles irodalomtörténész. Annak az önelvűségnek egyfelé beteljesülése, tetőződése a strukturalizmus is. Egy olyan szemlélete, amely mint egy önmagába visszatérő görbe elindul a szövegtől, körüljárja, majd megint visszatér hozzá, de szerintem ez a pálya eléggé zárt. Nem látja az ember a távolabbi perspektíváit, kifutását egy szélesebb térségbe.

Tehát nem lenne szabad elválasztani az életet az irodalomtól...

Azt hiszem, hogy nem. Mert még a legelvontabb, a szellem magas régióit járó irodalom, mondjuk egy Dante is a középkornak a valóságából merít...

Sőt, mennyi finom kis politikai célzást épített bele a művébe...

Meg, ha akarjuk, egészen életszagú személyes dolgokat is.

Talán fejezzük be ezeket a mondhatnánk szakmai témákat. Végül még egészen emberi dologról szeretném, ha beszélne: a közérzetéről. Melyik volt az az alapvető életérzés, amit valamelyest állandóbbnak mondhat a többinél?

Sokszor az a gondolat járt a fejemben, hogy egy kicsit a kísérleti léggömb, berepülő pilóta, kutatóárok szerepét kellett játszanom ebben a világban, a háború utáni években. Mert valahogy mindig engem dobtak a mélyvízbe, ahol valami újat kellett kikísérletezni, új utat kellett valahol kiépíteni. Huszonnyolc éves fejjel én voltam a száz éves zentai gimnázium legfiatalabb igazgatója, nekem kellett kipróbálnom elsőként, az 50-es évek végén, hogy mit jelent államközi szerződés nélkül egyetemi stúdiumokat végezni külföldön. Nekem kellett (nem 1945, hanem 1918 óta) Jugoszláviában megvédenem az első magyar nyelvű disszertációt. Én voltam a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület első elnöke, a Hungarológiai Intézet „alapító igazgatója". Ahogy 1979 legvégén megalakult a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia, oda is rögtön beválasztottak, és

mindjárt az elnökségbe. Sok mindent kellett tehát tennem, nekem kellett az első középiskolai tankönyvet megírnom még 1955-ben. Talán fel se tudom sorolni azt a sokféle feladatot, funkciót, teendőt, amit elsőként kellett vállalnom vagy csinálnom. Persze nem azért, mert erre nekem valami különös rátermettségem volt, hanem úgy hozták a körülmények, a viszonyok, hogy ilyen súlyos szóval éljek, így hozta a történelem. Sajátos találkozása ez bizonyos feltételeknek, az én érdemem pedig csak az volt, hogy nem utasítottam vissza, hanem vállaltam, csináltam, és vétkemül csak az róható fel, hogy megpróbáltam erőmhöz mérten komolyan felfogni és csinálni. Az volt az érzésem, hogy mindig valamilyen „muszájból" nekem kell elöl járnom valamiben. Persze ez eltöltheti az embert jó érzéssel, megnyugvással is, ugyanakkor azonban rengeteg idegeskedés, idegfeszültség halmozódik fel, és energia pusztul el ilyenkor az emberben, amit esetleg talán másra is lehetett volna fordítani.

Köszönöm szépen az interjút. 1987. március 10-én kezdtük és április 21-én fejeztük be, írjuk még alá ezt a két dátumot.

Original scientific paper

Danilo Kecić

A VAJDASÁGI HALADÓ IFJÚSÁGI MOZGALOM ÉS TITO

(RÉSZLET)*

Harc a demokratikus és antifasiszta ifjúság szervezeti és akcióegységéért

Mivel a jugoszláv ifjúkommunista mozgalom a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának, a Kommunista Ifjúsági Internacionálé VI. kongresszusának, a JKP KB spliti plénumának és a JKP vajdasági tartományi értekezletének határozatait és programját a JKP és a JKISZ vezetőségeinek és tagjainak gyakori letartóztatása és árulások közepette vitte véghez, így az új irányvonal érvényesítésével — akárcsak az ország más vidékein — Vajdaságban is sor került az ifjúkommunista szervezetek többségének felbomlására és felosztására. Az olyan javaslatok, mint amilyen például a Kommunista Ifjúsági Internacionálé VI. kongresszusáé volt, miszerint az ifjúkommunisták szervezeteinek szakítaniuk kell a korábbi gyakorlattal, azaz nem illegális pártként kell működniük, hanem az ifjúkommunisták bábáskodástól és a párt befolyásától mentesen működő önálló szervezeteként, hogy ne akadályozzák az ifjúkommunisták és a haladó ifjúság tevékenységét és kezdeményezéseinek kibontakozását, gyakorlatilag a meglévő szervezetek elbizonytalanodásához vezetett. Az ifjúkommunistáknak javasolták, hogy az illegális munka, szektásság és elzárkózás helyett kapcsolódjanak be a legális tevékenységet folytató haladó ifjúsági szervezetek, egyesületek munkájába. Ennek az irányvonalnak az érvényesítéséhez radikálisan át kellett szervezni és legalizálni kellett az ifjúkommunisták szervezeteit. A legális művelődési, sport és egyéb ifjúsági szervezetekben kifejtett politikai tevékenységtől, az ifjúság legkülönbözőbb rétegeinek érdekeiért folyó mindennapi harctól, valamint a konzervatív, nacionalista és fasiszta szervezetek hatásának a gyengülésétől várták a haladó ifjúság demokratikus és antifasiszta elkötelezettségének megerősödését, az egész fiatal nemzedék egységfrontjának kialakulását. A JKISZ ennek a tevékenységnek a kibontakoztatásával és az ifjúkommunisták szervezetei által képviselt új politi-

* Részlet a szerző Revolucionarni omladinski pokret u Vojvodini u vreme dolaska J. B. Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije címmel a Polja 1987. április—májusi (338—339.) számában megjelent tanulmányából.

kának valóra váltásával szándékozott nyilvánossá tenni tevékenységét, valamint ezáltal igyekezett a demokratikus, haladó és antifasiszta ifjúság egységes szervezetének politikai és ideológiai magvává válni. A JKISZ szervezeteknek ezeket a határozatait többnyire 1936 első felében hajtották végre. De mivel a JKISZ központi vezetőségét, amelynek élén Boris Kidrič állt, időről időre letartóztatták, vagy börtönbüntetésre ítélték, s a JKP vezetőségét pedig az emigráció választotta el a JKISZ szervezetétől, amelynek tagsága nemegyszer tévesen értelmezte a felsőbb párt- és kommunista ifjúsági fórumok nem mindenben egyértelmű utasításait, így a JKISZ 1936 közepe táján kiúttalan helyzetbe került. Helyenként ez a JKISZ-szervezetek felbomlásához és feloszlatásához vezetett. Ennek következtében tartományunkban is megszűntek a részben felújított és újonnan létrehozott JKISZ-szervezetek. A JKISZ kiemelkedő tagjait felvették a JKP soraiba, s így együttesen vették ki részüket az új politikai irányvonal megvalósításából 1936 végén és 1937 elején, amikor sorozatos árulások következtében jóformán teljesen felszámolták a JKP vajdasági szervezetét.

Amikor Josip Broz Tito 1936 májusában hazajött külföldről, a gyakorlatban ismerkedhetett meg a JKP soraiban kialakult kedvezőtlen helyzettel és azzal a ténnyel, hogy a JKISZ megszűnt egységes ifjúsági szervezetként létezni. Ennek a kedvezőtlen politikai helyzetnek a túlhaladására már 1937 elején egész sor szervezeti és politikai intézkedést foganatosított mindkét szervezetben. Már 1937 márciusában megalakította a JKP Központi Bizottságának központi ifjúsági bizottságát, melynek élére Ivo Lola Ribar (mint titkár), Leo Mates és Boris Kraigher került. Az ifjúkommunisták szervezetében kialakult kedvezőtlen helyzet leküzdése érdekében Tito 1937 májusában Új úton a JKISZ címmel cikket közölt a Proleterben, a JKP KB illegális sajtószervében, amelyben utasításokat ad a JKISZ újjászervezésére és jövőbeni munkájához. Cikkében többek között az alábbiakat írja: „Jugoszlávia kommunista ifjúsága dicső hagyományokra tekint vissza... Ám a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség nem volt tömegszervezet, csupán a párt másolata. Nem állt kapcsolatban a fiatalok tömegeivel, hanem azoktól elszigetelten folytatta harcát, amelyet a fiatalok sokasága megcsodált, de benne soha részt nem vett. A JKISZ tehát bizonyos fajta élcsapata volt az ifjúságnak, amely a széles ifjúsági tömegektől elszigetelve élt és küzdött. Figyelmen kívül hagyta a legszélesebb ifjúsági rétegeket érdeklő kérdéseket. Nem fogta fel a fiatalok mindennapi szükségleteit." Tito ennek kapcsán állapítja meg, hogy a JKISZ-tagok sem mentesek ezektől a fogyatékosságoktól, ugyanis számos JKISZ-tagnál, sőt egész szervezeteknél „szektás jellegű fogyatékosságok tapasztalhatók". A helyzet megváltoztatása érdekében javasolja, hogy „a JKISZ-t alaposan át kell szervezni, mégpedig nem valami sablon szerint, hanem lépésről lépésre, s minden egyes helység és tartomány körülményeinek megfelelően. A JKISZ dicső múltja arra kötelezi minden egyes tagját, hogy merészen induljon el az új úton, a tömeges ifjúsági szervezetekhez való közeledés és a munkájukba való bekapcsolódás útján... Ez az ifjúsági mozgalom azonban csak kis hányadát öleli fel a fiataloknak, azt is kizárólag a váro-

sokban, s jószerével csak az egyetemistákat és a munkásfiatalok egy részét...

Tevékenységében a haladó ifjúságnak több figyelmet kell fordítania a nemzeti-kulturális, a közoktatási stb. kérdésekre, az ifjúság szükségleteire, a fiatalok életének tartalmára és változatosságára. A tartalmasabb élet ugyanis azt eredményezi majd, hogy tömeges ifjúsági szervezetek jönnek létre, s ez majd magához vonzza a fiatalokat

Káros lenne, ha bármelyik tartományban és minden áron meg akarnánk teremteni a különféle ifjúsági szervezetek nemzeti szövetségét, ha nincsenek meg hozzá a feltételek. Célravezetőbb, ha előbb megszervezik az együttműködést egyik-másik ifjúsági kérdésben. Ha például előkészítjük és létrehozzuk Horvátország, Szlovénia, Szerbia, Vajdaság stb. erős nemzeti szövetségeit, ezzel jelentős mértékben támogatjuk a békéért folyó harcot. De ha létrejönnek is az erős nemzeti mozgalmak, azzal nem szűnik meg a különböző országrészek fiataljai közötti kapcsolat, és az együttműködés."

Az ifjúsági mozgalom eszmeileg és politikailag rendkívül sokrétű és megosztott volt, ugyanis a politikai változásoknak ebben a légkörében alakította ki tevékenységét az egyesült ellenzéken belül az Önálló Demokrata Pártból létrejött vajdasági ellenzéki mozgalom. Miközben a Demokrata Párt jelentős hatást gyakorolt a tömegekre, mind kifejezettebben érvényesítette hatását a Földműves Párt — vonatkozik ez különösen a dr. Dragoljub Jovanović által vezetett jobb szárnyára — erőteljesen érvényesítette hatását a dr. Vlatko Maček vezette Horvát Parasztpárt, amely különösen a bácskai és szerémségi horvát lakosság körében volt népszerű, a szlovákok dr. Janko Buljik, a magyarok pedig dr. Nagy Iván köré tömörültek a rezsimhű Jugoszláv Nemzeti Párttal illetve a Jugoszláv Radikális Közösséggel szembehelyezkedő Egyesült Ellenzék védelme alatt, s nem feledkezhetünk meg az olyan nacionalista és fasiszta szerveztekről sem, mint Dimitrije Ljotić Zbor nevű csoportosulása és Svetislav Hodjera borbásai voltak, vagy éppen a németeket tömörítő Kulturbundról. Ha egyik-másik csoportosulás lényegében véve haladó is volt, számos konzervatív, retrográd, antidemokratikus és fasiszta szervezet fejtette ki tevékenységét. Az ideológiai és a politikai kilátástalanság közepette tűnt fel a politikai csoportosulások között egy olyan törekvés, amely politikailag a JKP irányvonalát képviselte, tevékenysége pedig az antifasiszta népfront platformja alapján bontakozott ki. Tartományunk haladó, demokratikus és antifasiszta ifjúságának csoporttá fejlődése vezetett az 1936 szeptemberében az Ifjúsági Kulturális és Gazdasági Mozgalom megalakításához.

Az Ifjúsági Kulturális és Gazdasági Mozgalom létrehozására az országban valamivel később került sor. Megalakítása összefüggésben volt mindazokkal a társadalmi átalakulásokkal és radikális változásokkal, amelyek a 30-as évek közepe táján jelentkeztek Jugoszláviában és világszerte. A világszerte kibontakozó forradalmak felerősödtek, és egyre jelentősebb társadalmi helyet vívtak ki maguknak. Spanyolországban és Franciaországban az egyesült forradalmi és antifasiszta erők kerültek hatalomra, Olaszországban és Németországban viszont a fasizmus erősödött meg. Ennek

következtében az egész jugoszláv társadalom történelmi jelentőségű választ elé került. Amíg a Milan Stojadinović kormánya által hatalmat gyakorló nagypolgárság egy része hintapolitikát folytatott korábbi szövetségese és a fasiszta országok között, miközben egyre jobban sodródott a totalitáris rendszerek felé, s az országban megtűrte és jóindulatúan elnézte a fasiszta és fasisztabarát szervezetek tevékenységét, addig a széles néprétegek egyre nagyobb mértékben csatlakoztak a demokratikus törekvésekhez és az antifasiszta platformhoz.

Az általános jellegű vajdasági ifjúsági mozgalom létrehozásának eszméje a haladó és demokratikus erőktől származott. Ehhez csak megfelelő alkalomra volt szükség, amit a vajdasági ifjúsági mozgalom 70. évfordulójának megünneplésében véltek felfedezni. Hosszas keresés után az Egyesült Szerb Ifjúság megalakításának 70. évfordulóját találták legmegfelelőbbnek általános jellegű ifjúsági szervezetük létrehozásához. Ennek érdekében tettek előkészületeket a tartomány fiataljai számára történelmi jelentőségű esemény megünneplésére, hogy az évforduló alkalmával egy haladó történelmi hagyományokon alapuló és a vajdasági ifjúsági mozgalom létfontosságú kérdéseivel foglalkozó ifjúsági mozgalmat hozzanak létre. Vajdaság haladó és demokratikus ifjúsága, de mindenekelőtt az egyetemista fiatalok használták ki az Egyesült Szerb Ifjúság megalakulásának 70. évfordulóját a haladó vajdasági fiatalok szervezetének megalakítására. Így került sor 1936 szeptemberében az Ifjúsági Kulturális és Gazdasági Mozgalom sokrétű tevékenységének megszervezésére.

A mozgalom megszervezésére és nyilvános fellépésére az Egyesült Szerb Ifjúság megalakulásának 70. évfordulójára szervezett ünnepség szolgáltatott alkalmat. A különböző ifjúsági csoportok képviselői ebből az alkalomból 1936. szeptember 13-án összejövetelt tartottak Újvidéken, és megválasztották akcióbizottságukat, melynek a határozatokat kellett kidolgoznia és az alakuló gyűlést összehívnia. Erre hamarosan sor is került, s az előkészületeket követően 1936. szeptember 27-én Újvidéken megtartották az általános vajdasági ifjúsági mozgalom alakuló gyűlését. Munkájában azonban csak az újvidéki, petrovgradi (zrenjanini) és néhány más vajdasági helység képviselői vettek részt. Mindössze húszan voltak. Kerülték a látványosságot és a tömegességet, hogy akciójukra kevésbé figyeljenek oda a hatalmi szervek, amelyek egyébként megmozdulásaikat éberen figyelték, s könnyen meghiúsíthatták volna az alakuló gyűlés összehívását. A gyűlés rendkívül rövid és gyors lefolyású volt. Elfogadták a szervezet rezolúcióját és szervezeti szabályzatát. Megegyeztek abban, hogy a szervezetüket Ifjúsági Kulturális és Gazdasági Mozgalomnak hívják, amely a nevébe foglalt területeken fejti ki tevékenységét. Az elképzelések szerint a tartomány ifjúságának a megszervezésére kellett törekednie, és a kulturális felvilágosító munka mellett anyagi segítséget nyújtani a különböző gazdasági szervezetek és intézmények útján a szegény sorsú fiataloknak, különösen az egyetemistáknak.

Az alakuló közgyűlés által elfogadott határozatok, amelyeket Nikola Petrović fiatal mérnök és párttag szövegezett meg a JKP politikai irányvo-

nalának szellemében, többek között hangsúlyozzák, hogy a jelenlegi ifjúság közvetlen örököse a múlt század 70-es éveiben kibontakozó vajdasági ifjúsági mozgalomnak, s ezért vállalniuk kell munkájának és küzdelmeinek a folytatását, amiből az új ifjúsági szervezet jellege és feladatainak meghatározása következett.

A határozatban azt is hangsúlyozták, hogy „a szabadság előfeltétele az ifjúság és az egész nemzet fejlődésének". Az egyik megállapítás szerint „az ifjúság elítéli a háborút mint az imperialistáknak a nemzeti elnyomásra és a népek kizsákmányolására irányuló törekvését". Rámutattak, hogy ez milyen veszéllyel jár a világbékére és a széles néprétegek szabadságára, életére nézve, s milyen hatékony tevékenységet kell kifejteni „az ifjúság egészséges fejlődése érdekében". Az ifjúkommunisták, az imént említett Nikola Petrović részvételével kialakított dokumentum szerint az ifjúság „elítéli a háborút mint az imperialistáknak a nemzeti elnyomatásra és a népek kizsákmányolására irányuló törekvését, és meg van győződve, hogy a világbékére, a széles néprétegek szabadságára nézve és „az ifjúság egészséges fejlődését illetően" a fasizmus előretörése veszélyes.

A határozat szerint „Vajdaság ifjúságának szilárd elhatározása, hogy gazdasági, kulturális és egészségügyi téren hatást gyakoroljon a széles néprétegekre.

Vajdaság ifjúsága a saját erejének, idealizmusának és erkölcsi hozzáállásának tudatában szólítja fel az összes fiatalt, hogy faji, vallási és társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül fogadja el a határozatokat és lásson hozzá a célok megvalósításához."

Az alakuló gyűlésen akcióbizottságot is választottak az egyetemisták köréből azzal a céllal, hogy harcolja ki a hivatalos szerveknél az új ifjúsági szervezet munkájának elismerését, ugyanis az Ifjúsági Kulturális és Gazdasági Mozgalom nemcsak Vajdaságban szándékozott kifejteni tevékenységét, hanem szélesebb körben is. Az akcióbizottság az OMPOK szervezeteinek megalakítása érdekében hamarosan kapcsolatba lépett Vajdaság különböző helységeinek haladó és antifasiszta fiataljaival, s előkészítette az első közgyűlés összehívását Újvidékre. Ennek érdekében külön kiáltványban fordult Vajdaság ifjúságához. Időközben 1936. november 20-án Újvidéken megjelent a Naš život ifjúsági folyóirat első száma, 1937 februárjától pedig a falusi ifjúságnak szánt Naša knjižica című sorozat megindítására is sor került. A tartomány ifjúságához intézett kiáltvány legfontosabb célja az volt, hogy az első közgyűlés megtartására mozgósítsa a fiatalokat:

„A fiatalok szabad kulturális fejlődést követelnek. Az ifjúság körében kifejtett tudatos kultúrmunkával el kell érni, hogy tudása és világnézete alapján helyesen tájékozódjon a mai világban uralkodó zűrzavarban, vonzalmat érezzen a szabadság, a haladás iránt, és tanúsítson ellenállást a néptől idegen ellenséges ideológiákkal, a különböző sarlatánok és csalók mozgalmaival szemben, akik hazug jelszavakkal igyekeznek megtéveszteni a fiatalokat. Az ifjúságnak szabadnak, bátornak és tárgyilagosnak, önállóan gondolkodónak kell lennie ahhoz, hogy meglelje a jobb és értelmesebb

élethez vezető utat. Bizakodva tekintünk a jövőbe. *Fogjunk össze és dolgozzunk a fiatalok jobb jövőjéért.*"

A Közoktatási Minisztérium 1936. december 23-i rendeletével jóváhagyta az Ifjúsági Kulturális és Gazdasági Mozgalom tevékenységét.

Az OMPOK első közgyűlésére 1937. január 3-án került sor a Matica srpska nagytermében. Munkájában több mint kétszáz fiatal vett részt Vajdaság különböző helységeiből, jelen voltak a Matica srpska, a belgrádi egyetemisták és az újvidéki művelődési egyesületek szövetségeinek képviselői. A közgyűlés munkájában mintegy tíz ifjúkommunista is részt vett.

A közgyűlés elsődleges célja az OMPOK munkatervének meghatározása, valamint a fő-, a végrehajtó-, az ellenőrző- és igazgatóbizottság megválasztása volt. Két beszámoló is elhangzott, amelyek közül az egyik a művelődési tevékenységgel és az ifjúsági mozgalomnak az ezzel kapcsolatos munkájával foglalkozott, a másik pedig az ifjúság kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetét elemezve mutatott rá, hogy az OMPOK miként járulhat hozzá a fiatalok társadalmi és anyagi helyzetének megváltoztatásához és javításához.

A közgyűlésen rámutattak arra, hogy az ifjúság csak összefogás által, egységes ifjúsági szervezetként változtathat saját súlyos társadalmi és gazdasági helyzetén. A szervezet arculatának meghatározásakor a mérsékeltek, az apolitikus álláspontra helyezkedők kerültek túlsúlyba, ugyanis a közgyűlés küldötteinek nagy többsége a polgársághoz tartozó demokratikus értelmiségből és egyetemisták soraiból került ki. Ez hatással volt a határozatok meghozatalára:

„A mai ideológiai összetűzések közepette készek vagyunk különálló ifjúsági érdekeinket alárendelni az általános céloknak, hogy szabad, igazságos és egyenjogúságon alapuló társadalmi fejlődést biztosítsunk. Mozgalmunk nem szándékozik egyetlen politikai csoportosulás szócsövévé válni. Ifjúsági mozgalmunk általános jellegű, bekapcsolódhat minden becsületes és haladó fiatal, akinek szándékában áll részt venni a problémák megoldásában."

Boško Petrović, a haladó és demokratikus beállítottságú egyetemista — ma kiemelkedő író és akadémikus — foglalta össze a beszámolókat követő vitát, és ismertette az OMPOK tevékenységét meghatározó munkatervet. Legfontosabb kulturális célkitűzésük az volt, hogy olvasótermet és könyvtárat hozzanak létre mindenütt, ahol korábban nem volt. Különböző előadások, rendezvények megszervezését, sportegyesületek, színjátszó csoportok, zenei együttesek stb. megalakítását helyezték kilátásba, mezőgazdasági állattenyésztési és szaktanfolyamokat indítottak és eltökélt szándékuk volt az írástudatlanság felszámolása. Mindazokban a helységekben, ahol már korábban is létezett valamilyen művelődési élet, az OMPOK igyekezett felélénkíteni és egyesíteni a művelődési tevékenységet, hogy közös rendezvényekre, előadásokra, tanfolyamokra kerülhessen sor. Gazdasági téren az OMPOK-nak kellett szervezett segítséget nyújtania a munkásság, a diákság és az egyetemisták meghatározott csoportjainak. Ennek érdekében segítette a diákétkezdék megnyitását, a kollektív élelmiszer-beszerzést,

árucserével és termeléssel foglalkozó szövetkezetek létrehozását, a közös nyaralást, kirándulásokat stb. Kilátásba helyezték az ifjúság gazdasági helyzetének tudományos tanulmányozását is, hogy mérvadó elemzések alapján intézkedéseket foganatosíthassanak. Az OMPOK 1937. január 3-i közgyűlésén választották meg vezetőségét, amelynek különböző testületeiben néhány JKP- és JKISZ-tag is volt, mint például Nikola Petrović, Nikola Mandić, Žarko Matijašević, Böhm Lili, Svetozar Marković Toza, Vladimir Kolarov.

A közgyűlés elfogadta a *Naša knjižica* könyvsorozat megindítását, amelynek az OMPOK művelődési tevékenységébe illeszkedve kellett hozzájárulnia a falusi fiatalok kulturális felemelkedéséhez. A szerkesztői feladatok ellátását Katarina és Čedomir Minderović írókra, a JKP közeli munkatársaira bízták. A *Naš život* így továbbra is a vajdasági fiatalok lapjaként jelent meg, ténylegesen viszont az OMPOK szócsöve volt, a *Naša knjižica* pedig a mozgalom havonta megjelenő könyvsorozata lett.

Az OMPOK közgyűlésének munkája és határozatai hozzájárultak az említett szervezetek létrehozásához. Az első szervezetek megalakítására azokban a helységekben került sor, ahol ifjúkommunisták fejtették ki tevékenységüket, s az is jellemző volt, hogy a szervezetek többségét nyáron — 1937 júliusában és augusztusában — alakították meg a haladó értelmiségi, egyetemista és középiskolás ifjúság közreműködésével. Ebbe a munkába csak szórványosan kapcsolódtak be munkásfiatalok.

Január folyamán csak Petrovgradban és Újvidéken hoztak létre szervezeteket. Februárban viszont már Melencén, Kumanén, Ürögön, márciusban és áprilisban pedig Perlezen, Titelen és Törökbecsén is megalakultak szervezetei. Amellett, hogy Stajićevón, Sremska Mitrovicán, Óbecsén, Szabadkán, Kikindán és Dragutinovón akcióbizottságot hoztak létre, ez volt mindaz, amit 1937 január és áprilisa között elértek.

A legtöbb OMPOK-szervezetet július és augusztus folyamán, a nyári iskolaszünet idején hozták létre, amikor az egyetemisták legtöbbet tehettek ezen a téren. Kísérletet tettek egy šumadijai szervezet létrehozására is, ahol az akcióbizottság külön kiáltványban fordult az ifjúsághoz. Így került sor arra, hogy július folyamán a vajdasági haladó egyetemisták és kommunisták közreműködésével Belgrádban, Zomborban, Gornji Koviljban, Martinciban, Stajićevón és Kikindán is létrejött az OMPOK szervezete.

Alig tíz nap alatt — augusztus 8 és 15 között — jött létre a stapari, óverbászi, szabadkai, ósziváci, kúlai és golubinci szervezet. Augusztus vége felé csak két szervezet alakult meg, az egyiket Svetozar Marković Toza kommunista fiatal kezdeményezte Tuzlán augusztus 29-én, a másik pedig két nappal később jött létre Karlócán.

Az OMPOK utolsó szervezetének létrehozására az egyetemista és munkásifjúság közreműködésével került sor Szenttamáson 1937. október 3-án. Az OMPOK szervezeti kiépítése, de különösen a hibák túlhaladása szükségessé tette volna egy bánáti illetve bácskai és szerémségi területi szervezet kialakítását. A fejlődés üteme és az OMPOK szervezeteinek tevékenysége azt eredményezte, hogy csak Bánátban került sor egy regionális veze-

tőség megalakítására. Az OMPOK bánáti területi szerrvezetének 1937. április 12-én Petrovgradban megtartott alakuló közgyűlésén külön területi vezetőséget választottak.

Az OMPOK bánáti tevékenységével, gondjaival, eredményeivel és feladataival a területi szervezet 1937. szeptember 4-én Petrovgradon megtartott évi közgyűlésén foglalkoztak. Ebben az időszakban Észak-Bánátban tíz szervezet és négy kirendeltség működött összesen 498 taggal, akik közül 98 nő volt. Dél-Bánátban nem jött létre egyetlen szervezet sem. A területi szervezet tagságának többségét falusi fiatalok (286) képezték, de voltak köztük munkásfiatalok (170), egyetemisták (139), kisiparosok (124), és kereskedők (89) is.

Az újonnan megválasztott területi vezetőségbe, amelynek újra Stanoje Županski lett az elnöke, beválasztottak néhány szerb, magyar és német nemzetiségű ifjúkommunistát is, többek között Pakai Jánost, Stevan Jovanovićot, Schulmann Rózsát, Emil Kevresant és Toma Granfilt. Az OMPOK bánáti szervezeteinek legtevékenyebb tagjai közé tartozott még Boško Vrebalov, Svetozar Marković Toza, Vladimir Kolarov, Đura Jovanović, Branislav Đurđev stb. Értekezletükön ismételten hangsúlyozták, hogy milyen jelentősége van a demokráciáért és a fasizmus ellen folytatott küzdelemben az egységes és nemzeti elkülönülés nélküli ifjúsági szervezetnek. Többek között kiemelték: „Ifjúsági szervezetünk azért száll síkra a demokráciáért, mert az teszi lehetővé a kultúra kibontakozását, szabad és lendületes fejlődését, a fasizmus ellen pedig azért harcol, mert akadályozza a kulturális fejlődést, az ifjúságot pedig nemzetgyűlöletre, háborúra neveli." Ennek érdekében az OMPOK legfőbb feladata: „... az eddigi gyakorlattal ellentétben egységes ifjúsági szervezetet létrehozni, olyan erőteljes szervezetet, amely megfelelően képviseli a fiatalok érdekeit, és olyan hatékony tényezővé válik, amellyel mindenkinek számolnia kell." Az OMPOK szervezeti fejlődésében jelentős szerepet töltött be az 1937. szeptember 12-én Újvidéken megtartott évi közgyűlés, amelyen az újvidéki, petrovgradi, melencei, kumanei, törökbecsei, kikindai, stajićevói, dragutinovói, eleméri, zombori, titeli, Donji Kovilj-i, szenttamási, ürögi, martinci, golubinci, karlócai, morovici krčedini és belgrádi ifjúsági szervezetek mintegy kétszáz küldötte vett részt.

A közgyűlés az eltelt fél év tevékenysége alapján kiegészítette az OMPOK munkatervét, és kijelölte a mozgalom helyi szervezeteinek feladatait, amelyek „a fiatalok legszélesebb rétegeinek szükségleteit tükrözik". „Közgyűlésünk felhívja a fiatalokat — különösen a mozgalmunkból kimaradt értelmiségi ifjúságot —, hogy politikai hozzáállástól függetlenül vegye ki részét a művelődés terjesztéséből az OMPOK által, amely olyan gyorsan terjed, hogy a mi erőink az űr betöltésére nem elégségesek. Jöjjenek és segítsenek a munkában. Az alkalom kivételes, a fiatalság szervezett, s most nekünk is be kell bizonyítanunk, hogy képesek vagyunk foglalkozni velük. Živan Milisavac, az OMPOK titkára a fiatalság nehéz helyzetéről beszélt, függetlenül attól, melyik társadalmi réteghez tartozik. Hangsúlyozta: az OMPOK tevékenységének célja, „hogy az ifjúság kedvezőbb

körülmények között éljen, hogy erőteljes és életvidám legyen. Az OMPOK szervezeti megerősödéséről beszélve elmondta, hogy az eltelt időszakban létrejött az aktív tevékenységet kifejtő 24 szervezetnek több mint kétezer tagja van.

Hangsúlyozta, hogy az OMPOK előadásokban, beszélgetésekben, kirándulásokban és más ifjúsági egyesületekkel való együttműködésben megnyilvánuló kulturális tevékenysége rendkívül eredményes volt. Külön kiemelte az OMPOK két vajdasági szintű művelődési rendezvényét, az Újvidéken megrendezett csehszlovák és a Petrovgradon megtartott vajdasági művelődési napot. Igen eredményesnek ítélte a falusi ifjúságnak szánt Naša knjižicát és a Naš život c. ifjúsági lapot. A beszámoló szerint a Naša knjižica a közgyűlés időpontjáig 28 ezer példányban jelent meg, a Naš životot pedig több mint 25 ezer példányban terjesztették.

Az OMPOK pénzügyi helyzetéről szóló beszámolót követően rendkívül termékeny vita bontakozott ki, amelyben többek között Vladimir Kolarov, Stevan Jovanović, Svetozar Marković, Toma Granfil, Dejan Brankov, Sonja Marinković, Vera Gucunja és más JKP- és JKISZ-tagok is részt vettek. Az OMPOK vezetőségébe is beválasztottak ifjúkommunistákat: Dušan Danilović textilmunkást a végrehajtó bizottságba, Vera Gucunya és Vladimir Kolarov egyetemistát, Toma Granfil jogászt és Nikola Petrović mérnököt a Főbizottságba, Zdravko Grulović egyetemistát és Emil Kevrešan mezőgazdasági munkást pedig az Ellenőrző Bizottságba.

Az OMPOK tevékenységébe nagyszámú ifjúkommunista kapcsolódott be. Több helyütt, így Újvidéken, Petrovgradon, Szabadkán, Zomborban, Belgrádban, Kikindán, Melencén Törökbecsén, Titelen, Komanén, Eleméren, Stajićevón, Dragutinovón és Golubincin ők voltak a mozgalom szervezői. Mivel az OMPOK tevékenységébe más politikai beállítottságú fiatalok is bekapcsolódtak, így a szervezetek tagsága eszmei-politikai síkon némileg megoszlott. Ezek a különbségek leginkább az OMPOK jellegének és feladatainak meghatározásakor jutottak kifejezésre. A többség amellett foglalt állást, hogy a szervezet legyen apolitikus, kulturális és gazdasági mozgalom, a tagság egy része viszont politikai mozgalommá szándékozott tenni, mégpedig nemcsak vajdasági, hanem általánosabb szinten is.

Az OMPOK tevékenységét 1937 közepe táján a reformista *Radničke novine* is kiértékelte, amelyet a szocialisták szerkesztettek és adtak ki, élükön Živko Topalovićtyal, a renegát kommunistával. A lap elismeri a vajdasági ifjúság fasisztaellenes tömörülésének jelentőségét, és megállapítja, hogy ez a politikai egységesülés „megfelelő alkalom valamennyi áramlat összefogására". A *Radničke novine* azonban figyelmeztet, hogy ez az irányvétel nem elegendő ahhoz, hogy eredményesen hozzáláthassanak a kijelölt célok megvalósításához, mivel nem elég konkrétak. „Demokráciával a fasizmus ellen — ez rendkívül általános jelszó. Vajdaság osztály- és nemzeti szempontból rendkívül összekuszált társadalmának konkrét programra, tervre, módszerekre van szüksége. Tömegessége ugyan imponáló, de hatékonysága megkérdőjelezhető, ha nincsenek pontosan körülhatárolt fel-

adatok; ha a tömegeket az általános állásfoglalás mellett nem teszi egységessé a helyzet konkrét megítélésére."

A 30-as évek közepe táján tartományunkban rendkívül jelentős szerepe volt a magyar és más nemzetiségű fiatalok különböző társadalmi rétegeit maga köré tömörítő *Híd* folyóiratnak, amelyet 1934 májusában indított meg Szabadkán a polgári ifjúság folyóirataként a szabadkai *Népkör* köré tömörült földműves és egyetemista ifjúság. Ez az 500 példányban megjelenő folyóirat eleinte csak helyi jellegű közművelődési, társadalmi és nemzeti problémakörrel foglalkozott. A folyóirat szerkesztőségében és munkatársainak körében a legkülönbözőbb csoportosulások képviselőit találjuk. Irányvételét a baloldaliak határozták meg, de voltak közöttük nacionalista beállítottságú személyek is. Az első lépések megtételekor még nem játszott jelentősebb szerepet a vajdasági magyar ifjúság kulturális és politikai életében. A szerkesztőség összetételében és a szerkesztéspolitikában hamarosan jelentős változások mentek végbe, amelyek 1936 közepe táján még inkább felgyorsultak. A folyóirat szerkesztője Simokovich Rókus kommunista nyomdász lett, s az egyre olvasottabb folyóirat fizetett szerkesztőjévé az 1937 januárjában a szerkesztőségbe fölvett Mayer Ottmár haladó publicistát tette meg, aki később belépett a JKP-be és az észak-bácskai kerületi bizottság titkára lett. A kiadvány köré jelentős számú haladó és antifasiszta beállítottságú munkatárs tömörült. A többségük kommunista vagy szimpatizáns volt: Szabó Géza, Lőbl Iván, a későbbi spanyolországi harcos, Szalai József, Lőbl Árpád, dr. Steinfeld Sándor, Cvetko Malušev, Kiss Ernő, Cseh Károly, Kolozsi Tibor, Thurzó Lajos, Wohl Lola, Rácz Magda és mások.

A Hídban egyre több cikk jelent meg a vajdasági mezőgazdasági munkásság helyzetéről és harcáról, a fiatalságról, a tudományos kutatások eredményeiről és a haladó irodalmi alkotótevékenységről, a fasizmus és a háború elleni demokratikus küzdelemről, a spanyol polgárháborúról stb. Egyre nagyobb szimpátiával követték nyomon a népfrontba tömörülő spanyol népnek az európai reakció és fasiszta országok ellen folytatott progresszív és igazságos harcát. A három évig tartó háborúban a spanyol köztársaság oldalán harcoló mintegy 1700 jugoszláv közül körülbelül 110 vajdasági is volt, nagy többségük fiatal.

A nemzeti kultúra fejlődését szorgalmazó Híd állandóan hangsúlyozza, hogy erre csak azáltal kerülhet sor, ha kulturális kapcsolatot teremtenek Vajdaság és az ország más népeivel A — Híd akárcsak az OMPOK Naša knjižica könyvsorozata — komoly figyelmet szentelt a vajdasági falu tanulmányozásának és kulturális felemelésének.

A folyóirat nap mint nap újabb híveket és harcostársakat szerzett a radikális társadalmi változásokért vívott harchoz, a nemzeti egyenjogúságért, a nyomor felszámolásáért és a magyarság körében különösen nagy számú agrárproletariátus helyzetének megváltoztatásáért folytatott küzdelemben. Már azokban az években a tartományunkban élő magyar nemzetiség haladó ifjúságának legfontosabb eszmei-politikai támaszává nőtte ki magát.

A Híd a népfront széles körű, demokratikus, haladó és nemzeti társa-

dalmi programját elfogadva annak szerves részévé és jelentős politikai hatóerejévé vált. Ilyen értelemben a folyóirat a haladó és antifasiszta beállítottságú magyar ifjúság mind jelentősebb fóruma, a demokratikus szabadságjogokért, a társadalmi átalakulásért, a nemzeti egyenjogúságért és a valódi értelemben vett szabadságért folytatott küzdelem jelentős tényezője lett.

Az OMPOK eszmei-politikai álláspontját képviselő Híd egyértelműen támogatta a *Naš život* törekvéseit és az OMPOK köré tömörült fiatalokat.

Az ifjúság akcióegységéért küzdő OMPOK így a haladó magyar fiatalok folyóiratával is együttműködött, melynek szerkesztőségében a baloldali és kommunista beállítottságúak hatása érvényesült, s akik a magyar nemzetiség haladó fiataljait a népfront célkitűzései alapján maguk köré tömörítve folytattak küzdelmet a legszélesebb társadalmi rétegek kulturális felemeléséért, a demokratikus szabadságjogokért, a háború és a fasizmus ellen, a nemzeti egyenjogúságért és a társadalmi haladásért. A Híd a következőket írta a többnyire szerb fiatalokat tömörítő OMPOK és a saját maga által megszervezett haladó magyar fiatalok együttműködéséről: „A mozgalom nem húzhatja ki a sárból a politika szekerét, mivel csak a saját nehézségei megoldására törekvő tisztességes és haladó ifjúság általános szervezete."

Együttműködésük során megjelentetésre szánt cikkeket cseréltek, a Híd munkatársai a Naš životban értekeztek a munkások és az agrárproletariátus helyzetéről, a Naš život szerzői pedig a Hídban közölték írásaikat. Ez az együttműködés kiterjedt más haladó lapokra is, így például a Vojvođaninra, a Srbobranra stb. Az OMPOK és a Híd köré tömörült haladó ifjúság együttműködött a szlovák egyetemistákkal, a vajdasági Haladó Egyetemistákkal, az Egyetemista Matica srpskával, a Vajdasági Mozgalom egyetemi ifjúságával, a Magyar Demokratikus Egyetemistákkal, a Független Demokrata Párt egyetemi hallgatóival, a belgrádi Vajdasági Egyetemista Étkezdével, a zágrábi Mihailo Polit Desančić Vajdasági Egyetemista Klubbal, a szabadkai Svetlost és az Akademski sever egyesülettel, de különösen a munkásszakszervezetekkel és azok számos színjátszó, zenei, sport és egyéb szakcsoportjával, valamint a városi és vidéki ifjúsági szervezetek széles körével. Igaz ugyan, hogy ez az 1937-ig tartó rövid együttműködés nem hozhatta meg gyümölcsét, de mindenképpen jelentőséggel bírt a haladó ifjúság jövőbeni tevékenységét illetően.

A közös akciók sokaságából érdemes kiemelni Vojislav Midić becsei egyetemista eredményes munkásságát, akinek sikerült kiharcolnia, hogy a becsei főszolgabíró engedélyezze Đorđe Andrejević Kunnak az osztályjellegű, háború- és fasisztaellenes, többnyire a spanyol nép harcának szentelt rajzait egybefoglaló Krvavo zlato c. mappájának a kiadását, amelyet másutt nem találtak kiadásra alkalmasnak.

Igen jelentős szervezeti összefogásnk számított a két legjelentősebb OMPOK-szervezetnek, az újvidékinek és a petrovgradinak az a kezdeményezése, hogy mindkét város aktív afjúsági szervezeteinek össze kell

fognia, és az Ifjúsági Egyetem révén kell kifejtenie tevékenységét. Petrovgradban azonban a rendkívül nagy erőfeszítések ellenére sem sikerült megvalósítani az elképzelést, mert igen nagy ellenállásba ütközött. Újvidéken viszont a megegyezések ellenére sem kezdte meg működését az Ifjúsági Egyetem, mert alig tíz nappal az október 19-i megállapodás után betiltották az OMPOK-ot.

Tito a vajdasági ifjúsági mozgalom általános eredményeit értékelve a következőket írta 1937. november 19-én Wilhelm Piecknek, a Komintern Végrehajtó Bizottsága titkársági tagjának a forradalmi munkásmozgalom helyzetéről: „Belgrádban és Vajdaságban egészen jól fejlődik az ifjúsági mozgalom. Számos akció bizonyítja ezt. A mozgalom élén aktív és rátermett emberek állnak."

A rezsim nem szívesen tűrte meg az OMPOK tevékenységét, amelyben egyre hatékonyabban jutott kifejezésre az ifjúkommunisták tevékenysége, s amely kulturális és gazdasági jellege mellett mindinkább tartományunk haladó fiatalságának politikai mozgalmává vált. Egyre gyakrabban zavarták meg munkáját, amelyhez hozzájárult a Belügyminisztérium 1937. szeptemberi figyelmeztetése, miszerint a kommunisták erőteljesen tevékenykednek a háború és a fasizmus ellen, hatással vannak a békéért és a szabadságért küzdő ifjúsági egységfrontra. A Belügyminisztérium figyelmeztetésére és az ifjúsági mozgalmak elleni fellépés sürgetésére közvetlenül Ivo Lola Ribarnak a Proleterben megjelent cikkét követően került sor, amely a *Bátrabban az ifjúsági mozgalom új útjain* cimmel látott napvilágot. Az írás megjelenése egybeesett az ellenzéki politikai erők tevékenységének fokozódásával.

Az államhatalom és apparátus általános támadást intézett a demokratikus mozgalom és az ellenzékiek, a polgári pártok és az egész ifjúsági mozgalom ellen Vajdaságban. A Népi Egyezmény Tömbjének, azaz az ellenzéki pártoknak az 1937. október 8-i kiáltványát és a Vajdasági Mozgalom egyetemi ifjúságának az október 24-i határozatát követően betiltott mindennemű gyülekezést. Ez utóbbi dokumentum lelkesedésének ad hangot, és támogatja a Népi Egyezmény Tömbjének kiáltványát, amely követeli, hogy „egyszer és mindenkorra szakítsanak minden antidemokratikus rendszerrel", és rezsimmel", majd annak lehetővé tételét sürgeti, hogy az új alkotmány alapján demokratikus úton és közmegelégedésre válasszanak népi kormányt, melyben az összes népakaratot kifejező politikai párt képviselteti magát.

A Vajdasági Mozgalom egyetemi ifjúságának határozatai többek között az alábbiakat hangsúlyozták: „A szövetségi rendszeren alapuló Jugoszláviáért, szabad és egyenjogú Vajdaságért küzdő ifjúság azon fog munkálkodni, hogy meggyőzze az egész fiatalságot — különösen a szerbiai demokratikus pártok híveit — a szabad és egyenjogú Vajdaságért folytatott küzdelem szükségességéről. Ifjúságunk ezért minden vitán felül álló kérdésben szoros együttműködést szándékozik kialakítani a szerbiai demokratikus pártokkal, mégpedig az októberi népi egyezmény szellemében, amelyet Vajdaság egész ifjúsága lelkesedéssel fogadott, és amely komoly lé-

pést jelent a nemzeti és társadalmi szabadságért küzdő demokraták egysége felé."

A rezsim hamarosan lehetetlenné tette a demokratikus ellenzéki és antifasiszta politikai tevékenység minden ilyen megnyilvánulását, üldözte szervezőit, s végül betiltotta magát az Ifjúsági Kulturális és Gazdasági Mozgalmat is. A Királyi Báni Hivatal igazgatási főosztálya 1937. október 28-án azzal az indoklással tiltotta be az OMPOK-ot, hogy tevékenysége nincs összhangban elfogadott szabályzatával és programjával, ugyanis az OMPOK „államellenes eszméket terjeszt tagsága körében".

Az OMPOK betiltása nem jelentette a fiatalok tevékenységének teljes felszámolását, ugyanis a *Naš život,* a vajdasági fiatalok lapjaként továbbra is megjelent.

Tartományunk haladó ifjúsága még a rezsim fokozott terrorja következtében visszaeső mozgalom körülményei között is új szervezeti formákat talált kulturális, gazdasági, sőt politikai tevékenységének a kibontakoztatására.

A 30-as évek közepe táján — a títói irányvonal érvényesítésével és az ifjúkommunisták mind kifejezettebb hatására — alakult ki és erősödött Vajdaságban a haladó ifjúsági mozgalom akcióegysége. Ez az akcióegység a rákövetkező időszakban vált kivételes jelentőségűvé, amikor a haladó ifjúsági mozgalom Tito vezetésével konszolidálódott, s a párt és a JKISZ átfogó tevékenysége hatására egy erőteljes forradalmi-demokratikus mozgalom elsőrangú tényezőjévé nőtte ki magát.

Garai László *fordítása*

J. Szabó József

IRÁN A NAGYHATALMI VETÉLKEDÉS KÖZPONTJÁBAN

Neve legközelebbi szomszédjával, Irakkal együtt talán már az értelmetlen háborúskodás szinonímájává vált. Lassan mindenki megszokta, hogy a Közép-Kelet e térségéből a hadijelentések özöne árasztja el a tömegtájékoztatási eszközöket, és ha netalán kisebb méretű összecsapásokról érkeznek tudósítások, az emberek már fel sem figyelnek rájuk. Annak, hogy ilyen veszélyes és mindeddig elfojthatatlannak tűnő tűz lobbant lángra a földkerekség azon részén, amelyet egyesek a „világ olajteknőjének" neveznek, több oka van. Mindezeket a különféle képesítésű szakértők már alaposan ki is vizsgálták, de ettől még semmi sem változott, sőt az utóbbi időben egyre inkább elmérgesedik a helyzet, ami már nemcsak a nagyhatalmak katonai jelenléte fokozásával, hanem egy esetleges egymás közötti összecsapás veszélyével fenyeget.

Borúlátó jóslatok és fatalista elvek ismertetése helyett ezúttal azokról az elsősorban történelmi, vallási, társadalmi-gazdasági és katonai-politikai előzményekről lesz szó, amelyek az ország életére ezen keresztül pedig a világpolitikát irányító hatalmak sorsára is kihatottak. Jellemző példaként vehetjük az Egyesült Államok elnökválasztását. Némi túlzással megkockáztatható egy olyan megállapítás, hogy Reagan amerikai elnök elődjét, Cartert bizony az iráni homokvihar söpörte ki a Fehér Házból, hogy utána az egykori színészt pörgesse a helyére, akinek az utóbbi időben egy ugyancsak Irán felől alázúduló förgeteg döngette meg otthonának ajtaját, és ingatta meg pozícióját. Talán nem is kell ehhez bővebb magyarázatot fűzni, elegendő csupán néhány konkrétum felsorolása, és máris érthetővé válik, miről van szó.

A sah bukása után, 1980 tavaszán az Egyesült Államok kormánya helikopterek és óriási szállítógépek bevetésével próbálta meg kiszabadítani a teheráni amerikai nagykövetségen fogva tartott túszokat. Közbeszólt a homokvihar, és nemcsak a katonai intervenciók történetének egyedülálló tervét hiúsította meg, hanem Carter újraválasztási reményeit is szertefoszlatta. Aligha merte volna bárki is remélni, hogy hét évvel később ugyan-

az az ország járatja le az USA tekintélyét és politikai befolyását (az Irangate botrányról van szó), amely annak idején, még ha közvetett úton is, komoly politikai ellenérveket biztosított az akkor még elnökjelölt Reagannak, Carterral szemben. Carter tekintélyére és választási reményeire valóban halálos tőrdöfésként hatott a sivatagi katasztrófa. A nyugatnémet Der Spiegel ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „Milyen furcsa is a világ! Volt idő, amikor az Egyesült Államok határozta meg, ki legyen az iráni államfő, 1980-ban azonban egy fanatikus ajatollah dönt az amerikai elnökválasztás kimeneteléről." Bármilyen különös is, e tekintetben Reagan hálás lehetett Khomeininek. Azt viszont valószínűleg nem sejtette, hogy hathét esztendővel később elnökségének vélhetően utolsó szakaszát az „iráni kapcsolat" fogja megmérgezni.

Ahhoz, hogy a korábbi nagyhatalmi vetélkedés egyéb szokatlan részleteivel együtt ezek a fantasztikus és látványos jelenetek is érthetővé váljanak, kissé mélyebben kell belemerülni ennek a tőkés világ számára rendkívül fontos országnak a történelmébe. Századokon át Perzsiaként emlegették szerte a világban ezt az ősidők óta lakott területet. Kürosz perzsa király egész Kisázsiát elfoglalta, és olyan birodalmat teremtett, amely a Földközi-tengertől az Indus folyóig, a Fekete-tengertől az Indiai-óceánig terjedt. A történelem Dareiosz nevét emlegeti a leggyakrabban, s aligha csak mesés gazdagsága miatt („Dárius kincse"), hanem azért is, mert kiváló reformerként szinte évszázadokkal előre látta, miként kell megszervezni a közigazgatást a tájékoztatást, az úthálózatot, a pénzügyeket... Minthogy Irán a világtörténelem nagy hódításainak talán a legizgalmasabb keresztútján fekszik, az ország jónéhány uralkodócsalád fennhatósága alá tartozott.

Közülük, az 1794-ben alapított Kadzsar-dinasztia azonban már a későbbi nagy társadalmi-gazdasági változások közvetlen elődje és kényszerű szemlélője, majd áldozata lett. Valójában már a múlt század végén megkezdődött agóniája, mert a gyengekezű, akarat és hatalom nélküli Kadzsar uralkodók a nagyhatalmi politika játékszereivé váltak. Ha egy röpke pillantást vetünk a térképre, azonnal érthetővé válik, kik voltak abban az időben azok, akik árgus szemmel figyeltek a térségben. Iránnak északon, hosszú közös határa van a Szovjetunióval (akkor persze a cári Oroszországgal). Keleten Afganisztán és Pakisztán határolja, ami pedig azt jelenti, hogy egészen a második világháború utáni időkig Irán állt a brit birodalmi korona „legfényesebb gyémántjának" Indiának a kapujában. S ebből egyenesen az következik, hogy az ország két befolyási övezetbe tartozott: India felől és Délről az angolok terjeszkedtek, az ország északi részén pedig a cárok létesítettek amolyan ütközőövezetet, a brit birodalmi expanzióval szemben. Ennek a manővernek részeként jött létre orosz cári tisztek vezetésével a perzsa—kozák regiment, amely Teherán környékén állomásozott, és az elmaradott ország katonai elit csapatának számított.

Irán stratégiai fontossága csaknem akkora, mint természeti kincseinek jelentősége, s éppen ez az oka annak, hogy már az olaj felfedezése előtt oly heves orosz—angol vetélkedés folyt az ország feletti ellenőrzés megszerzéséért. Északról a cári birodalom nyomásától és a Kadzsar uralkodó hatalmától szabadulni akaró nemzeti kisebbségek harca együttesen ahhoz vezetett, hogy a cárok kiterjesztették befolyásukat és hatalmukat Grúziára, Azerbajdzsán tartomány északi részére, majd kizárólagos jogot szereztek hadiflotta fenntartására a Kaszpi-tengeren. A cári előretörés következő lépése az volt, hogy az iráni hadsereg újabb próbálkozását visszaverve megszerezte Örményországot, és legalábbis Irán északi részében semlegesítette az angol titkosszolgálat befolyását. Az angol propaganda akkoriban azt akarta elhitetni, hogy „Oroszország Indiát fenyegeti", s hogy a cárok Iránon keresztül akarnak kijutni a meleg tengerre. Mi tagadás, voltak ilyen ambícióik, de a cári Oroszország gazdasági és katonai elmaradottsága Angliával szemben már eleve sokkal korlátozottabb célok követésére kényszerítette Pétervárt. Amikor fény derült arra, hogy Irán jelentős természeti kincsekkel rendelkezik, az angolok azonnal koncessziókat akartak szerezni. A brit állampolgárságú Paul Julius von Reuter báró, a ma is működő Reuter hírügynökség alapítója 1872-ben megszerezte Irán történetének legnagyobb koncesszióját: kizárólagos jogot 70 éven keresztül az ország valamennyi ásványkincsének kiaknázására! Noha, a Reuter-koncesszió meghiúsult mégis jelentős fordulópont volt az ország történetében, amelyre az elkövetkező évtizedekre az olaj és a függőség nyomta rá bélyegét. Erre az időszakra az volt jellemző, hogy az állam pénzügyileg és politikailag a külföldi bankoktól függött, a kiszolgáltatottságot a nagyhatalmú és egész régiókat befolyásuk alatt tartó törzsi vezetők civakodása egymással és a központi hatalommal csak tovább növelte, akárcsak a dinasztia korrupciója és tékozlása.

Nagy-Britanniának egy D'Arcy nevű kalandor révén végül is 1901-ben sikerült megszereznie az áhított koncessziót, amely Irán területének öthatodára terjedt ki. Az olaj kitermelésére, feldolgozására és értékesítésére 1909 áprilisában új társaság alakult. Az Anglo-Iranian Oil Company (AIOC). A társaság az olajkitermelésen kívül koncessziókat szerzett vasutak, kikötők, repülőterek, telefon- és távíróvonalak, rádióállomások stb. építésére is. Azokon a területeken, ahol az AIOC olajat termelt, vagy amelyen létesítményei működtek, gyakorlatilag területenkívüliséget élvezett, mert ott a brit és nem az iráni törvények érvényesültek. Adatok tanúsítják, hogy a társaság 1914-től 1950-ig több mint 324 millió tonna kőolajat szállított ki az országból, s tiszta jövedelme ebben az időszakban — az akkori, a maihoz viszonyítva nevetségesen alacsony olajárak mellett — meghaladta az ötmilliárd dollárt!

Irán kiszolgáltatottsága és kizsákmányolása mind hevesebb ellenállást váltott ki a lakosság körében. Gombamódra szaporodtak a titkos politikai körök, amelyek modern alkotmányt és választásokat követelve léptek fel

az önkényuralom és a külföldi jelenlét ellen. Ezekben fontos szerepet játszottak az iráni szociáldemokraták és a nemzeti érzelmű papok. Ennél sokkal fontosabb volt azonban az, ami Azerbajdzsánban, Iránnak a Szovjetunióval határos legészakibb tartományában történt. Ez a terület orosz katonai megszállás alatt állt, de ettől függetlenül történelmileg is Irán legforradalmibb vidékének számított. 1905-ben az akkori orosz forradalommal egyidőben itt is forradalom robbant ki. Ezt követően a tömegmozgalom kiharcolta a parlament összehívását, a szabad választásokat és az alkotmányos monarchia létrehozását. Az új parlament vagyis a me(h)dzslisz hozzákezdett az alkotmány kidolgozásához. Lépéseket tett a dinasztia eddigi korlátlan hatalmának mérséklésére: ezentúl a kormány és a nép által választott parlament lett az állam legfontosabb intézménye. A polgári forradalom egyik fontos vívmánya az úgynevezett politikai klubok és körök legalizálása volt, ezekből nőttek ki a későbbi politikai pártok, amelyek közül egyesek már a sah lemondását és a köztársaság kikiáltását követelték. Ettől az időszaktól keltezhető az iráni történelemben a me(h)dzslisz valóságos kultusza. Ez a magyarázata annak, hogy a mai iszlám köztársaságban is változatlanul nagy szerepet tölt be a parlament, s noha kialakultak a helyi hatalmi szervek, ezek aligha fogják felváltani a nemzeti függetlenség jelképének számító szabad törvényhozást.

A sah lemondásának követelése ürügyként szolgált az uralkodó számára, hogy segítséget kérjen a két kolonizáló hatalomtól, a cári Oroszországtól és Nagy-Britanniától. Pétervár és London addigi heves párbaja az iráni torta felosztásáért, 1907-ben végül egy orosz—angol érdekegyezménybe torkollott, amivel lényegében három övezetre osztották az országot. A területére nézve legnagyobb északi övezet két nagy déli határvárosa Esfahán és Yazd volt. Ezt a cári hatalom érdekszférájának nyilvánították. Az angol befolyás alatti övezet a Perzsa(Arab)-öböl déli kijáratát őrző Bandar-Abbas kikötővárostól indult ki és északkeleti irányba húzódott, egészen az afgán határig. A kettő közötti harmadik térség (és benne Teherán, a főváros) elméletben az iráni császári kormány fennhatósága alatt álló semleges zónához tartozott. Valójában azonban ezen a területen is angol érdekek érvényesültek. Márcsak azért is, mert az 1901 óta meglévő angol olajkoncessziós területek ebben a „semleges" zónában voltak.

Időközben az AIOC a világ egyik legnagyobb olajtársasága lett. Pozícióit csak erősítette az októberi forradalom nyomán az egykori cári vetélytárs kiesése, s ugyanakkor megszűnt az a régi hatalmi játék is, amelynek keretében a tartományokat birtokoló törzsi vezetők hol orosz, hol angol segítséget kértek egymás ellen illetve a központi hatalommal szemben. Előtérbe került a „rendcsinálás": a brit érdekek szilárd központi hatalmat, megnyugtató közbiztonságot és egységes hazai piacot követeltek meg. Erre minden okuk megvolt, hiszen 1905 és 1918 között forradalmi és ellenforradalmi hullámok követték egymást az országban. 1918 közepén azonban az angol csapatok túlsúlyának köszönve angolbarát csoport kezébe került a hatalom, s ez a csoport kormányt alakítva 1919 augusztusában egy olyan szerződést írt alá Londonnal, amely lényegében angol protektorátussá tette

az országot. Mindez azonban a nemzeti felszabadító mozgalom fokozott tevékenységéhez vezetett, aminek az lett a következménye, hogy a kormány felmondta az angol—perzsa szerződést és a Kadzsar-dinasztiához tartozó kiskorú Ahmed Mirza nevében megkísérelte az angolok kiszorítását az országból. A próbálkozásnak egy katonai államcsíny vetett véget. Az 1921-ben végrehajtott puccsot Reza Khan vezette — Mohammed Reza Pahlavi sah-in-sah apja. (A sah-in-sah jelentése: királyok királya, vagy császárok császára. Ezt a régi címet századunk 20-as éveiben kezdték újra használni, de uralkodásuk legutóbbi 2—3 évtizedében már azt is hozzátették, hogy Arya mehr — azaz az „árják fényessége".)

A dinasztiaalapító szamárhajcsár

Amikor Reza Khan fia 1979-ben megbukott, az eseményt a sah és környezete meg a sorsukon könnyező nagy nyugati képes hírmagazinok úgy állították be, mintha egy ősi dinasztia hullott volna porba. Ebből persze egy szó sem igaz. Kései visszaemlékezések homályos származású, különös férfiúként írják le. Fia, a trónfosztott sah azonban egész másként látta a dolgokat: „Apám 1878-ban Masendaran kerületben a Kaszpi-tenger mellett született, régi perzsa családból, apja és nagyapja tisztként szolgáltak az egykori perzsa hadseregben. Nagyapja az Afganisztánnal vívott háborúban különleges bátorságáért kapott kitüntetést. Apja Masendaranban helyőrségparancsnok volt. Reza Khan — apám így nevezte magát — negyven napos volt, amikor az édesapja meghalt..."

A szépen kifényesített emlékeket sokan alapos okkal cáfolják. Először is, Reza Khan születési helyét pontosan tudjuk: Savad Kouh. Jó ideig még a nevében is szerepelt a helység neve. Arra a kérdésre, hogy ez az ember mikor került Teheránba, és mi volt az apja foglalkozása, aligha kaphatunk valaha is pontos választ. Annyi azonban bizonyos, hogy mindössze 40 napos volt, amikor apja meghalt. Az elárvult családdal az anya munkát keresve gyalog indult Teheránba. Fia, aki a múlt század vége felé az iráni főváros ma is nyomornegyednek számító legdélibb kerületeiben rótta az utcákat, analfabéta szamárhajcsárként kezdte pályafutását. Környezete csak Reza Savad Kouhi néven ismerte, amit magyarra a következőképpen fordítanak: A Savad Kouh faluból való Reza. Tizennégy esztendős volt, amikor már csaknem két méter magasra nőtt. Valószínű, hogy ha a szamárhajcsár nem „nyúlik" akkorára, a történelemben nem jelenik meg a Pahlavi-dinasztia: termetének köszönhette ugyanis, hogy már suhanc korában felvették a híres, vagy inkább hírhedt perzsa—kozák regimentbe, amelynek élén később egyenesen a császári trónig lovagolhatott.

Testi ereje, bátorsága és kegyetlensége, rendkívül alkalmassá tette arra, hogy részt vegyen a különböző lázadó törzsek elleni büntetőexpedíciókban. Húsz éves korára tiszti rangra emelték. Ettől kezdve már Reza Khan lett a neve. (A khan perzsa nyelven vezetőt jelent.) Törzsi háború, mind nagyobb szabású politikai intrikák és a Perzsia felett marakodó cári orosz—

angol, majd az első világháború kitörése után a török és a német hatalom hullámverése kísérte a fiatal tiszt útját. Amikor 1917-ben a perzsa—kozák regiment mögött összeomlott a cári birodalom, Reza Khan előtt megnyíltak a karrier útjai. A kozák sereg fehértisztjei fokozatosan elvesztették befolyásukat, vagy az angolok zsoldjába szegődve csatlakoztak a fiatal szovjet hatalom déli határai ellen törő fehérgárdista csapatokhoz. Időközben azonban a perzsa—kozák regiment létszáma 2500 főre csökkent. Ezek a válogatott lovaskatonák azonban egy stratégiailag kulcsfontosságú ponton a Teheántól 150 kilométerre nyugatra fekvő Gazvin városában állomásoztak. Az ottlévő helyőrség ellenőrizte ugyanis a Törökországba és a Kaszpi-tenger meg az akkor még nem túl jelentős déli olajvidék irányába vezető utakat. A cári tisztek lassan eltűntek; végül csak egyetlen fehér orosz tiszt maradt, egy tábornok, aki a perzsa—kozák egységek élén állt. 1919-től kezdve ennek a hajdani cári tisztnek az időközben ezredessé előléptetett Reza Khan lett a helyettese. Mint utóbb néhány angol történetíró kutatásaiból kiderült, a londoni külügyminisztérium és az angol titkosszolgálat emberei már évek óta figyelemmel kísérték Reza Khan pályafutását. Az októberi forradalom után erős és természetesen szovjetellenes hatalomra volt szükségük Perzsiában. Ennek a törekvésnek lett eszköze (bár jómaga úgy érezte, az angolokat használja fel eszközként) Reza Khan, akivel a brit titkosszolgálat 1920-ban vette fel a kapcsolatot. Egy esztendővel később bekövetkezett a fordulat. Angol nyomásra a volt cári tábornokot eltávolították a perzsa—kozák osztagok éléről. Utóda és az időközben szétzüllött hadsereg főparancsnoka Reza Khan lett.

A Gazvin városában állomásozó 2500 válogatott, edzett és fegyelmezett lovas volt ekkor a hadsereg egyetlen ütőképes egysége. Reza Khan gyorsan felismerte a páratlan lehetőséget, s 1921. február 21-én hajnalban a regiment élére állva, 24 óra alatt jóformán egyetlen lövés nélkül elfoglalta Teheránt. Az angolok egyetértő mosollyal vették tudomásul az államcsínyt. Egyik kipróbált ügynöküket kinevezték miniszterelnökké, Reza Khan pedig megkapta a hadügyminiszteri tárcát. Az öregedő és akaratgyenge Kadzsar császár helyén maradt — de hatalom nélkül. 1923. októberében már Reza Khan kezében volt az ország feletti tényleges hatalom, olyannyira, hogy egy nap egyszerűen besétált a miniszterelnök palotájába, lehajította a lépcsőn az éppen hatalmon levő miniszterelnököt, majd „tapintatosan" azt tanácsolta Ahmed sahnak, az utolsó Kadzsar uralkodónak, hogy menjen üdülni a Riviérára. Amikor már Ahmed sah úgy érezte, hogy kipihente magát, vissza akart térni, ám amint ezt bejelentette, Reza Khan katonái körülvették a főváros valamennyi középületét, és a képviselőket beterelték a nemzetgyűlésbe. A katonákkal körülzárt épületben „szavazták meg" a Kadzsar-dinasztia trónfosztását, majd 1925. december 12-én az egykori szamárhajcsárnak a császárok császárának pávatrónjára való emelését. Rövidesen meg is koronáztatta magát, és felvette a Pahlavi nevet, utalásként az ókori perzsa királyokra. (A Pahlavi szó nem más, mint a legősibb és legtisztább perzsa nyelvjárás neve.) Kiválasztása azzal magyarázható, hogy a szamárhajcsárból császárrá emelkedett Reza, ezzel a

család „ősi perzsa eredetéről" később terjesztett legenda magvait kívánta elhinteni.

Ez idő tájt alapozta meg a későbbi évtizedek során szinte felmérhetetlenné és ellenőrizhetetlenné duzzadt Pahlavi-vagyont. A Kadzsar uralkodó kegyét élvező ősi feudális családok tucatjait egyszerűen kikergette palotáikból és a márvánnyal, arannyal ékesített csodakastélyokat császári magánvagyonnak nyilvánította. Ezzel egyidejűleg az uralkodó földbirtokszerző manőverei is elképesztő sikerrel jártak. Először is elkobozták és a Pahlavi család tulajdonába vették azoknak a nagybirtokosoknak a földjét, akik nem akarták elismerni az új uralkodót, vagy intrikáltak ellene. Egy iráni származású amerikai szakértő — Marvin Zonis, a Princeton Egyetem professzora — számításai szerint Reza hamarosan Irán legnagyobb földesura és leggazdagabb embere lett. Uralkodásának ideje alatt kétezer falut szerzett. Ez azt jelentette, hogy háztartásonként öt személyt számolva legalább 200 000 jobbágya volt.

A mesés gazdagság másik forrását már a vagyon születésének kezdeti szakaszában is a fekete arany azaz a kőolaj jelentette. A sah 1933-ban új szerződést csikart ki az angoloktól, miután rájött, hogy az olajtársaság tényleges nyeresége 15-szöröse volt annak az összegnek, amit Londontól az iráni államkincstár meg a sah magánkasszája együttesen kapott. Az új szerződés az iráni állami részesedést is felemelte, s a korabeli szakértők becslése szerint Reza magánvagyonát évi egymillió fonttal gyarapította.

A harmincas években Reza Pahlavi a fasiszta Németországhoz közeledett; Törökországgal szovjetellenes szövetségre lépett. 1941 augusztusában Teheránba érkezett Canaris tengernagy, a német katonai elhárítás vezetője, hogy kidolgozza egy esetleges német hatalomátvétel módozatait. Amikor Hitler csapatai Sztálingrád alatt álltak, úgy tűnt már csak egy ugrás Baku és az olajmezők. Reza Khan pedig úgy vélte, eljött a történelmi alkalom, hogy megszabaduljon az angoloktól, és a nácik segítségével létrehozza az ókorival vetélkedő Nagyiráni Birodalmat. Ezt a szövetségesek — tekintettel Irán stratégiai fontosságára — nem nézték ölbetett kézzel, és felszólították a sahot, vessen véget a német fasiszták tevékenységének. Amikor a sah taktikázni próbált, a szovjet és angol csapatok átlépték az iráni határt, s bejelentették, hogy a második világháború tartamára ellenőrzésük alá vonják az országot, ugyanakkor pedig felszólították Reza Khant, mondjon le a trónról. Az angolok közbenjárására még 1941. szeptemberében Reza Khan akkor 21 éves fiát, Mohammed Reza Pahlavit ültetik a trónra, hogy személye révén biztosítsák a hatalom kontinuitását és ezzel párhuzamosan az AIOC befolyását.

Hidegháború után CIA-puccs

Csakhogy az ország története a második világháború után is bonyolult és viharos maradt. A sah csapatainak 1946 decemberében még sikerült leverni azokat a demokratikus erőket, amelyek a Tudeh párt (az Iráni

Kommunista Párt utóda; pontosabban Hezbe Tudeh = Néppárt) vezetésével a nemzeti függetlenség és a társadalmi igazságosság jelszavával valóban tömegeket mozgattak meg, de az idő múlásával az „ősi" dinasztia második uralkodója Mohammed Reza Pahlavi több ízben is a bukás szélére jutott. Addig azonban történt még néhány rendkívül fontos dolog az országban.

Színre lépett az Egyesült Államok. Mivel az Iránnal kapcsolatos érdekösszeütközések a Szovjetunió és Anglia között 1947-ig folytatódtak, Washington többé nem nézhette tétlenül, hogy a számára egyre nagyobb jelentőségű térségben a kommunizmus eszméje is jelen legyen. Egyre nagyobb erővel kapcsolódott be a Fehér Ház is a két világhatalom Irán körül kialakult küzdelmébe. Lényegében ugyanazokat a propagandaérveket használta fel a szovjet politikával szemben, mint amelyeket annak idején Anglia alkalmazott a cárok elleni hatalmi harcban.

Így történt, hogy a második világháború után a hidegháború első nagy ütközete is Irán körül, sőt Irán területén zajlott le, amelyre az Azerbajdzsánban történt változások szolgáltattak ürügyet. Irán legforradalmibb tartománya, ahol a lakosság egyharmada él, nemzetiségi jogokat és önkormányzatot, a gazdasági, társadalmi és kulturális élet irányításának jogát követelte, és azt, hogy a népesség arányának megfelelően, a teheráni parlament tagjainak egyharmadát innen válassza. 1945 novemberében megalakult az Autonóm Azerbajdzsán Köztársaság, és a tartományban állomásozó katonai, csendőr- és rendőralakulatok átadták fegyvereiket a helyi milíciának. Ezeket az akciókat világpolitikai méretű földrengés követte. Az angol és amerikai diplomácia azzal vádolta az új tartományi kormányt, hogy le akarja választani Azerbajdzsánt Iránt ól. A legelvakultabbak pedig egyenesen Moszkvára mutogattak azzal, hogy a szovjet csapatok jelenlétükkel fedezik ezeket a fejleményeket, és hogy a Szovjetunió el akarja szakítani Iránt ól Azerbajdzsánt.

Az igazi veszély, az aggodalom igazi forrása azonban egészen más volt. Washingtonban, Londonban az angol és amerikai olajtrösztök főhadiszállásain éppen az volt a rémület oka, hogy a társadalmilag haladó, erős kommunista mozgalommal rendelkező és önkormányzati jogokat gyakorló Azerbajdzsán felboríthatja az iráni állam régi egyensúlyát, s ha képviselői a népesség arányában megjelennek a teheráni nemzetgyűlésben, az gyökeres politikai és társadalmi változásokhoz vezethet. Anglia és Amerika ezért az egész ügyet áthelyezte a nemzetközi diplomácia csatatereire, és a világháború befejezése után azonnal követelték a külföldi csapatok kivonását Iránból. Miután ez megtörtént, az angol és egyre inkább amerikai ellenőrzés alatt álló teheráni császári kormány hadserege és rendőrsége megindult az Autonom Azerbajdzsán Köztársaság ellen. Szabályos háború tört ki a támadók és a tartomány fegyveres milíciái között. Ez a fegyveres összecsapás döntötte el, hogy a történelmi lehetőség, amelyet Azerbajdzsán jelképezett, az adott erőviszonyok között nem valósulhat meg.

A második nagy csata, amely voltaképpen 1951-től egészen 1953 végéig tartott, tétje már nem az volt, hogy Irán megmarad-e a tőkés világ

érdekövezetében, (mert ez már valamivel korábban eldőlt), hanem hogy a hanyatló angol gyarmatbirodalomtól át tudják-e venni az amerikaiak az Irán feletti katonai és gazdasági uralmat. 1951-ben, amikor már felgyorsult a francia és angol gyarmatbirodalom bomlása, az iráni polgárság és a nemzeti tőke erői is új, számukra kedvezőbb alkut akartak kötni, az olajkincseket még mindig kézbentartó angolokkal. Ezen törekvéssel összhangban került sor 1951. március 20-án az iráni parlamentben az olajipar államosítását előirányzó törvényjavaslat elfogadására. Mohammed Moszadik az iráni nemzeti burzsoázia egyik vezetője azzal a feltétellel vette át a miniszterelnöki megbízatást, hogy a sah aláírja az olajállamosítási törvényt, amit az végül is megtett. Ez persze sehogy sem tetszett Washingtonnak, hiszen az amerikaiak célja az iráni angol olajérdekek átvétele volt, nem pedig az, hogy állami kézbe kerüljön. Washington és London, a két rivális együttes támadást készített elő Moszadik ellen, jóllehet az angolok ekkor már csak a háttérből szemlélhették az eseményeket. Magát az akciót egy félelmet és rettegést keltő szervezet, a CIA (az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség) hajtotta végre.

Jóllehet az első próbálkozás teljes kudarccal végződött, az amerikaiak mégsem adták fel. Sőt maga az amerikai nagykövet ment el Moszadikhoz, hogy közölje vele: a puccsot rövidesen megismétlik. Mondanivalóját írásban is közölte, amelyben kifejtette, hogy Washington nem ismeri el őt miniszterelnöknek, mert érvényben levőnek tekinti a sah leiratát, amely Fazlallah Zahedi tábornokot nevezi ki a kormány élére.

A teheráni amerikai nagykövetség által irányított Ajax-hadművelet (illetve a második puccs) a CIA fényes sikere volt. Mohammed Reza Pahlavi, aki az első sikertelen próbálkozás után a Moszadik-kormány esetleges megtorló intézkedéseitől tartva Rómába menekült, visszatérhetett palotájába. A sikeres puccsot azonnal véres terror követte. Valóságos hajtóvadászat kezdődött, ezerszámra tartóztatták le a Moszadik vezette Nemzeti Front híveit, ellenzéki nemzetgyűlési képviselőket és kormányhű tiszteket. Moszadikot bíróság elé állították, és egy drámai jelenetekben bővelkedő tárgyalás után háromévi fogházra ítélték.

Így végződött az iráni demokratikus erők második forradalma: az első polgári forradalom leveréséhez külföldi intervencióra volt szükség, a másodikat, a Moszadik-kormányt a CIA-nak viszonylag szerény eszközökkel, mindenekelőtt a hadsereget mozgósítva sikerült vérbe fojtania. Figyelemre méltóbb azonban, hogy az 1979-es iszlám forradalom semlegesíteni tudta a hadsereget, hogy a külföldi intervenció — bizonyos szempontból ennek minősül az a háború, amelyet Irak 1980 szeptemberében indított Irán ellen — sem tudta lebírni.

Ezek után már teljesen új helyzet alakult ki, amelynek legfontosabb mozzanata, hogy az amerikaiak egyértelműen átvették az angolok szerepét. Betörtek a Britisch Petroleum portájára, s ezáltal a leglényegesebb gazdasági területen, az olajgazdaságban is megszűnt az angolok egyeduralma. Az iráni kőolaj egy nemzetközi konzorcium kezére került, amelyben a korábbi egyeduralkodó angol tröszt részesedése 40 százalékra zuhant, és az

amerikai olajóriások jutottak döntő szerephez. Az amerikai olajtársaságok térhódítását követték más cégek, méghozzá olyan ütemben, hogy a multimilliárdos David Rockefeller még Eisenhower elnöksége idején ezt írta egyik bizalmas levelében az államfőnek: „A gazdasági segély alkalmazása révén sikerült hozzájutnunk az iráni olajhoz, és most szilárdan megvetettük lábunkat ennek az országnak a gazdasági életében. Iráni gazdasági pozíciónk megerősítése lehetővé tette, hogy az ország egész külpolitikáját ellenőrzésünk alá vonjuk."

Az új stratégia

A császári vagyon összeharácsolásának története legalább annyira összekuszált, mint az ország vagy éppen a dinasztia története. A második világháborút követő évek megrázkódtatásai a sahnak legfeljebb azt jelentették, hogy a Reza által megszerzett mesés Pahlavi vagyon lassabban gyarapodott. Mihelyt azonban — nagyjából 1963 után — a császári hatalom végleg szegszilárdult, és az olaj szerepe a világgazdaságban rohamosan megnőtt, újra megindult a kincsek fantasztikus és számszerűen ellenőrizhetetlen áradata a Pahlavi-dinasztia titkos széfjeibe. Miután 1953-ban a CIA megbuktatta az iráni kormányt, és megszervezte a sah visszatérését, az ország olajpolitikájának irányításában és a császár magánvagyonának kezelésében is egyre döntőbb szerephez jutottak az amerikai bankok. Mindenekelőtt az Egyesült Államok politikai hatalmának csúcsaival is szorosan összefonódó Rockefeller-család legnagyobb bankja, a Chase Manhattan. Ez természetesen azt jelentette, hogy a vagyonszerzők módszere „áramvonalasabb lett, és új formákat választottak a személyes császári vagyon és az állami tulajdon közötti határvonal eltüntetésére is. A módszert a legnagyobb amerikai milliárdos családok dolgozták ki, személyes vagyonuk egy részének álcázására és az adóssági kötelezettség alóli kivonására: ez volt az úgynevezett alapítvány-rendszer. Az amerikaiak hamarosan rájöttek, hogy ezt a módszert valósággal az iráni önkényuralom viszonyaira szabták. Így született meg már 1958-ban a Rockefeller-bank tanácsára és javaslatára az úgynevezett Pahlavi-alapítvány, ami a gyakorlatban arra szolgált, hogy a sah vagyonának nagy részét formailag átírassa az alapítvány számláira. Attól kezdve, a sah „elméletileg" vagyontalan volt, miközben milliárdok hullottak az ölébe. A Pahlavi-alapítvány ugyanis a Ford- vagy a Rockefeller-alapítványtól eltérően nem egy törvények által szabályozott és bizonyos ellenőrzésre mégis csak módot adó tőkés rendszerben működött, hanem az önkényuralom feltételei között. A Pahlavi-alapítvány voltaképpen az uralkodónak és családjának a személyes tulajdona és hitbizománya volt.

A Finantial Times, brit gazdasági szaklap teheráni tudósítója, Robert Graham még a sah uralkodása idején ki merte mondani az igazságot: „A Pahlavi-alapítvány biztos és intézményes csatornarendszer volt, amelyben különböző megvesztegetési és korrupciós pénzek áramlottak. Emellett le-

hetőséget biztosítottak a császárnak arra, hogy legszűkebb családjának tagjain és néhány bizalmasán keresztül ellenőrizze az egész gazdaságot, ugyanakkor titokban fedezze az uralkodóház költséges kedvteléseit."

Az uralkodó számára, amíg hatalmon volt, egészen különleges jövedelemforrást jelentett a fantasztikus méretű amerikai fegyverkezés. Érdemes kissé bemerészkedni ennek a párját ritkító fegyvereladási üzletnek és az erre épülő politikai számítgatásoknak a labirintusába, annál is inkább, mert aligha valószínű, hogy ilyesmi még egyszer megismétlődhet. Az 1950—1960-as évek közel- és közép-keleti változásai fokozatosan felértékelték az országot az Egyesült Államok szemében. Nem is csoda, hiszen az 1952. évi egyiptomi forradalom valóságos láncreakciót indított el az arab világban: 1958-ban Irán tőszomszédságában győzött az iraki forradalom, antiimperialista fordulatra került sor Szíriában is, komoly társadalmi és politikai változások mentek végbe Észak-Jemenben, majd később Dél-Jemenben is. Mindez szükségessé tette Washington számára, hogy e létfontosságú térségben, a „világ olajteknőjében" olyan ellensúlyt teremtsen, amely a nélkülözhetetlen, de a súlyponttól mégiscsak távol eső Izraellel együtt fegyveres erővel is el tudja hárítani a további láncreakció veszélyét. Így indult el az a híres kényszerkapitalizálási folyamat és militarizálási program, amely kihasználva a sah féktelen ambícióit, Iránt a washingtoni igények szerint fokozatosan a térség katonai nagyhatalmává változtatta. Mohammed Reza Pahlavi japán példa alapján (ahol közel 100 évvel korábban a Meidzsi-forradalom idején „fehér", vagyis felülről végrehajtott „forradalom" segítségével sikerült átplántálni az országba a kapitalizmust) indította el az 1961. évi „fehér forradalmat": gyors ütemű iparosítás, a mezőgazdaság korszerűsítése, modern infrastruktúra, nyugati típusú fogyasztói társadalom, s ugyanakkor olyan haderő, amelynek segítségével az ország — Washington privilegizált szövetségeseként — érvényesítheti akaratát a Perzsa(Arab)-öbölben. Ez a rendkívül ambíciózus program azon az abszurd feltételezésen alapult, hogy a nagy amerikai monopóliumok saját érdekeiket alárendelik az iráni gazdaságfejlesztés érdekeinek. Ebből érdekes ellentmondás adódott, s nem egy amerikai diplomata próbálta felhívni kormánya figyelmét arra, hogy az amerikai—iráni gazdasági és katonai együttműködés válsághelyzetet idéz elő. A Fehér Házban még számos fontos külpolitikai problémát kellett megoldani, hogy Iránt az USA legjelentősebb közép-keleti szövetségesévé varázsolják. Irán stratégiai jelentősége, rendkívül felértékelődött, különösen Anvar el Szadat néhai egyiptomi elnök 1977 novemberi izraeli látogatása után, amely a hőn áhított Kairó—Tel-Aviv—Teherán tengely kialakulását eredményezte. Irán lett Szaúd-Arábia után a tőkés világ második legnagyobb olajexportőre, s hadserege védte az Egyesült Államok számára a „világ olajteknőjét", különösen azt követően, hogy a sah az angolok 1971. évi távozása nyomán utasítást adott csapatainak a létfontosságú Hormuzi-szoros kis szigeteinek megszállására. Mohammed Reza Pahlavi a hetvenes évek végén már nem csak arra vállalkozott, hogy a Perzsa(Arab)-öböl őre legyen, hanem az Indiai-óceánra is ki akarta terjeszteni az iráni flotta és légierő hatáskörét. Így került sor a washingtoni

óhajoknak megfelelően az iráni—kínai stratégiai együttműködés megalapozására: 1978 elején mind gyakoribbá váltak a pekingi vezetők teheráni, illetve a teheráni vezetők pekingi látogatásai, ugyanakkor erősödött a kapcsolat Irán és az afganisztáni kormány között. Kirajzolódott a Teherán—Kabul—Peking tengely körvonala, amely Washington támogatásával egyértelműen szovjetellenes célzattal jött létre.

A végzet útján

Amíg nem indult be a sah tébolyult fegyverkezési programja az irán—szovjet kapcsolatokat politikai téren hűvös korrektség, gazdasági téren viszont a kölcsönös előnyökön alapuló, bár korlátozott együttműködés jellemezte: Irán földgázt szállított a Szovjetunió kaukázusi köztársaságainak stb. Az óriási méretű fegyvervásárlások és a sah ambíciói azonban új helyzetet teremtettek. Szerény kezdés után (az 1953-as puccs után az Eisenhower-kormány alacsony kamatú kölcsönöket juttatott Iránnak, amerikai fegyverek vásárlására), 1953 és 1963 között Irán már több mint 600 millió dollár katonai segélyt is kapott, ám azok után, hogy az iráni vezérkari főnök felhívta a Fehér Ház figyelmét a szovjet veszélyre, az Egyesült Államok számára ez kitűnő ürügyként szolgált a hadiszállítások fokozására. A sah, aki egyébként gyakran utalt a szovjet veszélyre, ekkor már azt a szívességet is megtette amerikai üzletfeleinek, hogy az olajért kifizetett amerikai dollárok egy részét visszairányította a fegyverkezési ipar csatornáiba. 1974-ben, vagyis abban az évben, amikor az olaj ára a magasba szökött- az amerikai fegyvereladások is hirtelen megugrottak. 1973-ban az amerikaiak még „csak" négymilliárd dollárért adtak el fegyvert, de a következő esztendőben már 9 milliárd bevételt könyvelhettek el a fegyvereladásból.

Ez a szédületes tempójú militarizálási program és kényszerkapitalizálási folyamat végül is a sah bukásához vezetett. Noha a „fehér forradalom" kedvezőtlen következményei — a mezőgazdaság tönkretétele, a belső piac bővítésének akadályai az ipari elit profithajszája, a fél- és lumpenproletariátus milliós seregének kialakulása, a hagyományos társadalmi erkölcsök sárbatiprása stb. — önmagukban is elegendők lettek volna a robbanás előidézéséhez, ebben a folyamatban katalizátorként szerepelt a fegyverkezési hajsza és a Khomeini irányítása alatt álló forradalmi siita áramlat.

Az Irán körüli harmadik nagy ütközet, amely végül 1979 januárjában a pávatrón összeomlásával végződött, 25 évvel később követte az amerikai titkosszolgálat által végrehajtott államcsínyt. Ebben a negyed évszázadban a császárság intézménye külsőre teljesen szilárdnak tűnt. Éppen ezért általános meglepetést keltett, amikor az egy teljes esztendeig (1978 és 1979 januárja között) tartó vihar villámaitól lángra lobbant a felhalmozódott társadalmi robbanóanyag. Ez a sorsdöntő 12 hónap teljesen új helyzetet teremtett, annak máig ható minden világpolitikai, strategiai és gazdasági következményével. Az azóta eltelt idő távlatából visszatekintve, az össze-

omlás okait mindenekelőtt a rémületes rendőri elnyomásban és az uralkodó körül tömörülő elszigetelt hatalmi elit nem kevésbé félelmetes korrupciójában kell keresni. A hírhedt SZAVAK-ot (Szazeman-e Amnijjat va Ettelааt-e Kesvar) az Állambiztonsági és Tájékoztatási Szervezetet a CIA aktív közreműködésével 1957-ben hozták létre azzal a céllal, hogy felkutassa és ártalmatlanná tegye az állam ellenségeit. A SZAVAK-ot joggal minősíthetjük az iráni Gestapónak.

Ennek tudatában nagyon is érthető az a gyűlölet, amely az iszlám forradalom győzelme után e szervezet és tengeren túli ihletője iránt a tömegekben megnyilvánult. Az irániak tudatában az amerikai imperializmus azonosult az 1953-as puccsal, és a CIA a SZAVAK-kal, s ez a tudat mindmáig az antiimperialista érzelmek egyik éltetője. Ami pedig a korrupciót illeti, annyi biztos, hogy rendkívül szemtelen volt: az uralkodó például szemrebbenés nélkül saját nevét kölcsönözte a Pahlavi-alapítványnak, amely valójában a megtévesztési és korrupciós pénzek csatornarendszerét alkotta. Ez az alapítvány volt az országban a legnagyobb gazdasági hatalom. A sah önmagát nevezte ki az alapítvány fő ellenőrének, s ebben a minőségben az alapítvány tiszta jövedelmének 2,5 százalékát jutalékként felvette. További 2,5 százalékot kapott a tíz ellenőr együttesen, akik között ott volt a mindenkori miniszterelnök, az udvari miniszter stb. Az alapítvány 33 millió dollárt utalt át a császárné számlájára; 6 millió dollárt kapott Asraf hercegnő, a sah nővére, ötmilliót a...

Mindezt csak tetézte, hogy 1974 és 1978 között a pávatrón tulajdonosa katasztrofális gazdaságpolitikát folytatott. Rosszul gazdálkodott azzal a valóságos aranyzuhataggal, amelyet az 1973-as olajválságot követő olajáremelkedés zúdított Iránra. A sah a nagy méretű fegyverkezéssel párhuzamosan erőltette az iparosítási politikát. A fegyverkezési kiadások, a korrupció és az iparosítási politika költségei együttesen pénzügyi válsághoz vezettek, miközben a parasztság teljesen tönkrement. Így jött létre egy tömegbázis, amely több forrásból táplálkozott. A rendőrterror áldozatai, a tönkretett parasztság, az iparosításból kiszorított írástudatlan és a földekről a városok nyomornegyedeibe özönlő tömegek, a kiábrándult értelmiség és a korrupció miatt elégedetlen kereskedőréteg egyaránt a pávatrón ellen fordult. Mielőtt a történelem elsodorta volna a Pahlavi-dinasztiát, a sah önkényuralma ellen harcoló legkülönbözőbb erők egyházi köntöst öltöttek. Ennek a magyarázata az, hogy a siita egyház bizonyult a legszervezettebb erőnek, amelyet a legnagyobb tömegek támogattak.

Hogy megértsük, miért éppen az egyházi hierarchia és annak élén Khomeini lendült a hatalom csúcsaira az általános elégedetlenség hullámverésében, egy pillantást kell vetni Irán siita örökségére. Mohamed próféta fiai gyerekkorukban meghaltak, s ez meglehetősen nagy zavart okozott, hiszen kijelölt utód híján a birodalom széteséssel fenyegetett. A vallásalapító váratlan halála azonban még nagyobb riadalmat keltett. Abu Bekr a próféta barátja azonban jól feltalálta magát, és a kezébe vette az ügyek irányítását, majd kalifává, azaz a próféta helyettesévé nevezte ki magát. Nem sokáig élvezhette uralmát, mert két évvel megválasztása után ő is eltávozott

az élők sorából. Ekkor Omar foglalta el a trónt, aki annak idején Mohamed legszenvedélyesebb mekkai ellenfele volt, de később megtért, s csatlakozott a próféta táborához. Halála után Oszman, Mohamed immár elaggott veje lett a kalifa. Miután 656-ban meggyilkolták, tisztségét Ali, a próféta másik veje látta el. Az ő halála után fokozatosan kibontakozott a szakadás az iszlám vallásban. Alinak és fiúgyermekeinek Hasszánnak és Husszeinnek a követői olyan pártot (siat) alapítottak, amely Mohamed utódainak csak a próféta családjához közvetlenül kapcsolódó személyeket ismeri el, s közülük is elsősorban Alit. Így alakult ki a siita ág, a szunnitákkal szemben, akik nagyjából hitelesnek ismerik el a Mohamed után következő uralkodási rendet. Vagyis a siiták és a szunniták (az ortodoxok) között a különbség lényegében jogi természetű, s örökösödési-utódlási kérdésekben fogalmazható meg. Eredetileg valóban nem volt szó többről, a későbbiekben azonban a két fő irányzat olyannyira eltávolodott egymástól, hogy ma már a különségek sokkal mélyebbek és sokrétűbbek.

Lángba borult az öböl is

1982. július 13-án az iráni fegyveres erők főparancsnoksága rejtjeles üzenetet sugárzott a rádión: „Ja szaheb ez-zaman! Ja szaheb ez-zaman!" — vagyis „Te elrejtezett imám!" Parancs volt ez, annak a százezer katonának, iszlám gárdistának, frissiben mozgósított diáknak és aknaszedő fiatalnak (elsősorban gyerekeknek), akik már feszülten várták a lövészárkokban Basra, Irak második legnagyobb városa elleni támadásra felszólító bűvös szavakat. Ezt követően Ruhollah Khomeini ajatollah, a velájat-e-fakih, vagyis a vallási vezető szólalt meg a teheráni rádióban: „Iráni testvéreitek annak érdekében, hogy megvédjék országukat és visszavágjanak az iszlám ellenségnek, arra kényszerültek, hogy — az elnyomott iraki népet megmentendő — iraki területre lépjenek."

Történt mindez a mohamedánok böjti havában, ramadán idején, s így kapta a hadművelet is, amellyel immár Irán kezdte meg háborúját Irak ellen, a „Ramadan" fedőnevet. Nemcsak a háború lépett ezzel új szakaszába, hanem az iráni-iszlám forradalom történetében is új fejezet kezdődött. Abban az antiimperialista forradalomban, amely nemcsak az Egyesült Államok közép-keleti politikájának fő támaszát, a sah rendszerét döntötte meg, s zúzta szét a régi államapparátust, majd pedig újat hozott létre, hanem ahol a Nagy Sátánon (USA) kívül határozottan szembeszálltak az ateista materializmust hirdető Szovjetunióval is.

Vajon mi lehet az igazi indítóoka a magukat el nem kötelezett és antiimperialistának valló országok között már nyolcadik éve tartó háborúnak, amely nagyban hozzájárult az Egyesült Államok közép-keleti érdekpolitikájának kiszélesítéséhez és Izrael arabellenes magatartásának a végletekig történő elfajulásához? Egyértelmű választ adni nagyon nehéz lenne. De talán arra sokkal könnyebb felelni, hogy miért nem fejeződött már be.

A történelmi és vallási okokon túl, fontos politikai tényezők (amelyek-

hez szoros gazdasági érdekeltségek is fűződnek), játszottak közre abban, hogy a két ország kezdeti határ menti, szórványos lövöldözéseiktől napjainkig, mintegy 400 (!) milliárd dollárt pazaroljon hadikiadásokra. Meddig győzik még, és mikor lesz vége, ez most már nemcsak tőlük függ, hanem azoktól, akik fegyverrel és hadianyaggal látják el a háborúskodó feleket. Bárhogy alakuljanak az események, e konfliktusból csakis azok remélhetnek előnyt, akik mindkét fél kölcsönös legyengülését, a neokolonializmus közel- és közép-keleti pozícióinak helyreállítását, katonai jelenlétük és hatalmuk e térségbeli növelését akarják megvalósítani, mind Irán, mind pedig Irak kárára.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

EGY ALAPMŰ ÚJ KIADÁSBAN

Ljubomir Stojanović: Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića, Beograd, 1924. Reprint kiadás, BIGZ Könyvkiadó, Belgrád, 1987

A lassan lezáruló Vuk-bicentenárium, mint várható is volt, hazai és külföldi tanácskozásokban, folyóirat-különszámokban, cikkekben és tanulmányokban, külön kiadványokban bővelkedik, jóval meghaladva ebben a tekintetben a majd negyedszázada lezajlott Vuk-centenárium hasonló tudományos és kiadói eseményeit. Szinte elkerülhetetlen persze, hogy a csak ünnepléskőzpontú bicentenáris megnyilvánulások ne ismételjenek meg sok mindent, ami már egyszer elhangzott és leíratott a boldog hatvanas esztendők derekán, de végtére is ez nem oly mértékben zavaró, hogy szembetűnő lenne; elsősorban ugyanis a filológus hajlamú Vuk-tisztelők vehetik észre az ismétlődéseket és az önismétléseket.

Vuk-ismereteink mindenképpen gazdagabbak lettek, ha nem is minden tekintetben a legmagasabb tudományos fokon: a hazai és nemzetközi Vuk-filológia és -textológia minden bizonnyal a húsz esztendeje készülő és jócskán elhúzódó, negyven kötetesre tervezett kritikai Vuk-kiadást várta leginkább, ami mára még nem lett korántsem teljes, bár a belgrádi Prosveta Könyvkiadó komolyan ígéri, hogy az idén lezárul. Jó lenne hinni, hogy ez így is lesz, hisz különösen a Vuk-féle szerb próza-epika alapos és tudományos vizsgálata szempontjából elengedhetetlen ma már az alapos és megbízható kritikai kiadás.

A már most sommázható új eredmények közt mindenképpen meg kell említeni azokat a Vuk életével és munkásságával kapcsolatos részeredményeket, amelyeket éppen a bicentenárium kapcsán ismerhetett meg a kutatás. Hogy csak a szűkebb hazánk területén maradjunk, meg kell említeni a zombori Dometi folyóirat tanulmánykötetnek is beillő, vaskos kettős különszámát, amelyben elsősorban Vuk Karadžić zombori kapcsolatai és életművének zombori vonatkozásai kaptak összegezést, valamint sok tekintetben új megvilágítást is. Ugyancsak eredményekben gazdag volt a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének (Újvidék) „házi" Vuk-konferenciája is, amelynek keretében az Intézet irodalomtörténész, folklorista, lexikográfus és nyelvész munkatársai tekintették át Vuk munkásságát, mégpedig a hungarológiai vonatkozások állandó szem előtt tartásával, tehát mintegy Vuk Karadžić magyar kontextusát is vizsgálva. A tucatnyi előadás írott szövegei előreláthatólag még az idén megjelennek nyomtatásban is.

Vannak azonban a Vuk-kutatásnak tartós, elévülhetetlen értékei és eredményei is, amelyek mintegy az alapokat jelentik az összes többi kutatás számára. Ezek közé tartozik terjedelmében és tartalmában is az eddig meg nem haladott mű, Ljubo-

mir Stojanović monográfiája Vuk Karadžić életéről és munkásságáról. Ez a könyv — alapjában véve magánkiadásként — 1924-ben jelent meg, s a negyven esztendővel későbbi centenárium idején már ugyanúgy beszerezhetetlen könyvészeti ritkaságnak számított, mint napjainkban. Éppen ezért mindenképpen méltánylandó a belgrádi BIGZ Könyvkiadó vállalkozása, hogy az idei kettőszáz esztendős évfordulóra hasonmás kiadásban ismét a kutatók és az érdeklődők rendelkezésére bocsátotta. (Az már csak zárójelben említendő adat, hogy a luxuskivitelű és valóban reprezentatív kiadvány ára egyenesen hajmeresztő; hogy a tízezres példányszám hogy kel el, az a jövő zenéje; lehet persze, hogy egy év múlva már ez a könyvtár lesz majd nevetségesen olcsó, ahogy azt tapasztalhattuk is az elmúlt esztendők során.)

Ljubomir Stojanović könyve a századvég és századelő oknyomozó pozitivista filológiájának mintadarabja; a XIX. század derekán született szerző megtanulhatta mindazt, amit az adatgyűjtés és ténytisztelet belenevelt a kor kutatóiba. (Stojanović egyébként még azoknak a keze alatt tanulhatott, akik szinte valamennyien Vuk követői és kortársai is voltak.) Stojanović terjedelmes könyve nemcsak kiruccanás a Vuk-kutatás területére; az ő nevéhez kapcsolódik a lexikográfus Vuk alapvető művének, a Szerb szótárnak az új, állami kiadása, még a századforduló előtt, valamint a talán még ennél is fontosabb Vuk-levelezés összegyűjtése, fölkutatása és közzététele több nagy kötetben. Ha valaki nem születik filológusnak, ilyesmire nehezen adja a fejét, márpedig Stojanović erre született. Bár azóta természetesen a Vuk életére vonatkozó tényanyag is bővült valamelyest, az eddig kallódó vagy lappangó levelek egy része is előkerült, az alapozás és az alapmű mégis Ljubomir Stojanović nevéhez kötődik a biográfia és a korrespondencia megvilágítása területén is.

Ennél alaposabb életrajz és pályakép eddig nem született Vukról, bár az természetes, hogy az ünnepelt szellemi nagyság munkásságának egyes részterületeit azóta már mások részletesebben feldolgozták. (Az etnográfus és folklorista Vukét például Miljana Radovanović írta meg, ugyancsak a húsz esztendővel ezelőtti centenárium alkalmából.) Stojanovićnak természetesen a kezében volt az akkor ismert teljes faktográfia, amely Vuk nevéhez kötődött, s ezt tovább bővíthette és bővítette is a több ezres nagyságrendű levelezésből kiszűrhető adatokkal. Könyvében az olvasó a balkáni birkapásztor gyerek eszmélésétől kezdve a beérkezett európai hírű tudósig és kitüntetett tekintélyig kísérheti végig ennek a nem éppen könnyű életpályának állomásait. Szinte napokra lebontva kísérheti végig az olvasó a Szerbiából Bécsbe, onnan Németországba, majd újra a Balkánra sántikáló, rossz lábú Vuk Karadžićot, szinte részese a mindennapi gondoknak és sikereknek, hisz Vuk és népes családja számára az örök gond mindig egy közönséges polgári egzisztencia megteremtése volt.

Kocogott szegény Vuk rossz lábán a Monarchiába, s közben könyveit elkobozták, betiltották és betiltatták, vámosok és rendőrkopók, ráállított hivatásos besúgók figyelték, kivel találkozik, kivel beszél — és főleg mit. Hogy postáját is figyeltették és előbb elolvasták, mint maga a címzett, az természetes, hisz Miloš fejedelem kémjét és ügynökét látták vagy akarták látni benne. Az adatbőség mellett, ami mindenütt pontos hivatkozások alapján visszakereshető, az az olvasó is élvezettel lapozgatja és olvasgatja ezt a könyvmonstrumot, akit egyszerűen csak

Vuk élete érdekel. A kor színes forgataga bukkan fel benne minden lapon, tehát olvasmánynak sem utolsó, ha valakit a mélyebb összefüggések vagy az egyéni szándék megvalósulásai és buktatói nem is vonzanak.

Stojanović ugyan élet- és munkarajzot közöl könyvében, helyenként minősíti is Vuk törekvéseinek és eredményeinek horderejét. Elsődleges célja mégsem a minősítés volt, hanem a tények feltárása, feldolgozása és közlése. Maga beszél arról a kötet előszavában, hogy a leírtakat korántsem tekinti végszónak a Vuk-kutatás terén, elmondja, hogy a filológus (tehát a tudós) Vuk munkájának és különösen az egyes részterületeknek (nyelvészet, helyesírás, népköltészet stb.) vizsgálata még nem fejeződött be, s nem is érzi magát hivatottnak mindezzel foglalkozni. Ezt a jövő kutatóira és szakembereire bízta. Ebben voltaképpen igaza is volt, hisz Stojanović nem érthetett mindahhoz, amivel Vuk — egyszemélyes nemzeti intézményként — élete folyamán foglalkozott. Az idő a könyvét követő évtizedekben megmutatta, hogy Vuk széles körű munkásságának szinte minden szakterületéhez külön kutatás és szakértelem kell, mert csak úgy lehet azt európai kontextusban is szemlélni. Bár Stojanović előszavának ebben a részében nem kívánt munkaprogramot kijelölni a jövő Vuk-kutatása számára, mégis felvetett néhány témát, amely aztán szinte mind meg is találta a maga szakemberét, kutatóját vagy monográfusát. Így például Vuk német kapcsolatainak egy részét, a szerb népmesék német fordításának és kiadásának kérdését Miljan Mojašević dolgozta fel először doktori értekezésének részeként; Vuk nyelvi és helyesírási elveinek és harcainak kérdését a Szerb Matica sokat emlegetett ellenséges magatartásának tükrében Živan Milisavac tekintette át; a szótáríró és szótárszerkesztő Vuk munkásságának és érdemeinek elemzője és feldolgozója, valamint a Szerb szótár kritikai kiadásának gondozója az idén elhunyt Jovan Kašić volt; magyar kapcsolatainak ugyan nincs monografikus feldolgozása, de az idei évforduló és az elmúlt évtizedek összehasonlító kutatása is sok adatot és szempontot hozott már felszínre.

A hasonmás kötethez Pavle Ivić akadémikus írt eligazító utószót, amely kiválóan tájékoztat a mű keletkezéstörténetéről, Stojanović filológiai érdemeiről, s a könyv szempontjairól. Az utószó azonban nem csupán a könyvet és szerzőjét érinti és taglalja, hanem természetszerűen kitér magára Vukra is, hisz ő volt a mű tárgya és hőse is egyben. Nyelvész lévén, kompetensebben tud hozzászólni Vuk ilyen irányú tevékenységéhez, s az időbeli távlat is lehetővé teszi számára, hogy az elismerő sorok mellett kritikai megjegyzései is legyenek az életművel kapcsolatban. Különösen érdekesek azok a megjegyzései, amelyek Vuk nyelvi reformjával kapcsolatosak; kifejti, hogy a népnyelv irodalmi és köznyelvi normává való emelésével Vuk amilyen mértékben előmozdította a szerb művelődés egészének ügyét, ugyanolyan mértékben ártott is neki. Ennek a nyelvi elképzelésnek és normának érvényesítésével ugyanis a szerb nyelvnek addigra — különösen a Monarchia szerbségének körében — kialakult polgári műveltségbeli lexikája és szószerkezete került háttérbe vagy használaton kívülre. Kezdetben elsősorban — vagy szinte kizárólag — az írott nyelvben, hisz a beszélt nyelv alakulása, különösen ott, ahol az írásbeliségnek nincs hagyománya, nem mindenben szokott igazodni a tudósi elképzelésekhez.

Pavle Ivić utószava azért is érdekes, mert bár korántsem volt célja egy reprezentatív Vuk-bibliográfia

közlése, mégis főbb vonalaiban tájékoztat azokról a törekvésekről, amelyek Vuk életének és munkásságának kutatásában Ljubomir Stojanović könyvének megjelenése óta érvényesültek. Itt kerültek felsorolásra azoknak az alapkönyveknek adatai, amelyek Vuk tevékenységének egy-egy részterületét elemzik és világítják meg. (Persze még nem szerepelnek benne azok a művek, amelyek a nyár és ősz folyamán jelentek meg, de ezeknek a könyvészeti feldolgozása egyébként is csak ezután következik majd.)

Jól tette tehát a BIGZ Könyvkiadó, hogy hasonmás kiadásban ismét hozzáférhetővé tette Ljubomir Stojanović ma már minden bizonnyal klasszikusnak tekinthető könyvét, hisz azoknak is alkalmuk nyílik elolvasniuk, akiknek sem idejük, sem pedig kialakult szokásaik nem teszik lehetővé a könyvtárba járást.

JUNG Károly

SZERB NÉPDALOK ÉS HŐSREGÉK

Székács József fordításai (Hasonmás kiadás)
Szeli István: Székács József és műve
Stojan Vujičić: Jožef Sekač — Vuk Stefanović Karadžić — Srpske narodne i junačke pesme
Forum, 1987

Vuk Stefanović Karadžić, a nagy szerb kultúrreformátor, a népi nyelvet alapul vevő szerb irodalmi nyelv és az egyszerűsített, modernizált, a kor és az egyre szaporodó, a népből származó olvasók igényeihez szabott helyesírás megteremtője, az éles harcokban védője és propagálója 200 évvel ezelőtt született egy októberi napon. Rá emlékezve telik az 1987-es év, a Vuk születését ünneplő bicentenarium éve.

Az emlékezés, a tiszteletadás nemcsak Jugoszláviára, hazánk népeire és nemzetiségeire korlátozódik, hanem minden olyan országra, ahol Vuk megfordult, vagy amely elismeréssel, kitüntetéssel jutalmazta Vuk munkásságát, ahol szláv nyelvekkel foglalkozó intézetek, tanszékek működnek. Ezeken túl olyan intézmények, akadémiák is fejet hajtanak emléke előtt, melyek az egyetemes emberi haladás szempontjából mérlegelve tekintik kivételes tehetségnek, hazája, népe méltó képviselőjének a mindnyájunktól csak Vuk-nak emlegetett Vuk Karadžić szerb írót, nyelvészt, néprajzkutatót. Az ünnepségek már az év elején világszerte megkezdődtek. Az UNESCO közgyűlése két évvel ezelőtt programba iktatta a Vuk jubileumot, Vuk-emlékülést, tudományos tanácskozást tartottak és tartanak. Amerikától kezdve Európa számos országán keresztül hazánkig minden népünk és nemzetiségünk nyelvén.

Az ünneplésnek az év folyamán sok formája alakult ki. Leggyakrabban díszülést, emlékülést, tudományos tanácskozást, szimpóziumot szerveznek vagy szerveztek. Budán, a valamikori szerb negyedben Nebojša Mitrić belgrádi szobrász készítette emlékszobrot állítottak annak a Vuknak, aki kb. 10 alkalommal kereste fel Budát, Pestet, s akit számos szál kapcsolt ezekhez a városokhoz. Szentendre is bekapcsolódott az ünneplésbe, nagyszabású kiállítást készített a Vuk jubileum tiszteletére.

A különféle nemzetiségű kiadók Európa-szerte és hazánkban is Vuk

műveiből, gyűjteményeiből készített válogatásokkal eredeti nyelven vagy korabeli illetve új fordításban teszik ismertebbé az ünnepeltet. Megemlítendő a Híd akciója, 17 jugoszláviai magyar költő lefordította az Ovčar i devojka című románcot. Hasonlóképpen említésre méltó az Üzenet Vukszáma. A Vukról és kortársairól szóló tanulmánykötetek, az eddig kiadatlan levelek közlése is gazdagítja a Vuk-évforduló eseménysorozatát éppen úgy, mint a gyermekeknek szánt s a jugoszláviai magyar íróktól lefordított, Vuk gyűjtötte meséket tartalmazó kötet közeljövőben várható megjelenése. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a jeles évforduló megünnepléséhez a számtalan művelődési intézmény, lap, folyóirat, könyvkiadó mellett a Jugoszláv Posta is csatlakozott: Vuk bélyegpárt adott ki, melynek névértéke 60 és 200 dinár. A kisebbik névértékű bélyeg bal oldali részében Vuk tršići szülőháza látható az 1787. dátummal, alatta pedig Bécs látképe 1864. kelettel. A nagyobb területű jobb oldali részben az ünnepelt Petar Ubavkićtól készített mellszobrának képe szerepel. A nagyobb címletű bélyeg bal oldali felében a „vukovica", Vuk abécéjének betűi olvashatók, jobb felén pedig Vuk Uroš Knežević festőművésztől készített, kitüntetésekkel díszes mellképe látható. Ez a bélyegpár méltóképpen illeszkedik a Vukbélyegek sorába. (1943. december 1.: a Londonba emigrált jugoszláv kormány ad ki, Vuk arcképét felhasználva, Jugoszlávia megalakulásának 25. évfordulójára hat bélyegből álló sorozatot, 1947. szeptember 27.: a szerb írás megreformálása 100. evfordulójának tiszteletére három bélyegből álló sorozat jelenik meg, egyen szerepel Vuk Karadžić arcképe, 1963. december 10.: a híres emberek arcképe ötödik sorozatának egyik bélyegére nyomták Vuk öregkori arcképét.)

A jubileumi ünneplésnek egy másik módja a Kruševacon június 27-étől július 4-éig megrendezett Szabadság ünnepe elnevezésű rendezvénysorozat keretében előadásra került Vuk testamentuma c. előadás Đorđe Stojičić szövege alapján. A Magyar Szó tt aláírású tudósítása szerint, az öt képből álló szabadtéri spektákulum feleleventette a szerb nyelv nagy megformálójának életútját, a Lukijan Mušickivel, az írástudatlan Miloš Obrenović fejedelemmel, Stratimirović mitropolitával folytatott vitáit, majd a nyelvre vonatkozó tanainak lassú térhódítását.

Mindezek mellett talán a legértékesebb lesz az az akció, ha megvalósul, amikor a közeljövőben a Vajdaságban élő 100 000 írástudatlanból írni—olvasni tudó, teljes értékű emberré válik. Mint Živan Milisavac, az ünnepségeket szervező bizottság elnöke mondta: „Minden egyes új írástudó »megszületésére« tett igyekezet Vuk, a nagy és jelentős személyiség iránt érzett hálánk és megbecsülésünk kifejezése." A Vuk-év eseményei között jelentős és figyelemre méltó vállalkozás a Forum könyvkiadóé. Székács Józsefnek, Vuk népköltészeti gyűjteményei első igazi fordítójának egy kötetnyi fordításait 2 kétnyelvű jelentős és fontos tanulmány kíséretében közreadó kiadványa egy kettős évforduló: a hasonmás megjelenésének 150. és Vuk Karadžić születésének 200. évfordulója alkalmából.

A Székács Józseftől 1836-ban Pesten Trattner—Károlyi könyvműhelyében készült, Kunos Endrétől kiadott kötete az előszóval és két ajánlással kultúreseményt volt megjelenése idején is, de most a hasonmás kiadás is az.

Székács „a szerbeknek Dunán, Száván innen és Dunán, Száván túl tisztelettel" nyújtja át kötetét „szomszédainknak, hajdani bajtársainknak, kik utolsó harczaikban Európa méltó

figyelmét vonák magukra... testvéreinknek". Juhász Ferenc Egy könyv ünnepe (Híd, 1987. március) c. versében ezt a nem lebecsülendő tettet és az olvasóban keltett reakciót a következőkben fogalmazza meg: „... Az egymásba-áramlások, egymásban élések emberi és történelmi szépségét mondja nekem Székács József könyve. Nem egymás mellett, egymással kell élnünk. Egyedül ez méltó az emberértelemhez." A másik ajánlás tekintetes Rudnai Nicolics Péter úrnak, Temes vármegye aljegyzőjének, egykori neveltjének szeretetből ajánlja a könyvet. Annak a szerb nemesi családokkal, az Obrenović fejedelmi családdal és másokkal közeli rokonságban levő Nicolics Péternek szól az ajánlás, akinek családjától Székács fiatal korában olyan tartós hatású erkölcsi, szellemi és anyagi támogatást kapott Péter fiuk nevelőjeként, hogy soha sem feledkezett meg róluk, a kapcsolat sem szakadt meg később sem. Az ő segítségükkel ismerte meg egészen közelről a szerb kultúrát, a szerb népet, szerette és tanulta meg e nép nyelvét, becsülte költészetét, és az ő támogatásukkal került közelebbi kapcsolatba Karlóca és környéke egyházi és világi vezetőivel. Ez és a más személyekkel kialakult közvetlen emberi kapcsolat, vonzódás az énekek szelleméhez és tartalmához indítja el a szerb népköltészet megismertetésének útján. Elődei már voltak: Kazinczy, Kölcsey, Vitkovics, Bajza és más ismert vagy kevésbé ismert magyar és más nemzetiségű írók, költők fordítottak szerb népi termékeket. De ezek csak egyes darabokat fordítottak le, Székács az első, aki nem közvetítő nyelv segítségével, nem nyers fordítás alapján, hanem eredetiből fordított szövegek magyar nyelvű antológiáját, válogatását adja a Vuk-féle gyűjtésekből. A szerb népdalok és hősregék c. válogatás Vuk Stefanović Karadžić négy kötetben megjelent munkáiból, a nyolcadik hős dal a „Szerbszki Lyetopis 1826. évi 3. kötetéből, a 17. hősdal a Milutinovics Simon által... Piewannia czernogorszka i herczegovacska — című gyűjteményéből, a XX. hősdal szinte Milutinovics úr »Isztoria Czerne gore« czímű munkájából, melly tavaly Belgrádban jelent meg."

Székács szerint: „Ezen daloknak szerzői közönséges egyszerű emberek, a mesterkéletlen természet fiai, egy súlyos iga alatt nyögő, s ez okból még műveletlen hazának lakosi." A dalokról szólva még ma is érvényes megállapítását idézzük: „Koruk olly régi, mint a' nemzet; írva soha sem voltak; szerzőikkel születtek, szerzőikkel haltak el, vagy századokon keresztül ajakról ajakra, firól fira szállottak." Ezeket a nagyra becsült dalokat Székács hűen igekszik lefordítani. Juhász Ferenc írja már említett versében: „... úgy lett fordítói vers-szava / modern, hogy szinte nem is tudta, mert csak a hűséget akarta / a fölmutatás szolgálatában..."

Hűséget akart, „az eredeti iránt érzett áhítatos egy akár etikainak is nevezhető meggyőződés tiszteletében" (Szeli István: Székács József és műve). Visszaadni az eredeti tömörséget, drámaiságot, nemcsak az eredetinek értelme szerinti hűséget akarta, hanem a formáét is. „... a szerb daloknak alakját vagyis képletét, mindazon fordítók közt, kiknek munkái eddig kezeimben voltak, csak egyetlen egy sem adá állhatatosan vissza..." „Egyébiránt a formára nézve senki a fordítók közt olly nevetségessé nem tette magát, mint a gazdag s éles nyelvű Gerhárd, midőn dalainak egy részét »Formgetreu« czimmel önmaga tette satvrává." A forma pedig a deszeterác, a tízszótagos sor, melynek metrumát éppen Székács József fedezte fel. Vuk próbálkozott ugyan a metrum meghatározásával, de Székács volt

az, aki pontosította s ezzel tulajdonképpen, mint Szeli István Toldy Ferencre utalva megállapítja: „... a tízszótagos, jobbára trochaeikus lejtésű sorfajta nem csupán egy verssor, hanem stílus is." „Ez a szerb modorú népiesség figyelmet érdemel a Petőfi előtti műköltői gyakorlat egészében is" — hivatkozik Szeli Horváth János észrevételére. „Székács egész kötettel járul hozzá a magyar költői népiesség Petőfi féle mutató iránya kibontakozásához" — állapítja meg Szeli.

A fordítás minőségét illetően Székács fordításainak stílusában és nyelvében a korabeli lejegyzések, Vuk szövegeinek népnyelvi sajátságai, a beszélt és írott szerb nyelv fordulatai, a fordítások célnyelvi korabeli sajátságai, a magyar nyelvújítás szavai, a régi és a népi szavak, fordulatok együttes hatása mutatható ki. Juhász Ferenc nagyon találóan írja: „... Mert ha ezt olvasom e dal-rege könyvben: »Surlik a csalitban, .. Ültettél, beszélik, szárnyas fodormentát és kora basalit« vagy: »Itt ez udvar páva-udvar és az ablak gyöngyes ablak«, vagy: »A mezőről száll egy zöld levelke. / Zöld mezőről nem volt az / levelke, Fátyol-kendő volt az hattyú színű, Fátyol-kendő bút / és bajt teremtő«... költőként irigy leszek és / költőként szemem elhomályosul." ... „Ez a könyv a XIX. század virága." Székács fordításainak tehát esztétikai értékei is vannak. Szeli szerint (ebben mindenki egyetért vele) Székács fordításainak különleges értéke: „Megsejtette azt, amiről csak a modern verstanok vesznek tudomást: a verképzésben mindig együtt vesz részt minden összetevő: hangsúly és időtartam, zenei és értelmi elem egyaránt"... „Mint költői teljesítmény Székács fordítói munkája kétségkívül elmarad irodalomtörténeti jelentősége mellett, amit röviden abban lehet megjelölni, hogy tetemesen hozzájárult a népköltésnek mint új ízlést meghonosító kifejezésformának (majd pedig új tartalmaknak is) az irodalomra jutásához, ugyanúgy kapcsolattörténeti jelentősége is fontosabb. Mégis fenntartjuk azt a véleményünket, hogy Székács fordítói produkciójának vannak olyan esztétikai erényei is, amelyekkel sem a költőként sokkal jelesebb elődeinél, de a jóval nagyobb mesterségbeli ismerettel bíró utódainál sem találkozhatunk." (Magyar Szó — Kilátó, 1987. III. 14.: Szerb népdalok és hősregék — részlet dr. Szeli István akadémikus március 5-én Újvidéken, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémián elhangzott székfoglalójából.) „Székács érdemének tudhatjuk be a szerb népköltészet organikus beépítését a magyar irodalom szervezetébe, ami jelentősen előmozdította a magyar reformkori népiesség kibontakozását a demokratikus tendenciák jegyében, valamint a Petőfivel és Arannyal csúcsaira feljutó költészetünk kivirágzását." (Híd, 1987. március: Szeli István Székács József műveről.) Tegyük még hozzá, mint Bori Imre is megjegyzi Magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok, Novi Sad) c. könyvében, Székács a magyar népköltészeti gyűjtőmunka megkezdését is sürgette, befolyásolta.

Mit tartalmaz a kötet? Mi a foglalat? Előszó, A nődalok fejezetben van I. 18 nászdal, II. A királyné pünkösdi játék ismertetése és 12 dal, III. Az aratás 6 dala, IV. A dodola ismertetése, 3 dodola ének, V. A böjt 2 dala, VI. Enyelgés, szerelem, élet 60 dallal. A Hősdalok fejezet 21 darabot számlál, amelyek között szerepel pl. Székács legelső fordítása, A skadari lányka, A rigómezei lányka, Jankó és Szekula, Ászán agáné panaszdala, A kis Radovica, 3 Márkó királyfiról szóló „hősrege" is található a kötetben.

Magyarázó jegyzetek és Nyomtatási hibák jegyzéke segíti elő a meg-

értést. Milan Vujičić mondja „A kimerítően, tájékozottan és hozzáértően megírt magyarázatok és jegyzetek közt a könyv végén Vukról is van egy valamivel hosszabb szócikk". Ehhez és a népszokások leírásához Székács Vuk Rječnikjét használta fel. Mivel Székács rendkívül lelkiismeretes fordító volt, magához Vukhoz fordult levélben egyes ismeretlen szavak, fogalmak tisztázásáért. Vuk válaszolt is a kérdésekre.

Székács József fordításainak bemutatásakor már érintettük, felhasználtuk, idéztünk Szeli István Székács és műve című kísérő tanulmányából. Szeli István a tőle megszokott elegáns, szép magyarsággal, könnyen érthető módon, de mégis tudományos alapossággal megfogalmazott kétnyelvű tanulmánya lexikonszerű tömörséggel fogalmazva állítja elénk Székács életét, művét értékelve keresi a fordítás magyar és külföldi előzményeit, s közben elvi kérdéseket is tisztáz. Kitér többek közt Vuk munkásságára, a délszláv népdalok hatására, befogadásának útjára Európa népeinél.

Stojan Vujičić, Jožef Sekač — Vuk Stefanović Karadžić: Srpske narodne i junačke pesme c. szintén kétnyelvű tanulmánya a másik kísérő tanulmány. Székács József gondosan megírt, alapos és részletes életrajzának olvasása közben többek között felvillan előttünk a múlt század núszas éveinek Karlócája, megismerjük professzorait, egyházi vezetőit, Stratimirović érseket, szerepét, a pesti szerb kulturális viszonyokat, Székács könyve megjelenésének körülményeit is megtudhatjuk, de szó szerint olvashatjuk Székácsnak 1834. nov. 24-én írt levelét Vukhoz, melyben életrajzot, néhány szó magyarázatát kéri Vuktól, és biztosítja nagyrabecsüléséről, tiszteletéről. A könyv visszhangjáról is olvashatunk Vujičić tanulmányában. Irodalom, a Székács kötet kétnyelvű tartalomjegyzéke, a Forum Könyvkiadó Jegyzete, arcképek, városlátképek, Vuk népköltési gyűjteményei címlapjainak másolatai, Székács könyvének hirdetései, Garay János ismertetésének másolata, és Székács Józsefnek a budapesti Kerepesi temetőben állított síremlékének képe zárja a kötetet.

Dicséret illeti a Forum Kiadót, a közreműködő szerzőket és a nyomda dolgozóit a gazdag tartalmú, ízléses és szép kiadványért. Méltó módon járultak hozzá a Vuk-jubileum megünnepléséhez.

PENAVIN Olga

MINDEN ÁRU ÉS MINDENKI MUNKÁS

Harry Braverman: Rad i monopolistički kapital, Globus, Zágráb, 1986

Alapvető kihívás minden marxista és minden kommunista számára annak megválaszolása, hogy a világ legfejlettebb országaiban miért nem valósult meg még mindig a szocializmus. Ez ugyanis a dilemmák egész szövevényét veti fel. Csak néhány kérdéscsoportot emelnénk ki közülük. Mi történt a marxizmussal? Marx magyarázta-e tévesen a társadalom fejlődésének törvényszerűségeit, amikor arra a következtetésre jutott, hogy a kapitalizmus fejlődése saját belső törvényszerűségeinek hatására elvisz a szocializmusig, vagy a reformizmus illetve dogmatizmus — vagy mind a kettő — tévesen értelmezte, félremagyarázta a marxizmust, és ezzel ahhoz is hozzájárult, hogy a munkásosztály világos és megvalósítható cél nélkül maradjon, ami azután automatikusan hozzájá-

rult a kapitalizmus meghosszabbodásához is. Marx szerint a társadalmi törvényszerűségek nem valami sorsszerű kényszerként hatnak, hanem csakis az emberek tudatos cselekedeteinek eredményeként. Márpedig ennek az eredőnek a kialakulásához elengedhetetlen a munkásosztálynak a kapitalizmus teremtette helyzettől diktált tudatos fellépése és osztályharca, amit a revizionizmus vagy dogmatizmus, illetve a kettőnek sajátos összefogása lehetetlenné tett. Vagy pedig a kapitalizmus fejlődése vett más irányt, alakult át — a New Deal, a jóléti állam, vagy valamilyen hasonló néven jelzett formában — megteremtve a jólétet és az állami beavatkozás, a tervezés olyan formáját —, amelyet Marx már nem láthatott előre. Ezeket a dilemmákat nemcsak a marxizmus ellenségei táplálták mindannyiszor újra és újra „eltemetve" a marxizmust, hanem a marxisták is, amikor újból és újból nekilendültek a problémák leküzdésének.

Mi történt a munkásosztállyal? Hogyan történhetett meg, hogy elárulta történelmi misszióját, és inkább a rendszer része mint megváltoztatója lett. A szubjektív vonatkozásban keletkezett-e rövidzárlat, vagy a kapitalizmus az átalakulással és az elfojtás mechanizmusának minden eddiginél magasabb szintre emelésével megakadályozta, hogy a munkásosztály a társadalmi átalakulás tudatos tényezőjévé váljon, vagy pedig a marxizmussal kapcsolatban említett körülmények következtében elakadt a tudatosodásnak ez a folyamata? Esetleg objektíve megváltozott a munkásosztály lényege: s azzal, hogy mindinkább a mezőgazdasági lakosság sorsára jut — pl. egy olyan fejlett országban mint az USA az aktív lakosságnak már alig huszonegynéhány százalékát teszi ki — vagy pedig — mint elsősorban a fejlődő országokból származó marxisták egy csoportja hirdeti — maga is kizsákmányolóvá, a fejlődő országok kiszípolyozójává vált, vagyis a történelmi átalakulás hajtóerejéből a status quo megőrzésében lett érdekelt? Mi történt a kommunista pártokkal? Saját hibájukból jutottak-e oda, hogy még az olyan erős kommunista párt is, mint az olasz vagy a francia sem tudja lényegesen befolyásolni országának még a fejlődését sem, nemhogy beindíthatná a társadalmi átalakulást. Számos fejlett országban pedig szektaszerű kis csoporttá zsugorodott, és abban a tudatban van, hogy csak ki kell alakítani a megfelelő stratégiát és taktikát, és máris esélye lesz a kapitalizmus átalakítására — mint az eurokommunista pártok kialakulásakor képzelték. Vagy a szocializmus értelmében vett társadalmi átalakulás már lehetetlenné vált, mert a társadalom fejlődése más irányt vett?

Braverman e sok dilemmából csak néhányat ragad ki. Ő ugyanis annak a radikális amerikai értelmiségnek tipikus képviselője, amely intellektuális szenvedélyből, az egyetemeken felszedett eszmék szolgálatában, tehát a világ átalakításától elszakítva elméletként foglalkozik a marxizmussal. A radikális értelmiségnek ebben az iskolájában megkülönböztetett helyet biztosít számára az a két vívmány, amit ebben a könyvében következetesen végigvitt (a könyv eredetiben 1966-ban jelent meg). Egyik: Marxnak igaza volt, és nemcsak rehabilitálni kell minden támadással, megkérdőjelezéssel szemben, hanem újból fel is kell fedezni milyen mély igazságokat és ragyogó elemzést tartalmaz az, amit a munkáról és a kapitalista munkamegosztásról mond. A másik: nem igaz, hogy a kapitalizmus felszámolja, kisebbségi csoporttá teszi a munkásosztályt, hanem éppen ellenkezőleg, úgyszólván az egész aktív lakosságot ebbe a kategóriába szorít-

ja le, sőt hozzájár ıl e többség állandón — relatív és abszolut — elszegényedéséhez is.

A két tétel bizonyításának menete a könyvben a következő: Minden áruvá lesz. Méghozzá nem is csak az általános kommercializálódás értelmében, ahogyan mondjuk a művészet sorsa felett már régóta kesergők kimutatták, hanem abban az értelemben, hogy a tőke mindig újabb és újabb területeket hódít meg, s ennek következtében számára igazán mindegy, hogy iparcikket, mezőgazdasági terméket vagy valamilyen szolgáltatást termel. Mindez egyformán árutermelés, és éppúgy mint a gyáriparnál, elsődleges célja a profit előállítása. Ezt a közismert tényt Braverman nagyon ötletesen állítja be elméletébe, miközben szépen megvilágítja mi a különbség ha a szolgáltatást mondjuk egy kisiparos végzi, illetve ha a kapitalista végzi. Szerinte a reklám sem valami kiegészítő elem az áru eladása érdekében, hanem maga is áru, amelyre tehát az árutermelés Marx által felfedezett törvényszerűségeit kell alkalmazni. Ezzel jár, hogy a proletariátusnak — a szerző kimutatta kizsákmányolt többség értelemben — létszáma nem csökken, hanem növekszik. Braverman nem foglalkozik a marxi árelmélettel kapcsolatos kételyekkel és kérdésekkel —, ezt a kérdéskört mellőzi az egész amerikai „radikális közgazdaságtan" is — de az az ötlet, hogy az árutermelés tényéből indul ki, lehetővé teszi számára, hogy kimutassa a proletariátus létszámának növekedését, hiszen nemcsak a klasszikus ipari munkásságot sorolja oda, amelynek létszáma ténylegesen az aktív lakosság mind kisebb hányadára zsugorodik, hanem mindazokat, akik a tőkének árut termelnek, és ezzel profitot állítanak elő. Így aztán a statisztikailag a szolgáltatások körébe sorolt hatalmas táborban, amelynek részaránya mind nagyobb az aktív lakosságban, és a komputerizálással csak tovább növekszik, viszonylag kisebbségben vannak azok, akiknek funkciója nem a profit előállításában, hanem a piacon történő realizálásában van, amivel Marx külön foglalkozik. De Braverman még a tőkének ezeket a kiszolgáltatottjait is a proletariátushoz sorolja —, mint később látjuk — kimutatva szerepüket a proletariátus abszolút és relatív elszegényedésében.

Ennek a kizsákmányolt többségnek nemcsak arra kellene ráébrednie, hogy a társadalom kizsákmányolt része, hanem arra is, hogy helyzete a kapitalizmusban állandóan rosszabbodik. A szerző a relatív rosszabbodás kimutatására olyan tényekre nívja fel a figyelmet, amelyek egyrészt arra mutatnak rá, hogy a munkás munkája mind jobban degradálódik, felaprózódik és értelmetlenné, gépiesebbé válik. Másrészt, a munkásosztályon kívüli réteget, amelynek egyes kapitalista elméletek szerint a proletariátussal szembeállított — vagy legalábbis a proletariátus társadalmi jelentőségének csökkenését bizonyító — középosztályt kellene képeznie, a kapitalizmus még a munkásosztálynál is rosszabbul fizetett réteggé teszi. A statisztikák szerint a szolgáltatásokban dolgozók átlagos heti bére 1971-ben 91 dollár, a kereskedelemben dolgozóké 95, a tisztviselőké 115, az ipari munkásoké pedig 117 dollár volt. Már puszta számbeli elszaporodásuk azt mutatja, hogy szó sem lehet valamiféle középosztályról a szónak abban az értelmében, ahogyan azt Marx korában használták. „A látszólagos fejlődés a nem proletár jellegű nagy »középosztály« irányában csak oda vezetett, hogy új formában nagy létszámú proletariátus jött létre" — írja. Kezdetben tényleg úgy tűnt, hogy a tisztviselők a középosztályhoz tartoznak. 1850 és 1880 között

ugyanis a brit tisztviselők évi fizetése 75—150 font volt, amennyit a munkásosztálynak alig 10 százaléka kapott, és az USA-ban még 1900-ban is a tisztviselők évi 1011 dollárt kerestek, az ipari munkások pedig csak átlag 435 dollárt. Időközben azonban számuk növekedése és munkájuk elgépiesedése nyilvánvalóvá tette, hogy a keresetek ranglistáján rosszabbul állnak mint a gyári munkások.

Ugyanakkor a szerző bizonyítékokat talál az abszolút elszegényedésre is. Részben abban, hogy már a mostani nagy gazdasági pangás és az azt követő fellendülés idején is megmaradó nagyarányú munkanélküliség előtt kimutatja a kapitalizmus „tartalékseregének" a munkanélküliek tömegének meglétét, a következőket állapítja meg: „... azok az iparágak és munkafolyamatok, amelyeket gépesítenek, a munkások tömegét szabadítják fel másutt, zömmel a tőkeakkumuláció kevésbé gépesített területein való kihasználásra. E ciklus megismétlődése folytán a munkaerő azokban az iparágakban és foglalkozásokban tömörül, amelyekben a munkatermelékenységben a műszaki haladás kevésbé jut kifejezésre. A gépesítés következtében szakadatlanul növekvő munkatermelékenység folytán létrejött bizonyos munkaerőtöbblet tartós jelenléte fenntartja az alacsony munkabéreket ezekben az „új" foglalkozásokban és iparágakban". Emellett azonban a könyv elemzi a munkanélküliség egyéb formáit is, pl. azt a formáját, hogy a férfilakosság körében az aktívak száma 1947. évi 87 százalékról 1971-ig 80 százalékra esett vissza, miközben a női lakosság körében ez a százalékarány 31,8-ról 43,4 százalékra növekedett. És ehhez még hozzászámítja a munkanélküliségnek a Marx által pauperizálódásnak nevezett formájában való jelentkezését, az élősködőket, a társadalom peremére szorultakat stb. is. Meggyőző adatokat szolgáltat a klasszikus szegények létszámának növekedéséről is, kimutatva, hogy 1865-ben Angliában és Walesben 20 millió lakos közül 971 433 szorult a „hivatalos szegények" listájára, vagyis a lakosság 4,6 százaléka, míg az USA-ban 1973-ban 210 millió lakos közül 14,8 millió, vagyis az összlakosság 7 százaléka.

Más kérdés, hogy mit lehet kezdeni vizsgálatának fenti eredményeivel. Braverman könyvének leggyengébb pontja ugyanis éppen az, hogy ezt a kérdést válasz nélkül hagyja. Ez alatt értjük elsősorban azt, hogy rel sem veti: ha a kapitalizmus nem sorvasztja el, hanem hihetetlenül gyarapítja a munkásosztályt, ha nem csökkenti, hanem növeli a kizsákmányolást, nem gyarapítja a jólétet, hanem abszolút és relatív számokban kifejezve egyaránt növeli a szegénységet, akkor hogyan tudja még mindig tartani magát, honnan van az, hogy a növekvő létszámú és szegényedő proletariátus az USA-ban még csak nem is foglalkozik a rendszer megváltoztatásának gondolatával. A fejlett nyugat-európai országokban — ahol erősebb vagy jelentéktelenebb ez az osztály, de mindig akadnak olyanok, akik a társadalom megváltoztatásának gondolatát napirenden tartják — pedig nem tud kialakulni olyan mozgalom, amely a változtatást végre tudná hajtani. Egyszóval mi lesz a szocializmus jövőjével, és mi van a proletariátussal, amelynek ezt az új társadalmat meg kell teremtenie?

Mind a két előszó ebben látja Braverman könyvének legfőbb hiányosságát. Rade Kalanj írja a szerbhorvát kiadás előszavában: „Szemmel látható, hogy Braverman csak az osztály objektív vonatkozásait kívánja tanulmányozni, nem az osztálytudatot és az osztálygyakorlatot. Ami viszont Bravermannál hiányzik,

az az, hogy nincs válasza a kérdésre, milyen a viszony a proletariátus mint társadalmi osztály és szerveződésének formái között, vagy más szavakkal, a spontaneitás és a tudat között." P. M. Swezy az eredeti kiadás előszavában ezt írja: „Harry Braverman azonban nem is kísérli meg elemezni azt, amit mi a munkásosztály fejlődése szubjektív vonatkozásának mondanánk a monopolisztikus kapitalizmusban". Mi kissé összetettebbnek látjuk a kérdést. Szerintünk ugyanis világosan el kell határolni három különálló mozzanatot: 1) a fent vázolt elemzésnek egy belső fogyatékosságát, amely elködösíti, sőt megnehezíti, hogy ilyen elemzés alapján a kérdésre egyértelmű választ adjunk; 2) Braverman szól ezzel kapcsolatban egy nagyon is elgondolkodtató mozzanatról, amelylyel a világ haladó mozgalmainak okvetlenül meg kell birkózniuk, mielőtt a kérdésre választ adhatnának; 3) csak ezután jöhet szóba az, amit Braverman ténylegesen mellőz fejtegetéseinél.

Az elemzésben rejlő belső fogyatékosságot mi romantikus antikapitalizmusnak mondanánk. Gondolunk itt arra, hogy a kapitalizmus semmilyen kárhoztatása mellett sem feledkezhetünk meg arról, hogy összehasonlíthatatlanul jobb mint bármelyik előző rendszer. Mi értelme van a munka degradálódásának, a kapitalizmus által kiépített munkamegosztás romboló hatása kárhoztatásának, ha nem gondolunk arra, hogy ez még mindig összehasonlíthatatlanul jobb mint az előző társadalmak, sőt a kapitalizmus előző korszakának borzalmas körülmények között végzett 14—15 órás munkája, amely állítólag kevésbé degradálódott, kevésbé érezte meg a munkamegosztással járó következményeket. Ellenérvként felhozható, hogy ez az elemzés Marxra vezethető vissza. Igen ám, de figyelembe kell vennünk két lényeges körülményt. Egyrészt azt, hogy Marx korában a kapitalizmus előnyei nyilvánvalóak voltak, hiszen a jobbágyrendszer fölszámolása épphogy befejeződött Marx haláláig. De a lényeges marxi művek megjelenése idején ez a rendszer még valóság volt Európa legnagyobb részében, sőt csak 1865-ben a fontos marxi művek keletkezése után fejeződött be a rabszolgaságnak véget vető amerikai polgárháború. Marx korában tehát senkit sem kellett emlékeztetni arra, hogy a kapitalizmus mekkora ugrás az emberiség fejlődésében. Másrészt, Marx korában még csak annak bizonyítása került napirendre, hogy a kapitalizmus sem végállomása az emberi fejlődésnek, azt kellett tehát kutatni, hogy a kapitalizmus hangzatos jelszavai ellenére nem a munka felszabadítasa — mert az még mindig nagyon messzi cél —, hanem csak az egyik kizsákmányolásnak a másikkal való felcserélése. Kutatni kellett azt a hajtóerőt, amelyet Marx az osztályharcban fedezett fel, s amely szavatolja, hogy a fejlődés itt sem áll meg. Napjainkban azonban már nagyon is törődni kell azzal, hogy ne feledkezzünk meg a kapitalizmusnak ezekről az erényeiről. Ezzel párosul az is, hogy a kapitalizmusban jelentkezik, az ipari forradalmat követő technológiai forradalomnak nevezett új korszak, amely sokban módosítja Braverman vizsgálatának néhány eredményét. Erről meg a kapitalizmus nyilvánvalóan megteremtett jólétről való megfeledkezés minden találó okfejtés és statisztika ellenére szembeszegülést jelent az általánosan elfogadott tényekkel. Ezáltal aztán egyformán elködösíti mind a két lényegbevágó kérdést: miért nem nagyobb az elégedetlenség a kapitalizmussal szemben, és milyen új ideált kell megfogalmazni, hogy az mozgósíthassa a tömegeket az új társadalom megteremtésére.

Éppen ezzel az ideállal kapcsolatban mond elgondolkodtató dolgokat Braverman. Arról szól, hogy milyen mélyreható változás következett be Marx után a baloldalon és a szocialista országokban. A baloldalon elméletben: „... a marxista hagyományban többé egyszerűen nem létezik a termelés kapitalista módjával való folyamatos foglalkozás olyképpen, ahogy Marx A tőke első kötetében azt feldolgozta". És a gyakorlatban: „... mindinkább elveszítették azt az akaratot és törekvést, hogy a termelés feletti ellenőrzést kiragadják a kapitalizmus kezéből, és a munkaerőnek a termelésből való részesedése körüli alkudozás felé fordultak... Szemmel látható, hogy a termelési forma bírálata helyébe a kapitalizmusnak mint elosztási formának a birálata lépett." Még elgondolkodtatóbb az, amit a szocialista országokról mond: „A Szovjetunió katasztrófa elé került, amelyet csak úgy tudott megakadályozni, hogy fejlesztette a termelést, és az orosz parasztság maradi hagyományait a társadalmi munka rendszerbeli szokásaival váltotta fel. Ilyen helyzetben enyhén szólva növekedett a marxisták megbecsülése sőt lelkesedése a tudományos technológia, a fejlett kapitalizmus termelési rendszerei szervezett és szabályozott munkafolyamata iránt." De mindenhol másutt is: „Most, a kapitalizmus elleni forradalmat mindinkább úgy képzelik el, mint bizonyos »kinövések« lenyesését az igen produktív kapitalista mechanizmusról, mint a munkafeltételek javítását, a »munkásellenőrzés« formális hozzáadását a gyári munkaszervezéshez és az akkumuláció és elosztás kapitalista mechanizmusának szocialista tervezéssel való felcserélését." Ez a mű abban az időben íródott, amikor még nem is látszott, hogy a meglévő szocialista társadalmak nemcsak a termelékenység elsajátításának törekvése és célul tűzése formájában árulják el, hogy megirigyelték a kapitalizmus hatékonyságát, hanem ennek a hatékonyságnak az elérése érdekében még a piaci törvényszerűségekre is esküsznek, elfeledkezve a marxizmus alfájáról és omegájáról; az embernek úrrá kell lennie az emberek közti viszonyból kinőtt, az emberekkel szemben önállósult és föléjük nőtt gazdasági ösztönszerűség felett.

A szerző ezt abban a korszakban írta, amikor az emberiség haladó része még nem volt birtokában annak a csalódásnak, amellyel egy fejlett nyugat-európai országban, Franciaországban, a baloldal kormányra kerülése járt, amikor kiderült, hogy a hatékonyság követelményei erősebbek a baloldal eszményeinél és céljainál. Így kerekedik ki az a mozzanat, amelyet Braverman megsejt, sőt amelyre utal. Emiatt nem lehet azzal vádolni, hogy nem foglalkoztatja a jövő társadalmának kérdése: hogyan lehet tömegeket befolyásoló, mozgalmakat formáló eszmény a szocializmus, ha a hatékonyság tekintetében még mindig a fejlett kapitalizmus a legmagasabb cél, méghozzá — mint már tudjuk a francia baloldal kudarca után — nem csak a fejletlen országokban. Braverman elemzése tehát utal arra, hogy a világ baloldalának először meg kell fogalmaznia az új eszményeket, el kell érnie, hogy azok tudatosodjanak a tömegekben, és csak utána vizsgálható, hogy mik azok a szubjektív és objektív körülmények, amelyek az ideál megvalósítása irányában hatnak, és melyek akadályozzák. Mert ez ismét a marxizmus alapja: változást csak a tömegek egységes eredő körül bizonyos célra összpontosuló tevékenysége hozhat, arra is szükség van tehát, hogy a tömegekben tudatosodjon: nem lehetnek elégedettek helyzetükkel, mást kell akarniuk, méghozzá olyan erővel, hogy a meglévő rendszerrel való összeütközés-

nek a következményeitől se riadjanak vissza. Ehhez a baloldali stratégiához és taktikához viszont már felhasználható Braverman elemzésének számos eredménye.

Csak ezután jönnek azok a kérdések, amelyek mellőzését a bírálók joggal teszik szóvá Baverman művével kapcsolatban: miért nem mozdul meg, hogyan fog megmozdulni ez a mind népesebbé váló, mind jobban kizsákmányolt proletariátus, amelyről könyve szól. Braverman azonban Marx művei és a statisztikai adatok közé bezárkózva írta könyvét, nyilvánvalóan annak hatása alatt is, hogy nincs olyan mozgalom, amely ezekre a kérdésekre választ keresne. Ez azonban nem kérdőjelezi meg vizsgálatainak eredményét, amelyek az USA-ban a „radikális" közgazdászoknak már egész nemzedékét befolyásolták, de termékenyítő hatással lehetnek a világ minden részén bárkire, aki a nemzetközi baloldalnak ezekben a nehéz éveiben az általa vizsgált kérdésekre keresi a választ.

BÁLINT István

A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL

Razprave in gradivo (Treatises and documents), 1986/19. szám
Institut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, 1986 decembere

Rudi Čačinovič a folyóirat bevezetőjében rámutat a nemzeti és nemzetiségi kérdések helyes megoldásának jelentőségére. Kiemeli, hogy a nemzetek és nemzetiségek eleven szervezetek, ezért fejlődésüket, kölcsönös viszonyaikat szűntelen tanulmányozás tárgyává kell tenni, folytonosan felfedve a változások irányait. Most, amikor Jugoszláviában az alkotmány, a társult munkáról szóló törvény stb. módosításáról tárgyalunk, szükségszerű, hogy még mélyrehatóbb vizsgálatnak vessük alá a nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyokat. Ezek a témák nem válhatnak a felszínes napi-politikai pragmatika, még kevésbé a nacionalista vagy csupán opportunista demagógia tárgyává. Elodázhatatlan követelmény, hangsúlyozza a szerző, hogy megismerjük a szomszédos országokban élő szlovének helyzetét és fejlődési lehetőségeit.

A Ljubljanai Nemzetiségügyi Intézet az elmúlt időszakban (1981—1986 között), Rudi Čačinovič megállapítása szerint, kiemelkedő eredményeket ért el a hazai és a külföldi nemzetiségi kérdéskörök tanulmányozásában. Az intézet különösen nagy figyelmet szentelt a szomszédos országokban (Magyarországon, Olaszországban, Ausztriában) élő szlovének életkörülményeinek. Ezeket a vizsgálatokat valójában együttesen folytatták le a trieszti SLORI és a celoveci SZI tudományos intézetekkel. A kérdés tanulmányozását emellett kiterjesztették a JSZSZK illetve a Szlovén SZK és a szomszédos államok kapcsolataira, valamint a gazdasági és idegenforgalmi problémákra is, amelyek ugyancsak közvetlenül hatnak a nemzeti kisebbségek helyzetére és fejlődésére.

A szerző végül azt fejtegeti, hogy a mai helyzetben fejlődésünk minden területe beható tanulmányozást igényel, s épp a szlovének hazai és külföldi helyzete teszi indokolttá és szükségessé a Nemzetiségügyi Intézet működését.

A továbbiakban Silvo Devetak, az intézet igazgatója ismerteti — néhány oldalas terjedelemben — a tudomá-

nyos intézmény 1981—1985 közötti munkáját. E cikk mellett a folyóirat bibliográfiai áttekintést is nyújt a tanulmányozott témákról, ami külön értéke a kiadványnak. Az intézet által megvizsgált legfontosabb kérdések közül, a szerző a következőket emeli ki:

— nemzetiségek helyzete és jogai Jugoszláviában,

— a jugoszláv nemzeti kisebbségek a szomszédos országokban, külön a szlovén kisebbség helyzete Ausztriában, Olaszországban és Magyarországon,

— a kisebbségek nemzetközi jogvédelme,

— regionalizmus Európában az etnikai mozgások vetületében,

— harc a jugoszláv—olasz határvonalért az 1941—1977 között (az osimói egyezmény becikkelyezése).

Külön említést érdemel, hogy az említett ötéves időszakban (1981—85) az intézet dolgozói és külső munkatársai az elvégzett kutatások eredményeit 30 tanulmányban és elaborátumban foglalták össze, ezenkívül 190 szakértői véleményezést, tájékoztatót és kisebb tanulmányt tettek közzé. Ezzel egyidejűleg az intézmény szakmunkatársai 150 cikket jelentettek meg a hazai és külföldi sajtótermékekben.

A jelentésből végül azt is megtudhatjuk, hogy az intézet sohasem tárgyalt kabinetszerűen, magábazárkózottan a nemzetiségi kérdésekről, hanem mindenkor a való életből merítette témáit.

Silvo Devetak egy cikkel is jelentkezik Az etnosz mint a nemzetközi viszonyok tényezője címmel, amelyben megállapítja, hogy a világon ma szinte minden országnak vegyes összetételű a lakossága. W. Connor 1971-ben végzett elemzése szerint a megvizsgált 132 állam közül csak 12-ben (9,1%) tekinthető a lakosság „etnikailag tisztának". Emellett 25 országban (18,9%) alkotja egy etnikai csoport a lakosság 90%-át, s. további 25 országban képezi a legnagyobb népcsoport a lakosság 75—89%-át. A következő 21 államban (23,5%) a legnépesebb nemzet 50—75%-át adja az összlakosságnak, míg a fele-fele arányú megoszlás 39 országra (29,5%) jellemző. Az elemzés végül azt is megállapította, hogy a 132 ország közül 53-ban (30,2%) a lakosság 5 vagy annál is több népcsoportból tevődik össze.

A kérdést tovább vizsgálva a szerző Murdockra hivatkozik, aki kiszámította, hogy a hatvanas évek végén az egyes földrajzi egységekben élő 862 etnikai csoport (nép) a következők szerint tagozódott:

— Afrika (a Szaharától délre)	239
— A Földközi-tenger melléke	95
— Kelet-Ázsia	93
— Csendes-óceáni szigetvilág	128
— Észak-Amerika	218
— Közép- és Dél-Amerika	89

A sok számadat után felvetődik a kérdés, hogy egyáltalán milyen mércék alapján lehet valamely népcsoportot nemzetiségnek illetve népnek tekinteni. Ez a számrengeteg, mondja a szerző, mindenesetre nagyon bonyolulttá teszi a világ lakosságának nemzetiségi összetételére vonatkozó kérdést.

A nemzetközi viszonyokkal foglalkozó egyes szakemberek azt jósolják, hogy az államközi konfliktusok a jövőben mindinkább válaszadások lesznek a belső etnikai elkülönülés politikájára. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a nemzetiségi viszonyok kérdésének felvetését a nemzetközi kapcsolatokban főképpen azok az államok ellenzik, amelyek az asszimiláció útján keresik a belső politikai egyenlőség „megerősítését". Emögött, állapítja meg a szerző, leginkább a gazdasági és művelődéspolitikai szempontból legerősebb nemzet hegemonizmusa rejtőzik, hi-

szen ez a népcsoport tartja kezében az ország anyagi javait, és vezető szerepre törekszik minden téren: a közigazgatástól a politika irányításáig, a gazdaságtól a külügyek intézéséig. Ezért a gyakorta hallható jelszó, amely a nemzetközi viszonyokban az etnoszok szerepe tekintetében a fennálló rend legitimitását próbálja megszilárdítani — mi mindannyian gánok, indiaiak, bolgárok, franciák vagyunk —, ez valójában leplezett formájú politikai és erkölcsi-jogi diszkreditálása annak a törekvésnek, amely az adott országon belül az ott élő valamennyi nemzetiségi szubjektum sokkal átfogóbb értelmű gazdasági és politikai egyenlőségéért száll síkra.

A nemzetközi kapcsolatokban felvetődő etnikai, nemzeti és kisebbségi nyelvi kérdések sorából a szerző a következőket emeli ki:

1. Milyen a kisebbség hatása a nemzetközi kapcsolatokra, milyen feltételek között és milyen módon töltheti be szerepét a kisebbség az államok közötti együttműködésben, az államközi kapcsolatokban és a nemzetközi szervezetekben?

2. Milyen feltételekkel és módszerekkel válhatnak a kisebbségek aktív tényezőivé, társszereplőivé a nemzetközi kapcsolatoknak a nemzetközi együttműködés globális színterén, s milyen előnyben vagy megkülönböztetésben részesülnek a kisebbségek a nemzetközi szervezetekben, mint amilyenek a multinacionális szövetségek, a Vöröskereszt stb.?

3. Milyen hatással van a nemzetközi politika a „kisebbség" és a „többség" viszonyára?

4. Milyen hatással van a „kisebbség" és a „többség" viszonya a nemzetközi politikára?

5. Hogyan és milyen mértékben, milyen feltételek között járulnak hozzá kapcsolataikkal a kisebbségek ahhoz, hogy anyagi értékek vándoroljanak át az államhatáron?

6. Hogyan és milyen mértékben, milyen feltételek között igyekeznek a kisebbségek megoldást vagy segítséget kérni „hazai" gondjaik orvoslására a belpolitikai kérdések nemzetközi színtérre való átvitelével?

A szerző szerint olyan időszak küszöbén állunk, amelyben a nemzetiségi illetve etnikai kérdések egyre szorosabbra fűződnek a társadalmi viszonyok demokratizálásáért vívott harccal, azzal az általános küzdelemmel, amely a gazdasági egyenlőségért, az életformák igazgatásának decentralizálásáért és „regionalizálásáért" folyik (a kultúrától és politikától a gazdaság és a tervezés kérdéséig), autonómiát követelve minden vegyes lakosságú területnek, és olyan nemzetközi viszonyokért síkraszállva, amelyek között ténylegesen valóra válthatják érdekeiket és saját küldetésüket mindazok a szubjektumok, amelyek egy-egy önálló csoportot alkotnak az államon belül. Ebben a korszakos mozgásban csupán egy nagyon egyszerű kérdésre lesz mérhetetlenül nehéz választ adni (mégpedig bel- és külpolitikai téren egyaránt), állapítja meg a szerző: hogyan lehet egyenlőséget teremteni — a különbözőségben?

Renata Mejak Ismerkedés a magyar és a szlovén kultúra elemeivel a kétnyelvű iskolákban c. cikkében egy felmérés eredményei alapján mutatja be a magyar és a szlovén kultúra elemeinek ismereti szintjét a diákok körében. A kérdőíveket a Szlovén SZK Oktatásügyi Intézetének muraszombati szervezeti egységében állították össze a kétnyelvű iskolák tanügyi tanácsosának, Janez Kerčmarjának a vezetésével. A magyar kultúra területeit érintő válaszok értékelésében részt vett a ljubljanai Filozófiai Kar magyar nyelvi lektora, Juhász György is.

A felmérés során összegyűjtött válaszok mennyiségi és minőségi elemzése általános helyzetképet nyújt ar-

ról, hogy a Murántúl kétnyelvű iskoláinak* tanulói mennyire ismerik a szlovén és a magyar kultúrát. A megállapítások:

— a tanulók többsége nem sajátította el kellő alapossággal az előirányzott tantervi anyagot sem a szlovén irodalomból, sem a magyar irodalomból, sem a történelemből;

— leggyengébbek az eredmények a dobronaki és a pertosfalvi kétnyelvű iskolákban;

— az eredmények tanúsága szerint a tanulók jobban ismerik a magyar mint a szlovén irodalmi műveket, történelmet és zenét;

— a diákok válaszai alapján leszögezhető, hogy a kétnyelvű oktatás és nevelés nem fejlődik a didaktikai követelményeknek megfelelően, a szlovén és a magyar kultúra párhuzamos elsajátításának kellő színvonalán. Az adott válaszok elárulják, hogy a tanulók nem képesek párhuzamot vonni a két kultúra fejlődésében, nem értik az időbeli összefüggéseket, és nem tudják történelmi kapcsolatba állítani egymással a társadalmi eseményeket.

A szerző azonban rámutat arra, hogy az eredmények nemcsak a kétnyelvű iskolákban gyengék, hanem azokban az egynyelvű iskolákban is, amelyek ugyanezen a vidéken működnek. Ez arra utal, hogy az eredménytelenség okait a szociális környezetben kell keresni, mert az lényeges lemaradást idéz elő az oktatói-nevelői munka minőségét illetően azokban az iskolákban, amelyek a határövezetben működnek.

A kisebbség — híd vagy teher a JSZSZK és Ausztria államközi kapcsolatában c. cikkében Vera Klopčič azt fejtegeti, hogy milyen mértékben járultak hozzá az Ausztriában élő szlovén és horvát kisebbség helyzetének javulásához azok, a kérdés megvitatására irányuló jugoszláv kezdeményezések, amelyek a legmagasabb szintű hivatalos kapcsolatok keretében hangzottak el. Az egész szöveg eredeti adatforrásokon és újságcikkeken valamint a Szlovén SZK Képviselőháza nemzetközi kérdésekkel foglalkozó bizottságának jegyzőkönyvein alapul. Tartalmi szempontból a következő témákat vizsgálja:

— milyen nemzetközi jogi előírások kötelezik az osztrák kormányt a szlovén és horvát kisebbség védelmére;

— Ausztria és a JSZSZK jószomszédi viszonyai a szlovén és horvát kisebbség helyzetének függvényében;

— az osztrák kormány viszonya a kisebbséghez mint a nemzetközi jog tényezőjéhez;

— Ausztria készsége a szlovén és horvát kisebbség meghatározott kérdéseinek megoldásában;

— az Ausztriában élő szlovén és horvát kisebbség védelmének területi jellegű kérdései (a szlovének helyzete Stájerországban);

— az internacionalizálás megemlítése.

Terjedelmileg a cikk legnagyobb része a karintiai szlovénok helyzetével foglalkozik, minthogy az 1955—1979-es időszakban ez a kérdés döntő módon hatott a kisebbségvédelem értékelésére az Ausztriával fennálló nemzetközi kapcsolatokban, s egyfajta barométere volt általában is a kisebbség helyzetére vonatkozó megállapodás életrekeltésének. Épp a karintiai szlovének voltak (és vannak) ugyanis a legnagyobb mértékben kitéve a Heimatdienst és más ausztriai szlovénellenes szervezetek nyomásának; nagyfontosságú kérdés tehát, hogy Ausztria mint állam milyen készséget tanúsít a kisebbség politikai védelmére, és az efféle szervezetek felszámolására.

A politikai participáció és a kisebbség c. cikkét Boris Jesih annak

* A kérdőíveket 4 általános és 1 középiskola 366 tanulója tölthette ki.

a felmérésnek a megállapításaira alapozza, amelyben az osztrák politikai pártoknak a kisebbségi kérdéshez való viszonyát vették vizsgálat alá az 1982—85-ös időszakban. Karintiában illetve a szlovén kisebbség által lakott területeken újra és újra felvetődik a kérdés, hogy milyen módon kapcsolódhatnak be ennek a kisebbségnek tagjai a politikai folyamatokba községi, körzeti és állami szinten. Ennek külön nagy jelentősége van a karintiai körzetben, ahol a választások alkalmával a kisebbségi politika rendszerint „megosztottságot" idéz elő, s ilyenkor az említett kérdés a már jól bejáródott módszerek szerint nagy nyugtalanságot kelt a „szenzibilis" karintiai szavazók sorában. Ha nem is bocsátkozunk annak mélyebb elemzésébe, hogy milyen szerepet tölt be a kisebbségi kérdés a karintiai és általában az ausztriai választásokban, annyi bizonyos, hogy a helytelen kisebbségi politika egyike a legjelentősebb politikai ellentmondásoknak Karintiában.

A karintiai szlovén nemzetközösség politikai participációjának lehetőségeit és formáit vizsgálva a szerző két alapigazságra helyezi a hangsúlyt:

1. Az első megállapítás, amely döntő módon befolyásolja a politikai participáció megvalósulásának feltételeit, az, hogy az osztrák állami tanácsban és a karintiai körzeti tanácsban azok a politikai pártok (az Osztrák Szocialista Párt, az Osztrák Polgári Párt és az Osztrák Szabadelvű Párt) foglalnak helyet, amelyek a politikai döntések nagy részét egyaránt támogatják. Ezeken a pártokon belül a szlovén nemzetközösség tagjai sem együttesen sem egyénileg nem érvényesülhetnek, vagy legalábbis ez a lehetőségük rendkívül korlátozott. Elmondható, hogy épp ezeknek a pártoknak a politikája vezetett el a kisebbség jelenlegi nem megfelelő politikai és jogi helyzetéhez.

Az említett okoknál fogva a szlovén nemzetközösség a kisebb politikai pártok keretében ezért igyekszik szervezkedni illetve önálló politikai szerveződéssel lép fel a választásokon. 2. Az önálló politikai szerveződés mint második lehetőség a kisebbség körében rendkívül vitatható. A választásokon való fellépés, a szerző szerint, két szempontból is jelentős. Egyfelől ezzel nyomást gyakorolnak a politikai pártokra, amelyek emiatt kétségkívül szavazatokat veszítenek a választásokon, és csökken a hatalmuk. Másfelől az önálló fellépés (amennyiben sikeres) megerősíti a nemzetcsoport politikai öntudatát. Kérdés azonban, hogy menynyire értek be az általános politikai, jogi (és egyéb) feltételek ahhoz, hogy a kisebbségek a többi politikai szubjektummal valóban egyenrangúan léphessenek fel a választásokon.

Végül a folyóirat zárócikkében Miran Komac részletesen bemutatja a Nemzetiségügyi Intézet 1979—1986. évi időszakra vonatkozó biográfiáját és bibliográfiáját, ami körül értéket kölcsönöz ennek a kiadványnak.

Ružica Pécskai Kovács-Žnideršič

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Csetvei Mária
A szerbhorvát nyelvű szövegeket Nagy József és Garai László *fordították.*
Német nyelvű összefoglalók: Szenes György
Angol nyelvű összefoglalók: Judita Skenderović
Korrektorok: Burány Mária és Kecskés Mária

SZÁMUNK SZERZŐI

dr. Tomislav Bandin,	a közgazdaságtudományok és a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
dr. Rehák László,	a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára, a Létünk fő- és felelős szerkesztője
dr. Penavin Olga,	az irodalomtudományok doktora, Újvidék
Takács Miklós	régész, Újvidék
Bela Duranci	művészettörténész, Szabadka
Vékás János,	az Újvidéki Rádió szerkesztője
dr. Szeli István,	az irodalomtudományok doktora, akadémikus, Újvidék
dr. Danilo Kecić,	a történelemtudományok doktora, az újvidéki Történelmi Intézet szakmunkatársa
J. Szabó József,	a Magyar Szó külpolitikai rovatának munkatársa
dr. Jung Károly,	az irodalomtudományok doktora, néprajzkutató, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének tudományos munkatársa, Újvidék
Bálint István	külpolitikai újságíró, a Magyar Szó külpolitikai rovatának állandó munkatársa, az SZVT fordítószolgálatának vezetője, Újvidék
dr. Ružica Kovács—Žnidaršič	a szociológia doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar docense

LÉTÜNK társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Megjelenik a Tartományi Művelődési ÜÉK és a Tartományi Tudományügyi ÜÉK támogatásával. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 3000 dinár, egyes szám ára 500, kettős szám ára 1000 dinár, külföldre egy évre 6000 dinár. Külföldön egy évre 10 dollár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken